

f a r o

TIJDSCHRIFT over cultureel ERFGOED

10 jaar FARO

Wel en wee van uw steunpunt (en de sector)

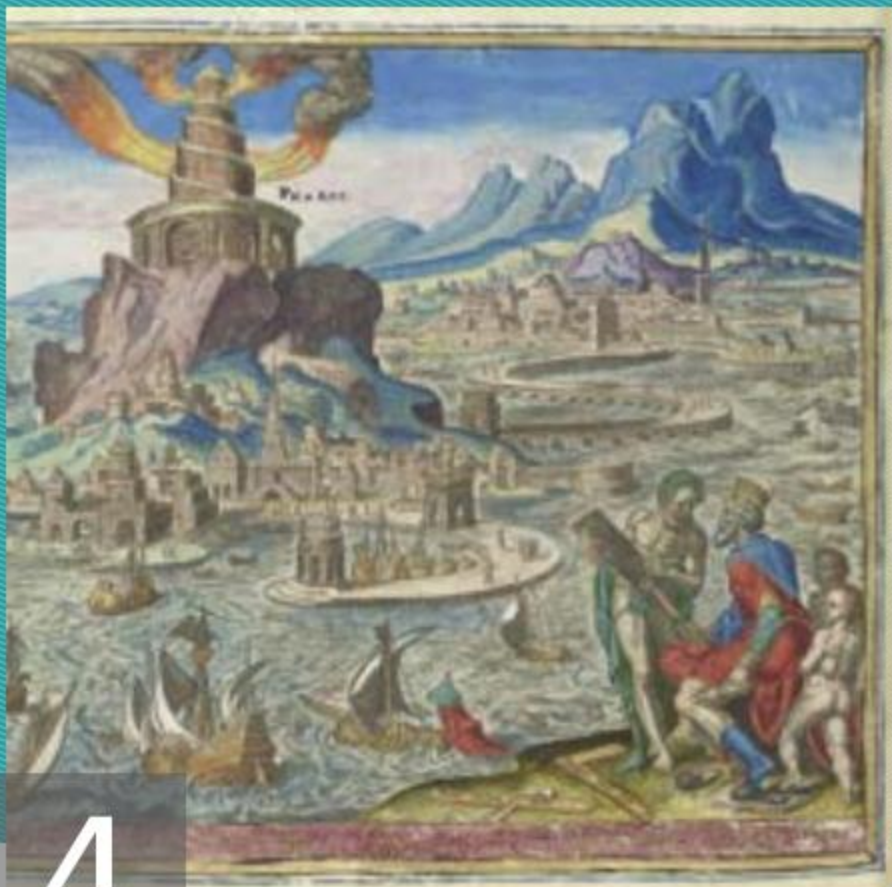
Frankenstein in behoud & beheer

De stille opgang van participatie

Digitaal en innovatief tentoonstellen

Lessen van een pilootproject

4

Alles wat u altijd al over FARO wou weten

66

De opmerkelijk opgang van tegels (en de tegelerfgoedgemeenschap)

Inhoud september 2018

Focus 👁 10 jaar FARO

- 4 De kracht van continuïteit, maar ook verandering en differentiatie. 10 jaar FARO 👁 *Marc Jacobs*
- 10 De barensweeën en de blijde geboorte van een sector (steunpunt). Lang leve de bestuurders 👁 *Marc Jacobs*
- 14 Uw mede-werkers. Mensen met voluntarisme, deskundigheid en betrokkenheid 👁 *Marc Jacobs*
- 22 'ne Zanger is ne groep'. Terugblik op tien jaar persoonlijke ervaringen 👁 *Roel Daenen*
- 28 "Meer maar vooral ánders". 10 jaar FARO-vormingen in 10 shifts 👁 *Jacqueline van Leeuwen*
- 33 Meten is nog steeds weten. 10 jaar onderzoek 👁 *Alexander Vander Stichele, Jeroen Walterus & Olga Van Oost*
- 38 Moeder, waarom publiceren wij? Onze boeken, tijdschrift, brochures en e-documenten 👁 *Roel Daenen*
- 42 18 keer Erfgoeddag. Een blijver die beklijft 👁 *Roel Daenen*
- 46 Van FARO naar Faro (en terug). Het internationale kader waarbinnen we werken 👁 *Marc Jacobs*
- 50 Het Groot Onderhoud. Al acht jaar het belangrijkste klankbord van de sector 👁 *Roel Daenen*

72

Wat kernafval ons kan leren

- 54 10 jaar website
- 56 Welkom in de FARO-bibliotheek
- 57 De nieuwe ErfgoedApp
- 58 Tien jaar FARO in 12 projecten Annemie Vanthienen en Jeroen Walterus
- 60 Van Frankenstein naar participatie. Andere tijden, andere opvattingen ■ Julie Lambrechts
- 66 Ongeziene schoonheid. Naar een erfgoedgemeenschap voor de Belgische tegel ■ Mario Baeck
- 72 Denken erfgoedwerkers te weinig na over de toekomst? Wat nucleair afval ons kan leren ■ Julie Lambrechts en Alexander Vander Stichele
- 77 Digitaal tentoonstellen, hoe doe je dat? Veel meer dan 24/24 en 7/7 te bezoeken ■ Martine Vermandere
- 82 Ten voeten uit

■ **SDG'S:** U vindt naast sommige artikels logo's die verwijzen naar de Duurzame Ontwikkelingsdoelstellingen van de VN. Voor meer uitleg, zie www.sdgs.be.

■ COLOFON

faro | tijdschrift over cultureel erfgoed, 11 (2018) 3
ISSN 2030-3777

REDACTIERAAD

Roel Daenen, Bart De Nil, dr. Marc Jacobs, Julie Lambrechts, dr. Alexander Vander Stichele, Hildegard Van Genechten, Jürgen Vanhoutte, dr. Jacqueline van Leeuwen, dr. Olga Van Oost, dr. Gregory Vercauteren en dr. Jeroen Walterus.

redactie@faro.be

HOOFDREDACTEUR

Roel Daenen
roel.daenen@faro.be

BEELDREDACTIE

Katrijn D'hamers

EINDREDACTIE

Birgit Geudens & Annemie Vanthienen

VORMGEVING

Silke Theuwissen

DRUK

Drukkerij Albe De Coker, Hoboken

ADVERTEREN

Roel Daenen
roel.daenen@faro.be

ABONNEMENTEN

Een abonnement kost in België 25 euro (30 euro in het buitenland). Prijs los nummer: 8 euro. Meer informatie en aanmelding op www.faro.be/abonnementen.

TECHNISCH-ADMINISTRATIEVE ONDERSTEUNING

FARO-secretariaat

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER

dr. Marc Jacobs, p.a. Priemstraat 51, BE-1000 Brussel

BLIND PEER REVIEW

De artikels in dit tijdschrift worden aan een procedure van blind peer review onderworpen.

© FARO. Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed vzw

De redactie heeft ernaar gestreefd de wettelijke bepalingen in verband met de intellectuele eigendom van de beelden na te streven. Indien u meent dat voor een bepaald beeld het auteursrecht van de maker of zijn/haar erfgenamen werd geschonden, neem dan contact op met de redactie.

ONTDEK MEER IN DIT TIJDSCHRIFT MET DE ERFGOEDAPP

1. DOWNLOAD de erfgoedapp.
2. SCAN de QR-code.
3. Ziet u een ? Scan de foto en ontvang meteen meer informatie.

www.faro.be/tijdschrift

De kracht van continuïteit, maar ook verandering en differentiatie

10 jaar FARO

FARO. Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed viert momenteel zijn tiende jaar. Een decennium: een jubileum. Een tiende verjaardag? Op welke dag mogen we dan kleurrijke bloemen, volle flessen en lieve attenties bezorgen of wanneer hadden we dat kunnen doen? Dat is minder gemakkelijk te zeggen dan het lijkt. 1 januari 2019? Referentiedag 1 januari 2009 dus? Toen de eerste decretale beleidsperiode begon te lopen, gedekt en gefinancierd door het nieuwe Cultureel-erfgoeddecreet van 2008? Of, kan het symbolischer, 29 februari 2008, de dag van de feestelijke lancering en opening van het steunpunt in de Priemstraat 51 te Brussel? Al wie geboren is op zo'n schrikkelidag weet hoe moeilijk en verwarrend het is. Kan je je verjaardag dan eigenlijk maar om de vier jaar vieren?

TEKST Marc Jacobs

De Nederlandse hoogleraar Willem Frijhoff bracht op die 29e februari de openingslezing, die ook in het eerste nummer van dit tijdschrift gepubliceerd werd. Verder vond er een debat over publieksgeschiedenis plaats onder leiding van Björn Rzoska. In de namiddag werden de officiële speeches opgeluisterd door een speciaal concert met muziek van Walter Hus voor een Decaporgel. De presentatie van een nieuw recept voor de Brusselse faro-wafel door topkok Peter Goossens (toen peter van de door FARO georganiseerde Week van de Smaak) was de opstap voor het 'Groot Marollendiner' op zondag 2 maart 2008, waar bewoners van de buurt konden smullen van de bierwafels. Op die manier wilden we onze aanwezigheid in de buurt duidelijk markeren. Of 1 januari 2008, het eerste werkjaar waarin aan FARO een subsidie werd gegeven en de startdatum van de contracten van een reeks personeelsleden die toen overstapten van twee andere organisaties in vereffening, Culturele Biografie Vlaanderen vzw (verder: CBV) en het Vlaams Centrum voor Volkscultuur vzw (verder: VCV)? Of toch 11 december 2007: toen het juridisch vehikel FARO. Steunpunt voor cultureel erfgoed vzw werd gecreëerd door de stichtende leden Paul Van

Grembergen (voorzitter CBV), Stefaan Top (voorzitter VCV) en Bart Van der Hertten (toen in dienst en in opdracht van het Departement Cultuur van de Vlaamse Gemeenschap), met statuten die in het Belgisch Staatsblad verschenen. Of iets later, 16 januari 2008, toen, op dringend verzoek van het kabinet van de toenmalige Vlaamse minister van Cultuur, een statutaire naamswijziging doorgevoerd werd door het – voor alle duidelijkheid – toevoegen van het adjectief 'Vlaams' voor 'Steunpunt'.

FARO was het resultaat van een door de Vlaamse overheid gewenste fusie, die in opdracht van de toenmalige minister Bert Anciaux in 2007 werd voorbereid en in 2008 operationeel, officieel en gesubsidieerd werd. Anders bekeken zou kunnen gesteld worden dat het een sneller dan verwachte of geplande, maar logische volgende stap was in de evolutie van het erfgoedveld in wording in de Vlaamse Gemeenschap. De opdrachten, middelen en personeelsleden van respectievelijk CBV en VCV werden samengevoegd. De besturen van de twee vzw's die in vereffening gingen, leverden ook een aantal bestuurders van de nieuwe organisatie. Wijlen Paul

Scan de afbeelding met de ErfgoedApp (cf. p. 3): U kent ons nog niet? Bekijk de introfilm.

■ Foto 1, 2, 3: op 29 februari 2008 werd FARO feestelijk gelanceerd, vanuit de Priemstraat 51 te Brussel, met onder andere een concert met muziek van Walter Hus voor een Decaporgel. Tijdens de lancering vond er een debat plaats over publieksgeschiedenis onder leiding van Björn Rzoska. Topchef Peter Goossens introduceerde een nieuw recept voor bierwafels, gemaakt met Faro-bier. © Frank Bassleer. Foto 4: de naam FARO kwam er niet zomaar ... inspiratie werd gevonden in het Brusselse gelijknamige bier. © Bart Meyvis

Van Grembergen (1937-2016, voormalig Vlaams minister van Cultuur) werd de eerste voorzitter: van 2007 tot 2013. Stefaan Top (toen hoogleraar volkskunde aan de KU Leuven, vanaf het begin eerste ondervoorzitter van FARO) zou in 2013 voorzitter worden tot 2016. Sindsdien is Luc Martens (eveneens voormalig Vlaams minister van Cultuur) voorzitter van de raad van bestuur van de vzw.

De naam FARO

In het artikel over aspecten van de internationale werking van FARO verder in dit tijdschrift benadrukken we het belang van internationale erfgoedconventies, zowel in UNESCO als in andere organisaties van de Verenigde Naties en van Europese organisaties. Een van die instrumenten viel ons onmiddellijk op, liefde na de eerste lezing als het ware. Het ging om de Kaderconventie van de Raad van Europa over de waarde van cultureel erfgoed voor de maatschappij, aangenomen in de Portugese stad Faro op 27 oktober 2005. Dertien jaar later staat die inspirerende tekst nog steeds als een huis.

“ All we are saying, het Europees Jaar van het Erfgoed 2018, why are we waiting, zong John Lennon bijna vijftig jaar geleden.

Onder meer het concept ‘erfgoedgemeenschap’ is daardoor in de Vlaamse beleidscontext geïntroduceerd: de kaderconventie heeft tot op zekere hoogte het erfgoedvertoog en beleid beïnvloed (maar nog niet zoveel als had gekund en nog zou kunnen). Het blijft voor intelligente erfgoedpassages in regeringsverklaringen en bestuursakkoorden in de volgende jaren een open doel. De naam van onze organisatie is een permanente wegwijzer, zeker zolang de kaderconventie niet geratificeerd is door België. *All we are saying*, het Europees Jaar van het Erfgoed 2018, *why are we waiting*, zong John Lennon bijna vijftig jaar geleden.

De naam van het steunpunt is gekozen op een zomerse dag in 2007, op het terras van de Mort Subite in Brussel. Na een moeizame vergadering over de naam (STERC? Steunpunt ►

Erfgoed & Cultuur? Enzovoort) waar we niet uitkwamen, gingen we met vijf collega's van de twee oude steunpunten een pint drinken. Leon Smets keek naar het glas op tafel, las voor, en zei zo niet "Eureka", dan wel iets in de trant van: "We hebben het gevonden: FARO." Een Brusselse biersoort met een link naar het ondertussen haast natuurlijk en cultureel erfgoed geworden spontane gistingsproces verbonden met een streek (jaren voor UNESCO biercultuur in België zou opnemen op de representatieve lijst van het immaterieel erfgoed). Maar ook een van de zeven wereldwonderen met een link naar de bibliotheek en het Muzenhuis van Alexandrië. En natuurlijk eerst en vooral een referentie naar die bij de meeste collega's nog onbekende Europese tekst waar ondergetekende op bleef en blijft hameren. Een vierletterwoord bovendien: ideaal als URL en geheugenvriendelijk.

2008-2018

Het eerste werkingsjaar, 2008, was een overgangsjaar, in afwachting van een erfgoeddecreet en van een meerjarige beheersovereenkomst op basis van een beleidsplan, waarbij in volle onzekerheid voor allerlei actoren in wat een geïntegreerde erfgoedsector aan het worden was vormen van stabiliteit en ondersteuning geboden werd. FARO werd toen bewust en actief gecreëerd om dat te realiseren en centraal en hyperzichtbaar ingezet als sluitsteen: het samenbrengen en versterken van een sector in de Vlaamse Gemeenschap.

Het lopende werkingsjaar, 2018, is een overgangsjaar en een schemerzone, in afwachting van de re-integratie in een cultureel-erfgoeddecreet, en van een meerjarige beheersovereenkomst, waarbij in onzekerheid voor allerlei actoren en hun functies, rollen en vooral budgetten in een geïntegreerde erfgoedsector, vormen van stabiliteit en ondersteuning verwacht werden en geboden werden. FARO kon verder functioneren, eerst voortbouwend op en, vanaf de zomer van 2018, anticiperend op de bevestiging van de decretale hoeksteenfunctie, die voortdurend werd opgenomen en waargemaakt, om actoren in een sector te ondersteunen. "Go with the flow", het is, naast standvastigheid en een zekere koersvastheid op langere termijn(doelen), een noodzaak voor wie in een steunpunt wil werken.

In de voorbije tien jaar vond een evolutie plaats rond de perceptie en framing van 'beleidsplanning'. Tijdens het vorige decennium was integrale kwaliteitszorg een centraal concept en, zeker op papier, de sleutel tot vooruitgang: strategische en tactische planning, het maken van actieplannen en jaarverslagen. Het lag aan de basis van de in de Vlaamse Gemeenschap (in het bijzonder in de sectoren volksontwikkeling en bibliotheken/sociaal-cultureel werk, jeugdwerk en daarna erfgoed) gestimuleerde methodes van organisatieontwikkeling ondersteund door steunpunten (zoals VCV en CBV), aan de lancering van functies zoals de cultuurbeleidscoördinator op het lokale niveau of organisaties zoals Kwasimodo (waarvan een medewerkster, Anita Caals, naar FARO overkwam) en aan de jaarlijkse beleidsplanningscyclus. Daar is de voorbije jaren een opvallende reframing gekomen waarbij het opmerkelijke woordje 'planlast' werd ingezet in de deregulering. Het op of vanuit het 'Vlaamse niveau' inwerken op en aanjagen van actoren op het hele grondgebied is eerder afgebouwd en verzwakt dan versterkt,

de voorbije jaren vooral ook door het wegvallen van de provinciale knooppunten. Het lokale en bovenlokale kreeg een veel sterker accent én autonomie en met name de besluitvorming in en ten voordele van grote steden zijn versterkt. Ten derde is er een soort shift van de houding ten opzichte van het stimuleren van transdisciplinariteit en het samensmelten van het werk binnen een sector, in casu cultureel-erfgoedwerk, en het cultureel-erfgoedparadigma. Synergie, en wij maakten er *synergie*² van, zagen en zien we als een sleutel, ja een hefboom.

Twintig jaar geleden bestonden wel de sector 'volksontwikkeling en bibliotheken'/sociaal-cultureel werk en de sector 'kunsten', met bijbehorende administratiebolwerken. Sindsdien is er een derde sector bijgekomen, cultureel erfgoed(werk), vooral de voorbije tien jaar, samengehouden door een afdeling Erfgoed (die tot 2018 bestond) en FARO. Onze doelstelling was transversaal en transdisciplinair door verschillende onderdelen en werkvormen die tot 2008 nog door verschillende decreten geregeld waren, te verbinden en te versterken. Dat was en is echt veel werk om zoiets te realiseren. De woorden erfgoed, erfgoedwerk en erfgoedbeleid zijn ondertussen ingeburgerd en ook het inzicht dat dit ondertussen meer is dan alleen onroerend erfgoed, monumenten en landschappen, eveneens. Dat in de praktijk ook waarmaken en volhouden en tonen dat dit meer is dan museum-, archief-, bibliotheek- of volkscultuur (apart) zoals in de 20e eeuw, blijft een uitdaging. Samenwerken, of misschien ook hybride organisatie- en werkvormen uitvinden, digitaliseren, nieuwe vormen van borgen en participeren, het vinden van stimulerende evenwichten in de combinatie van herkennen/verzamelen/behouden/borgen/onderzoeken/presenteren/toeleiden/participatie en het verrijken van de gereedschapskisten en de woordenschat van erfgoedwerk: er is nog werk aan de winkel. Dat proces is in Vlaanderen nog in volle gang.

Crisis: door de bank genomen

Bij het voorbereiden van deze bijdrage heb ik alle uitgebreide jaarverslagen en beleidsplannen van FARO in het voorbije decennium van a tot z herlezen. Die documenten (gemiddeld telt zo'n verslag een tachtigtal dicht bedrukte bladzijden) zijn best wel indrukwekkend; elk jaar opnieuw honderden cursussen, adviezen, publicaties en interventies. Een heuse machine die doordendert ... Mooi om te lezen, te zien en mee te maken. Sinds 2013 wordt een samenvatting gepubliceerd, die abonnees van dit tijdschrift samen met het tweede nummer van de jaargang krijgen toegestuurd. Die documenten kan u online vinden via Issuu.

Bij het lezen van oudere stukken en eigen notities wordt een belangrijke factor duidelijk en begrijp je ook beter de frustraties en discussies van vandaag in de cultureel-erfgoedsector in Vlaanderen. De bankencrisis kwam op het verkeerde moment en fnuikte wat had kunnen zijn.

“ De bankencrisis kwam op het verkeerde moment en fnuikte wat had kunnen zijn.

■ De financiële crisis die begin 2007 ontstond had ook een impact op het cultuurbeleid en dus op FARO. Er waren de voorbije tien jaar diverse besparingsrondes. De projectsubsidie voor de Week van de Smaak werd met twee derde verminderd. Foto: persconferentie Week van de Smaak in 2008 © FARO

Ik herinner het me nog scherp. Midden 2008 hadden we net alle resterende middelen van de twee vzw's in vereffening overgebracht. De schijf voor de uitbetaling van de lonen voor de tweede jaarhelft, zowel voor de reguliere werking als voor projecten, was gestort op de rekening van onze toenmalige bank Dexia. Met meer dan 25 mensen in dienst moesten er toen voor de uitbetaling van de lonen elke maand tienduizenden euro's gestort kunnen worden, nog los van de huur. Dat leek veilig tot het einde van het jaar. Plots waren er die alarmerende berichten. Het idee dat er bij een bankfalen voor 100.000 euro garantie was, was weinig geruststellend. Moesten we alle geld weghalen en spreiden over andere banken? Het bezorgde ons enkele slapeloze nachten. De bank werd uiteindelijk gered, Dexia zou later vervellen tot Belfius. De organisatie ging niet overkop nog voor ze goed en wel begonnen was.

Bankiers en verzekeraars hadden wereldwijd hun hand overspeeld en te veel lucht verkocht. De crisis op de financiële markten ontstond in de zomer van 2007, piekte in het najaar van 2008 en verzachtte pas in de loop van 2011, maar toen kwam in een tweede golf de politieke naschok in verschillende beleidsterreinen. In diverse Westerse landen was de cultuursector een van de kinderen van de (slechte) rekening(en). In Nederland werd een zusterinstelling van FARO, Erfgoed Nederland, in 2012 met een pennentrek afgeschaft: verontrustend. Het is nauwelijks in te schatten wat de impact was van het plots wegvallen van programma's rond erfgoededucatie, competentieversterking en gedifferentieerde vorming, erfgoedparticipatie, integratie en omgaan met diversiteit, 'dekolonisatie'-processen in de erfgoedsector, integrale kwaliteitszorg, Europese werking en de principes van de Kaderconventie van Faro, e-cultuur en gaming en Vlaams-Nederlandse samenwerking. Het zorgde in Nederland voor jaren vertraging van processen die maatschappelijk belangrijk zijn en voor het terugplooiën van allerlei organisaties en overheden op zichzelf. Het is een *what if...-vraag* uiteraard.

■ Erfgoeddag blijft voor FARO een belangrijk werkinstrument dat in 2020 de twintigste editie voert. Foto van de inspiratiesessie voor Erfgoeddag in 2008 © FARO

De gevolgen van de crisis waren ook voelbaar in het cultuurbeleid in Vlaanderen en bij FARO. Er waren de voorbije tien jaar diverse besparingsrondes. De projectsubsidie voor de Week van de Smaak werd met twee derde verminderd. Het project werd in opdracht van het kabinet van minister Schauvliege vervolgens losgekoppeld van FARO en in een afzonderlijke vzw ondergebracht, een organisatie die ondertussen in vereffening is gegaan. Het Cultureel-erfgoeddecreet van 2008, met alle hoop en in het vooruitzicht gestelde groeipaden die ermee gepaard gingen, was net voor het uitbreken van de crisis gestemd. De nieuw gecreëerde sector zou het eindelijk mogelijk maken om te investeren in wat sommigen met metaforen als het ondergeschoven kind, de nakomertjes, omschreven; de musea, maar ook de archieven en organisaties volkscultuur zouden nu eindelijk groeien en samen op de hoogte van de kunstensector komen. Was het momentum misgelopen en zou het niet voor deze kwarteeuw zijn? Er was nieuwe hoop met het schrijven van het nieuwe decreet van 2012, maar de toenmalige museumronde en de ondersteuning van de expertisecentra waren teleurstellend. De molen werd dan nog maar eens aangezwengeld in aanloop naar 2017, opnieuw een erfgoeddecreet. Op 1 oktober 2018 zal duidelijk worden wat de Vlaamse overheid zal doen en of zal aangeknoopt worden met de ambities voor het cultureel erfgoed(veld) in Vlaanderen, die er meer dan tien jaar geleden leefden. Of zal de bankencrisis en/of het missen van het momentum waar de kunstensector in Vlaanderen wel van kon en kan genieten vijftien jaar over het uitkristalliseren van een sector blijven hangen?

Werking

De werking van FARO is veelzijdig. Dit hangt samen met de evoluerende noden en het potentieel van het veld. Maar ook met de talenten van de medewerkers. In de brede waaier van topprojecten die de collega's van FARO als hoogtepunten selecteerden ziet u hoe gevarieerd dit is. Dit is natuurlijk ►

■ Voor de fusie werden de opdrachten, middelen en personeelsleden van respectievelijk CBV en VCV samengevoegd. Foto van FARO-personeel in 2013. © FARO

■ De laatste jaren zoomen we in op welzijn, en in het bijzonder outreach naar mensen met een autismespectrumstoornis, dementie en andere beperkingen. Foto van workshop Autismevriendelijk museum in 2018. © FARO

“ In de brede waaier van topprojecten die de collega’s van FARO als hoogtepunten selecteerd ziet u hoe gevarieerd dit is. Dit is natuurlijk maar het topje van de ijsberg: wie onze website, tijdschrift en nieuwsbrieven volgt of jaarverslagen leest, weet dat we nog veel meer doen.

maar het topje van de ijsberg: wie onze website, tijdschrift en nieuwsbrieven volgt of jaarverslagen leest, weet dat we nog veel meer doen. We hebben verder in dit nummer enkele clusters van taken of verwezenlijkingen extra in de verf gezet. Erfgoeddag blijft een belangrijk werkinstrument dat in 2020 de twintigste editie voert. Onder leiding van een stuurgroep evolueert het evenement doorheen de tijd. Het was belangrijk om het punt te maken dat cultureel-erfgoedwerk in bibliotheken, musea, archieven of het borgen van immaterieel cultureel erfgoed niet hetzelfde is als archeologie, landschaps- of monumentenzorg. Ook de volgende jaren zullen we nader afstemmen met Open Monumentendag. De sleutel ligt natuurlijk eerst in het samenbrengen (of niet) van beleidsdomeinen, administraties, kabinetten, ministerportefeuilles en grondwettelijk beschreven bevoegdheden en ook in het zorgvuldig bekijken en behandelen van overeenkomsten en verschillen. Belangrijk zal daarbij het uitvoeren van onderzoek bij de bevolking in Vlaanderen en Brussel en het betrekken van erfgoedgemeenschappen zijn. Ook hier is de Kaderconventie van de Raad van Europa over de waarde van cultureel erfgoed voor de maatschappij (Faro, 2005) de voor de hand liggende vertrekbasis. FARO heeft de voorbije tien jaren tientallen publicaties verzorgd, zoals hoofdredacteur Roel Daenen in een van zijn bijdragen duidelijk maakt, veel meer dan de 44 afleveringen van dit tijdschrift die voor 2019 zullen verschenen zijn. Ook het aanbod aan cursussen en opleidingen was in de voorbije jaren erg groot. Zoals blijkt

uit de bijdrage van Jacqueline van Leeuwen werd dit grondig geëvalueerd, bijgestuurd en in een nieuw, gedifferentieerd systeem gestoken, dat nog beter inspeelt op de noden van de cultureel-erfgoedorganisaties en -medewerkers. FARO werkt sterk voor professionals. Maar ook voor vrijwilligers. We hechten er groot belang aan om de evolutie van het verenigingsleven en/of vrijwilligerswerk in beeld te brengen. FARO publiceerde de resultaten van statistisch en kwalitatief onderzoek over de evoluties van erfgoedverenigingen in Vlaanderen, maar evengoed ook *Het ABC van het vrijwilligerswerk* om op die manier erfgoedactoren te ondersteunen bij hun vrijwilligerswerking. Onderzoek onderbouwt en schraagt wat we doen: in een speciale bijdrage worden enkele aspecten belicht. Het belang van een onderzoek zoals Prisma ‘1’ mag niet onderschat worden, ook om echt en systematisch en objectiverend zicht te krijgen op de noden en het potentieel in de sector en daar effectief en efficiënt op in te kunnen spelen. We kijken ernaar uit om samen met het Departement CJM, de collega’s van de andere steunpunten Kunstenpunt en Socius te werken aan een onderzoeksagenda en om ook met de netwerken die samenkomen in OCE (Overleg Cultureel Erfgoed) tot interessante trajecten te komen.

Maatschappelijke relevantie en ‘participatie’ wordt een van de sleutelthema’s. De ideeën van onder meer Nina Simon hebben duidelijk ingang gevonden, en tal van musea en andere erfgoedorganisaties komen bij FARO terecht als aanspreekpunt voor vragen, suggesties en ondersteuning bij specifieke (lokale) trajecten. Zoals blijkt uit de jaarverslagen, projecten en themanummers in dit tijdschrift staan grote maatschappelijke thema’s zoals duurzame ontwikkeling, welzijn of migratie niet alleen hoog op de agenda, maar wordt daar ook effectief op ingespeeld. In het laatste nummer van 2014 kreeg u in dit blad een dossier over 50 jaar migratie aan de hand van enkele diepergravende artikels en praktijkgetuigenissen. De laatste jaren zoomen we in op welzijn, en in het bijzonder outreach naar mensen met een autismespectrumstoornis, dementie en andere beperkingen. Dit leidde tot programma’s

■ Ook de aandacht voor *augmented* en *virtual reality* en, bijvoorbeeld, *gaming* is al jaren aanleiding voor allerlei studiedagen, workshops en projecten. Foto van een workshop 'Erfgoedbeacons' in 2015. © FARO

en proefprojecten. Erfgoededucatie was de voorbije jaren een van de rode draden en dit zal de volgende jaren nog veel meer aandacht krijgen. Ook de aandacht voor *augmented* en *virtual reality* of bijvoorbeeld *gaming* is al jaren een terugkerend aandachtspunt en aanleiding voor allerlei studiedagen, workshops en projecten. Het experiment met de ErfgoedApp spreekt in dat verband boekdelen.

Vele noden en ondersteuningsvragen waren er rond erfgoedcollectiebeheer. Dit bleek ook duidelijk uit het Prisma-onderzoek en de edities van het Cijferboek. Een van de grote aandachtspunten en sleutels was collectiemobiliteit en -management op Vlaams en bovenlokaal niveau. Zo werd door het agentschap Kunsten en Erfgoed, BAM en FARO een intensief traject lezingen en publicaties rond collectie-management en verzamelbeleid in Vlaanderen opgezet. Een van de oplossingen die vijf jaar geleden gezien en actief ingevuld werd, was het inzetten op erfgoeddepots. Dit werd ondersteund door een groot subsidieprogramma op Vlaams niveau, in samenwerking met de provincies. Zo werd voluit ingezet op een (inter)regionaal erfgoeddepotbeleid. De politieke beslissing om niet langer in te zetten op het provinciale niveau vaagde heel wat van de prille erfgoeddepots-plannen en expertise weg. Vanuit FARO proberen we dit mee op te vangen (zie bijvoorbeeld www.depotwijzer.be). In de lopende legislatuur werd een andere troefkaart of hefboom gezien en gepropageerd: waardering en *significance*, en de participatieve varianten daarbij.

Toen we met FARO begonnen stonden we op diverse terreinen op het punt van een doorbraak met de sector: de kaderconventie waar we onze naam aan ontleenden toonde een interessant pad. De financiële crisis, versta het doordraaien van een economische machine, kwam voor onze sector op een slecht moment. Sommige kansen zijn gaaf gehouden en nieuwe mogelijkheden (bijvoorbeeld in ICT) zijn ondertussen beschikbaar, maar de complexiteit en de urgentie is, voor de niet-populisten onder ons, groter geworden. Ook hier

“ FARO cultiveert een erfgoedbrede benadering, met waardering en aandacht voor zowel archivalische, documentaire, bibliothecaire en museale collecties als voor immaterieel erfgoed. Vorming, ontwikkeling, uitwisseling, waardering, advisering en communicatie zijn daarbij belangrijke sleutels.

deinen we mee met de wereld. In 2015 werd met de Agenda 2030 voor duurzame ontwikkeling opnieuw een horizon, een richtdatum, voorop geschoven, die mogelijkheden biedt. Zeker ook voor erfgoedactoren in Vlaanderen of Europa die kunnen proberen een verschil(letje) te maken.

Honderden acties, systematisch grote en kleine mijlpalen halen, voortdurend aandacht vragen voor en ondersteuning bieden aan cultureel-erfgoedwerk in Vlaanderen (België, Europa en de wereld); het was, is en blijft een uitdaging. De ploeg van FARO biedt continuïteit, maar waar het kan ook innovatie en hulp. Versterken, verrijken en verbinden: het is onze missie. FARO cultiveert een erfgoedbrede benadering, met waardering en aandacht voor zowel archivalische, documentaire, bibliothecaire en museale collecties als voor immaterieel erfgoed. Vorming, ontwikkeling, uitwisseling, waardering, advisering en communicatie zijn daarbij belangrijke sleutels. De zorg en aandacht voor duurzaamheid, diversiteit, participatie en waardering van cultureel erfgoed en erfgoedgemeenschappen kleurt onze werkdagen. We gaan voluit voor samenwerking en netwerken, zowel binnen als tussen de deelsectoren in het veld. Tegelijk verknopen we cultureel erfgoed(werking) met andere domeinen en disciplines. Volgens ons moet erfgoedwerk in de 21e eeuw per definitie ook transversaal zijn, maar uiteraard steeds met een sterke link naar een kwaliteitsvolle zorg voor erfgoedcollecties en -repertoires. Daarom is de genereuze en inhoudelijke samenwerking met andere organisaties en netwerken binnen en buiten het cultureel-erfgoedveld noodzakelijk.

Op naar de volgende tien jaar, of toch in elk geval alvast vijf waarin we die missie, visie en ambities gestalte zullen proberen te geven.

Marc Jacobs is directeur van FARO en docent kritische erfgoedstudies aan de VUB.

De barensweeën en de blijde geboorte van een sector(steunpunt)

Lang leve de bestuurders

FARO, voluit FARO. Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed, is een vzw met een algemene vergadering en een raad van bestuur. De vrouwen en mannen die daar een engagement opgenomen hebben of opnemen, weerspiegelen én vertegenwoordigen een breed gamma van stakeholders van en in de cultureel-erfgoedsector en de wereld van erfgoedopleidingen. Deze bestuursorganen vormen een van de manieren om de werking van FARO permanent op te volgen, te sturen en af te stemmen op noden, vragen en kansen in de cultureel-erfgoedsector.

TEKST Marc Jacobs

De bestuurders blijven meestal, ook in de katernen van dit tijdschrift, buiten beeld.¹ Ze verdienen dankbaarheid en alle lof dat ze als niet-bezoldigde vrijwilligers de verantwoordelijkheid willen opnemen voor een organisatie met een twintigtal personeelsleden in dienst en een omzet van ca. twee miljoen euro per jaar. Ze vervullen hun taak met een volgehouden bekommernis en passende afstand tussen grote strategische lijnen uitzetten en de dagelijkse werking. De Vlaamse overheid zorgde er de voorbije twaalf jaar af en toe voor dat het spannend bleef, met wisselende kaders, forse besparingen en andere eenzijdige wijzigingen van ondertekende beheersovereenkomsten en onverwachte plotwendingen. Maar dan uiteindelijk telkens toch weer landend en een vorm van continuïteit biedend, vanuit de wens om binnen Vlaanderen een erfgoedsector te laten samenwerken en op te laten bloeien. De bestuurders zijn erin geslaagd telkens opnieuw wijs het hoofd koel te houden, een op kruissnelheid gekomen machine niet te laten ontregelen, constant te blijven doorzetten ‘op z’n flandriens’ en steeds mee de lange termijn voor ogen te houden en vooral vertrouwen te geven aan het personeel.

Tegenwoordig worden er functies of takenclusters onderscheiden en geprojecteerd op de veelzijdige werking van een (sector)steunpunt. De nadruk ligt daarbij op allerlei vormen van ondersteuning en ontwikkeling van goede praktijken. Als we de geschiedenis van de vzw bekijken, komt een andere belangrijke functie, rol of effect van dit type organisatie of beleidsinstrument in beeld, namelijk het samenhouden en versterken van een heuse, volwaardige en volwassen sector in het cultuurveld.

Constructie van een netwerkknoppunt en de rest van een veld

Tussen 2000 en 2008 werden allerlei werkingen, instrumenten, netwerken en organisaties samengebracht in een nieuwe sector. De complexe geschiedenis van het sinds 2002 steeds verder groeiende steunpunt Culturele Biografie Vlaanderen vzw illustreert dat proces perfect. De start lag in de schoot van de Vlaamse Vereniging voor Steden en Gemeenten (VVSG) als coördinatierol (onder leiding van Jan Cools). De opdracht was het groeiende netwerk van toen experimentele erfgoedcellen/convenants te begeleiden om samen op Vlaams niveau impact te hebben en richting te geven aan een genetwerkte erfgoedsector die zowel horizontaal als verticaal zou samenwerken. Daar kwam de organisatie van het Erfgoedweekend/Erfgoeddag, digitale cultuurtrajecten en de ondersteuning van musea en van de culturele werking van archieven bij. Verder werden ook de museumconsulenten die in de Vlaamse administratie actief waren toegevoegd, deels met het oog op de samenwerking en afstemming met de provinciale museumconsulenten. Die groeispuur weerspiegelde de wens van de Vlaamse overheid, met name het kabinet van de minister van Cultuur en de uit de afdeling Beeldende Kunst en Musea groeiende kern binnen de Vlaamse administratie (‘Cultureel Erfgoed’), en delen van het erfgoedveld, om tot een cultureel-erfgoedsector te komen. Het Museumdecreet (1996), het experimentele reglement met betrekking tot cultureel-erfgoedconvenants van 2000, en de werking van een steunpunt werden geïntegreerd in het Erfgoeddecreet van 2004. Dat functioneerde naast het

Archiefdecreet van 2002, waar ook een steunpuntrol voor archiefwerking voorzien was: een taak die dan door de minister aan Culturele Biografie Vlaanderen zou worden toegewezen. Artikel 39 van het Decreet van 7 mei 2004 houdende de organisatie en subsidiëring van een cultureel-erfgoedbeleid (B.S. 09.07.2004) luidde als volgt:

“Art. 39. De Vlaamse regering erkent en subsidieert de vereniging zonder winstgevend doel Culturele Biografie Vlaanderen als steunpunt voor de musea, de archiefinstellingen, de bewaarbibliotheken, de documentatiecentra en de erfgoedconvenantswerking, hierna het steunpunt te noemen. Het steunpunt realiseert zijn kerntaken in samenspraak met andere steunpunten, inzonderheid met het Vlaams Centrum voor Volkscultuur VZW, en binnen een netwerk van andere erfgoedactoren.”

Er werd bepaald dat er door CBV met een beleidsplan en beheersovereenkomsten zou worden gewerkt, vijfjarenplannen. Het eerste beleidsplan moest lopen van 2006 tot 2010. Zoals blijkt uit artikel 39 werd er expliciet aangestuurd op afstemming met het steunpunt dat opgericht was door het Decreet houdende de erkenning en de subsidiëring van organisaties voor volkscultuur en de oprichting van het Vlaams Centrum voor Volkscultuur (1998). Dat steunpunt startte toen net de voorbereiding op voor een beleidsplan dat van 2007 tot 2011 had moeten lopen.

In de nieuwe legislatuur (2004-2009), toen Bert Anciaux opnieuw minister van Cultuur werd, werd besloten verder te gaan in de integratie van de decreten, door alvast het Archiefdecreet te laten opgaan in het Erfgoeddecreet. Oorspronkelijk werd gesteld dat het veel te vroeg was om de nog fragiele, sterk op vrijwilligerswerk steunende sector, zoals die zich sinds het in werking treden van het Volkscultuurdecreet uit 1998 aan het uitkristalliseren was, al te integreren in het geplande bredere decreet. De verenigingen en het VCV startten in 2005 en 2006 het voorbereidende proces voor het opstellen van een beleidsplan op. In de loop van 2006 werden de signalen over het toch laten opgaan van het Volkscultuurdecreet in een nieuw Erfgoeddecreet ►

■ De algemene vergadering bekrachtigde in april 2016 een nieuwe raad van bestuur. © FARO Foto: Bart van der Moeren

■ Er werd een nieuwe locatie gezocht en gevonden: De Priem. In de tweede helft van het jaar 2007 werd de verhuis vanuit respectievelijk Berchem en Schaarbeek voorbereid en uitgevoerd. © FARO

■ De bestuurders blijven meestal buiten beeld. Ze verdienen dankbaarheid en alle lof dat ze als niet-bezoldigde vrijwilligers de verantwoordelijkheid willen opnemen voor een organisatie met een twintigtal personeelsleden in dienst en een omzet van ca. twee miljoen euro per jaar. © FARO Foto: Bart van der Moeren

sterker. In het Cultureel-erfgoeddecreet van 23 mei 2008 zouden dan effectief het Archiefdecreet (2002), het Decreet op de Volkscultuur (1998) en het kersverse Erfgoeddecreet (2004) geïntegreerd worden. Binnen de administratie van de Vlaamse Gemeenschap werden transfers georganiseerd van 'volksontwikkeling en bibliotheken'/sociaal-cultureel werk naar 'beeldende kunst en musea', ondertussen de afdeling Erfgoed onder Kunsten en Erfgoed, niet alleen van subsidie-dossiers en andere middelen, maar van mensen (waaronder de legendarische, ondertussen gepensioneerde Arlette Thijs) die voorheen instonden voor volkscultuurdossiers. Deze afdeling convergeerde rond de leidende ambtenaar Marina Laureys, die eerst als naaste medewerkster van Jan Verlinden en dan zelf als afdelingshoofd, binnen Kunsten en Erfgoed een afzonderlijke entiteit zou worden (tot en met 2017).

2006-2007

2006-2007: het was voor de bestuurders en voorzitters van de twee erfgoedsteunpunten Culturele Biografie Vlaanderen vzw en Vlaams Centrum voor Volkscultuur vzw een heftige periode. In 2006 voerde het VCV de achteraf beschouwd enigszins bizarre opdracht uit om een hybride plan, versta eigenlijk twee beleidsplannen (A en B), te maken: een als een steunpunt voor vrijwilligerswerk, cultuur van alledag en immaterieel erfgoed en een totaal ander plan als onderzoeksinstituut voor erfgoed en volkscultuur. Ze werden gemaakt, met stakeholderbevestigingen en omgevingsanalyse, SWOT, doelstellingen en indicatoren. Sta me toe om even het begin van de inleiding van het VCV beleidsplan 2007-2011 te citeren (gelijkaardige passages zijn ook in latere actieplannen en beleidsplannen te vinden):

“We hebben – noodgedwongen – gekozen voor een sterk pragmatische aanpak van dit beleidsplan. Er bestaat in de periode net voor het indienen van het beleidsplan (nog steeds) een groot aantal, vaak heel cruciale, onbekende factoren, zoals:

- de lopende herwerking van het Erfgoeddecreet dat zou moeten ingaan vanaf 1/1/2008 en het opgaan van het Decreet op de volkscultuur in deze nieuwe regeling;

■ In april 2016 riep de algemene vergadering Paul Van Grembergen (voorzitter van FARO vzw van 2007 tot 2013) en Stefaan Top (voorzitter van FARO vzw van 2013 tot 2016 en voordien ondervoorzitter) uit tot erevoorzitters van FARO. Stefaan Top werd opgevolgd door Luc Martens. Op de foto: Stefaan Top (links) en Luc Martens (rechts). © FARO Foto: Bart van der Moeren

- het mogelijk nieuwe statuut voor en de zelfs grondige heroriëntatie of herschikking van opdrachten en taken van het Vlaams Centrum voor Volkscultuur vzw (2008-) en de heel concrete (op uitnodiging van de administratie en het kabinet geformuleerde) plannen om het VCV vzw om te bouwen tot het Vlaams Instituut voor Cultureel Erfgoed en Volkscultuur vzw;
- voor de nieuwe beleidsperiode voor de sector volkscultuur (2007-2011, maar zelfs die duur is onzeker), het aantal en de omvang van de nieuwe koepelorganisaties.

Als rekening wordt gehouden met alle parameters, met zoveel onbekende factoren en de quasipermanente context van instabiliteit (en kansrijke ambiguïteit) en in het licht van de geboekte resultaten van de voorbije beleidsperiode, dan zijn we gesterkt in het idee dat de tot nog toe gevolgde strategie de beste is: uitgaan van een dynamische kern die geleidelijk wordt ontwikkeld en waarbij getracht wordt niet te verdrinken in de brede sector van het cultureel-erfgoedveld, of van het culturele veld in het algemeen. Maar waarbij tegelijkertijd ook gepoogd wordt systematisch zo hoog, zo inclusief en zo ver als mogelijk te mikken.”

Ook bij Culturele Biografie Vlaanderen waren er grote uitdagingen: het (hogervermelde) nieuwe vijfjarenplan werd voorbereid, maar met het nieuwe decreet dat aangekondigd werd zouden er onverwachte veranderingen kunnen komen. Wat de situatie eind 2006 nog moeilijker maakte was dat de toenmalige directeur van CBV, Jan Cools, een andere uitdaging aanging. Paul Van Grembergen, die na zijn mandaat als minister (onder andere van cultuur) bijna onmiddellijk het voorzitterschap van CBV had opgenomen, verzekerde samen met het dagelijks bestuur en de medewerkers de continuïteit op de nieuwe, fraaie locatie (Huis de Lente) van het steunpunt in Berchem.

De fusie-fusée

In het kabinet van toenmalig minister Bert Anciaux en de administratie werd eind 2006 beslist niet in te gaan op het aan VCV gevraagde plan A noch plan B. Wel C: een fusietraject. Het is een schoolvoorbeeld van een doortastende top-downbeslis-

sing met als doel zo snel mogelijk tot de vorming en consolidatie van één sector te komen en een “eengemaakt steunpunt” als hoeksteen en hefboom daarvoor in te zetten. Die beslissing en mededeling sloeg in als een bom(metje) bij de besturen van de twee organisaties: niet alleen werden de lopende of net afgeronde beleidstrajecten van tafel geveegd, maar de twee organisaties moesten gewoon allebei zo snel mogelijk verdwijnen en in iets nieuws opgaan. Bovendien werd er de uitdrukkelijke opdracht van minister Anciaux aan gekoppeld dat de organisatie in Brussel moest gevestigd zijn. De mededeling dat het geen besparingsoperatie was, dat er dus niemand gedwongen zou afvloeien en dat alles samengebracht en “gepooled” zou worden in een nieuwe structuur was welkom, maar kon slechts deels verzachten dat alles plots anders moest en was.

Begin 2017 werd dit proces in gang gezet en begeleid door een beleidsambtenaar van het Departement (Bart Van der Hert) en opgevolgd door ambtenaren van de afdeling Erfgoed. Het water was diep en we leken vertrokken voor een reeks bemiddelingsrondes en moeizame onderhandelingen. Cruciaal was het moment, in de lente van 2007, waarop de twee voorzitters (Paul Van Grembergen en Stefaan Top) en de twee directeurs (Bert Schreurs, die ondertussen door CBV was aangeworven en mezelf, van VCV) besloten alle bezwaren en achterhoedegevechten te laten voor wat ze waren, het zonder externe consultants en begeleiding te doen, de twee oude organisaties zo snel mogelijk te doen vergeten en een nieuwe organisatie in de steigers te zetten.

Vanaf dat moment ging het hard en snel vooruit. Er werd een gemengde werkgroep opgericht bestaande uit bestuurders van de twee organisaties VCV en CBV die in vereffening waren gegaan. Er werd een nieuwe locatie gezocht en gevonden (De Priem), samen met twee andere organisaties die toen ook in een fusie- en eenwordingstraject binnen de sociaal-culturele sector gevat waren: het Vlaams Centrum voor Openbare Bibliotheken (VCOB, later Bibnet) en Cultuur Lokaal (daarna Locus), waar dan uiteindelijk de organisatie Cultuurconnect uit zou voortvloeien. Met bestuurders en personeelsleden werd een beheersvzw opgericht, Beheer De Priem vzw (die tot 2018 zou blijven bestaan), om werkzaamheden en huurovereenkomsten te regelen. In de tweede helft van het jaar 2007 werd, na en tijdens de verbouwingen en aanpassingswerken, de verhuis vanuit respectievelijk Berchem en Schaarbeek voorbereid en uitgevoerd. Er werd een naam gevonden voor de nieuwe organisatie. Er werd een actieplan voor 2008 gemaakt met de personeelsploegen en delegaties van de raden van bestuur. In 2007 werd de juridische structuur FARO vzw opgericht, met als stichtende leden Paul van Grembergen, Stefaan Top en Bart Van der Hert.

Op 12 december 2007 werd dan de algemene vergadering verbreed en werd een raad van bestuur verkozen. De algemene vergadering van de vzw bestond in 2008 uit: Joost Caen, Paul Catteeuw, Bambi Ceuppens, Ludo Collin, Kaat Debo, Heidi De Nijn (tweede ondervoorzitster), Christine De Weerd, Bruno De Wever, Sylvie Dhaene, Yelena Kharitonova, Lone Leth Larsen, Isabelle Lowyck, Anne Milkers, Johan Roelstraete, Walter Rycquart, Inge Schoups, Tom Sierens, Fauzaya Talhaoui, Stefaan Top (eerste ondervoorzitter), Joost Vander Auwera, Bart Van der Hert, Paul Van Grembergen (voorzitter), Jan Van der Stock, Eva Van Hoye en Henri Vannoppen. Deze groep was een meesterwerkje van evenwichtskunst,

met evenveel leden van het vroegere VCV en CBV, spreiding over alle provincies, M/V, alle universiteiten en alle grote onderdelen van de erfgoedsector onder constructie. De volgende leden werden op 12 december 2007 unaniem verkozen als lid van de raad van bestuur: Paul Catteeuw, Heidi De Nijn, Bruno De Wever, Anne Milkers, Johan Roelstraete, Inge Schoups, Tom Sierens, Fauzaya Talhaoui, Stefaan Top, Joost Vander Auwera en Paul Van Grembergen. Paul Catteeuw was penningmeester en Fauzaya Talhaoui secretaris. Naar die vzw kwamen op 1 januari 2008 alle personeelsleden van VCV en CBV over. Samen werd gewerkt aan een eerste nieuw beleidsplan vanaf 1 januari 2009 voor drie werkingsjaren, gekoppeld aan een heus decreet dat op 23 mei 2008 post factum alles decretaal regelde en een toekomst gaf.

In het jaarverslag over het startjaar 2008 wordt de uitdaging voor het overgangsjaar als volgt geformuleerd: “Als het werkjaar 2008 goed geweest is, dan heeft de naam FARO. Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed ingang gevonden in de sector cultureel erfgoed in Vlaanderen, in het steunpuntenlandschap en vooral ook in de hoofden van de personeelsleden en de bestuurders van FARO (...) We durven concluderen dat dit gelukt is: de belangrijkste doelstelling van het werkjaar 2008 werd verwezenlijkt. De woorden ‘steunpunt’ en ‘cultureel erfgoed’ worden na één jaar door velen geassocieerd of in een adem genoemd met FARO, overigens met een eerder positieve, of toch minstens “kredietwaardige” connotatie.”

We zijn nu tien jaar, en twee beleidsplannen, vele actieplannen, begrotingen, jaarverslagen en jaarrekeningen verder. Het schip dat in volle zee varende gebouwd en verbouwd werd heeft goed gevaren, enkele besparingsgolven doorstaan en verder vooral gewerkt met een dynamische en stabiele kern van bestuurders en medewerkers die er jaar in jaar uit het beste van proberen te maken. In april 2016 riep de algemene vergadering Paul Van Grembergen (voorzitter van FARO vzw van 2007 tot 2013) en Stefaan Top (voorzitter van FARO vzw van 2013 tot 2016 en voordien ondervoorzitter) uit tot erevoorzitters van FARO. Toen werd Luc Martens bereid gevonden om het voorzitterschap van FARO over te nemen en het wel-varende schip met krachtige hand door mistige wateren van bovenbouwdiscussies te loodsen, richting 2019, klaar voor een nieuwe periode van tien jaar (en hopelijk nog veel langer).

Op onze website vindt u de recente lijst van bestuurders, alsook hoe we omgaan met de termijnen enz.

Marc Jacobs is directeur van FARO en docent kritische erfgoedstudies aan de VUB.

- Hier vindt u ook alle namen en de mijlpalen in hun mandaat: https://faro.be/sites/default/files/bijlagen/pagina/2018_aanstellingsrooster_bestuursorganen_FARO.pdf

Uw mede-werkers

Mensen met voluntarisme, deskundigheid en betrokkenheid

Gemiddeld ongeveer 20 voltijdse equivalenten (VTE). Dat is één manier om te antwoorden op een vraag over de mensen die FARO in dienst heeft om de erfgoedwerking in Vlaanderen te versterken, te verrijken en te verbinden. Wie zijn de mensen achter het steunpunt, vroeger en nu?

TEKST Marc Jacobs

Aangezien de meeste collega's momenteel 20 % ouderschapsverlof of tijdskrediet opnemen om te zorgen voor hun jonge kinderen (wat op zich al veel zegt over de leeftijdsstructuur van de personeelsploeg: in de spits van hun leven, zoals dat heet), gaat het om iets meer dan 22 mensen. De koele term VTE – opgelet, nu volgt een zin vol Amerikaans managementsjargon – of 'full-time equivalent' (FTE) is in 'human resources management' een eenheid die de officiële 'workload' van een tewerkgestelde persoon aanduidt. Dit wordt berekend door het totaal aantal werkuren te

delen door het maximaal aantal uren die een normale officiële voltijdse baan (38 uur compenseerbare uren) telt. Wie de jaarverslagen, de website met activiteiten en cursussen, overzichten van adviesverlening en concrete praktijkondersteuning, publicaties en andere resultaten bekijkt, of die de omvang en reikwijdte van de doelgroepen, erfgoed(werk)soorten en erfgoedgemeenschappen in overweging neemt, en dan nadenkt hoeveel voorbereidings-, lees- en leerwerk,

■ © FARO Foto: Jonathan Sommereyns

aanwezigheid in het veld en engagement daarvoor nodig is, en dat vergelijkt met “20 VTE”, zal snappen dat er een groep buitengewoon gemotiveerde mensen aan de slag is. Het zou veel te veel plaats vergen om alle medewerkers, hun opleiding, ervaring als professional of vrijwilliger, talenten, projecten, programma’s en realisaties aan u voor te stellen. Hun cv’s zijn indrukwekkend: ik durf totaal onbescheiden, trots en zonder overdrijven te stellen dat er in FARO een team van topperfgoedwerkers aan het werk is. Als pars pro toto vindt u in dit nummer een keuze van telkens een uit vele projecten die ze de voorbije jaren hebben gerealiseerd of behartigd.

Bemiddelaars, makelaars en ondersteuners

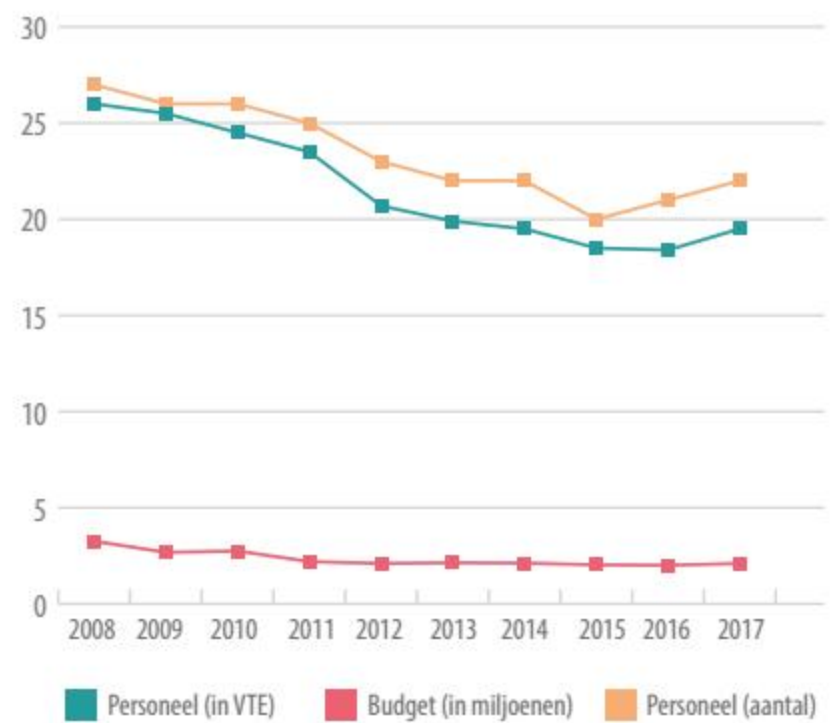
Er is héél veel werk te verrichten. Net zoals de noden en het ontwikkelpotentieel in het werkveld, en talloze voorbeeldpraktijken, adviezen en methodes die kunnen gedeeld worden om de erfgoedsector in Vlaanderen te ondersteunen. Er zijn zoveel kansen om via erfgoed de maatschappij te verrijken, duurzaam te ontwikkelen, de Vlaamse Gemeenschap verder te laten schitteren en bloeien, en echt een wereld van verschil te maken. Dat was en is een van de belangrijkste motieven om een erfgoedbeleid en -sector te ontwikkelen, vanuit het inzicht dat het dan over collecties en repertoires, maar bovenal over mensen gaat.

Bijna twintig jaar ervaring en onderzoek in binnen- en buitenland hebben me geleerd dat culturele bemiddelaars, makelaars en ondersteuners een cruciale succesfactor zijn. Daarom is het zo slim dat er door beleidsmakers en erfgoednetwerken in Vlaanderen geïnvesteerd is om een lerend(e) netwerk(organisatie) van adviseurs, consultancy en ondersteuning te maken. Jammer genoeg is er de voorbije maanden in de Vlaamse provincies een heel netwerk van cultureel-erfgoedconsulentschap, -omkadering en -ondersteuning ontmandeld, uitgekled en slechts gedeeltelijk getransfereerd. Onderzoek zal moeten uitwijzen hoeveel VTE aan omkadering en ondersteuning voor cultureel-erfgoedwerk in Vlaanderen, dat voorheen door provinciale diensten werd geleverd, in totaal precies is weggevallen tussen 2013 en 2019, en wat daarvan de effecten voor en in het veld zullen zijn. In FARO zelf waren er in 2008, net na de fusie van de twee vroegere steunpunten, nog 26 VTE: een daling met 20 % dus.

We hebben getracht om deze laatste evolutie op Vlaams niveau zo goed mogelijk op te vangen door ons goed te organiseren. Met het steunpunt proberen we met alle werksoorten, deelsectoren en niveaus versterkend, verrijkend en verbindend te werken en daarbij ook echt een verschil te maken. Hoe die andere evolutie, het verdampen, in de grond zakken of op andere manieren verdwijnen van de provinciale erfgoedwerkkrachten zal worden opgevangen wordt nog een interessante uitdaging voor erfgoedbeleidsmakers en -werkers in Vlaanderen de volgende jaren.

Vooraleer in te gaan op hoe medewerkers in FARO zich organiseren om zo breed en veel impact als mogelijk te hebben, wil ik ook graag aandacht besteden aan andere mensen die bij FARO passeren, er werken en samen met de kernploeg hun beste beentje voorzetten of voorgezet hebben. Het systeem is stabiel maar dynamisch, en laat heel wat beweging toe.

EVOLUTIE PERSONEEL EN MIDDELEN FARO

“ Er zijn zoveel kansen om via erfgoed de maatschappij te verrijken, duurzaam te ontwikkelen, de Vlaamse Gemeenschap verder te laten schitteren en bloeien, en een wereld van verschil te maken. Dat was en is een van de belangrijkste motieven om een erfgoedbeleid en -sector te ontwikkelen, vanuit het inzicht dat het dan over collecties en repertoires, maar bovenal over mensen gaat.

Stagiairs, project- en andere tijdelijke medewerkers

In de eerste tien jaar hebben vele tientallen mensen in FARO tijdelijk meegewerkt. Vele stagiairs (soms voor enkele dagen of weken en soms voor bijna zes maanden), jobstudenten (soms voor een halve of een hele dag) en af toe ook vrijwilligers. Ze hebben vaak onzichtbaar maar daarom niet minder belangrijk werk verricht. Elk jaar verrichten enkele jobstudenten heel uiteenlopende taken, gaande van het afnemen van telefonische of schriftelijke enquêtes of flyeren tot het opbouwen van kasten en dragen van dozen vol materiaal. Tientallen stages hebben plaatsgevonden, vaak rond onderzoek of praktijkondersteuning: veel van de geboekte resultaten en verslagen zijn in onze bibliotheek of op onze servers terug te vinden. Dit kan gaan van deelnemersbevragingen rond de Week van de Smaak of Erfgoeddag, peilingen naar het gebruik van Spectrum of waarderings technieken, het controleren en actualiseren van contactge-

■ © FARO Foto: Jonathan Sommereyns

■ © FARO Foto: Jonathan Sommereyns

gevens, het testen van educatieve pakketten of promoten van UNESCO-programma's, of het doorlichten van de werking van FARO. Bij wijze van voorbeeld vermeld ik de meest recente stagiairs, Astrid Wielockx en Arno Vandenput, van de opleiding Bachelor Idea & Innovation management van de Erasmushogeschool te Brussel. Zij voerden in de lente van 2018 gedurende drie maanden, door observatie en met diepte-interviews, een grondige innovatiescan van het werk en de aspiraties van de FARO-medewerkers uit en leverden een waardevol rapport op dat bruikbaar was bij het opstellen van ons nieuwe beleidsplan.

Verder zijn er gedurende tien jaar vele projectmedewerkers in FARO actief geweest. Elders in dit tijdschrift vindt u een overzicht van enkele sterprojecten, maar dat is maar een deel. Sommige projecten duurden enkele weken. Andere meerdere jaren zoals bijvoorbeeld de Week van de Smaak met medewerkers zoals coördinator Hilde Brepoels, Charlotte Crul, Fien Danniau, Ellen Janssens, Katrijn Van Bouwel, Sophie Serraris, Eef Rombaut, Frederik Hautain ... Een ander speciaal geval is Erfgoeddag, waarvan de cel lange tijd een afzonderlijke entiteit was binnen FARO. Daarover leest u elders in het tijdschrift meer.

Veranderingen, besparingen, pensioneringen of andere jobs

2007-2008, het startjaar van FARO, was een overgangsjaar waarbij meer dan 28 werknemers uit twee organisaties verplaatst werden. Deze fusie-operatie ging immers gepaard met een verhuis van Culturele Biografie Vlaanderen (uit Berchem, amper enkele maanden na een vorige verhuis vanuit het centrum van Antwerpen) en Vlaams Centrum voor

Volkscultuur (uit Schaarbeek) naar het centrum van Brussel, in de Priemstraat, waar we nog steeds gevestigd zijn. Tijdens die winter van 2007-2008 werd verhuisd naar een gebouw dat een halve bouwwerf was. De verwarming was nog niet adequaat en liet het vaak afweten. Iedereen moest wennen aan het werken in een groot landschapskantoor, in de eerste maanden nog met veel geklop, gezaag en geboor.

Voor diverse, maar gelukkig niet alle, personeelsleden van het vroegere CBV bleek de verhuis en de nieuwe constellatie de aanleiding om een andere richting in te slaan: een job dicht bij huis, in een andere sector, als zelfstandig consultant ... Er vielen zo diverse schakels (archieven, kwaliteitszorg voor musea, lokaal erfgoedbeleid en convenants ...) en ook ervaring weg. Dit gaf aanleiding tot diverse vacatures en nieuwe medewerkers die op 1 januari 2009 in dienst kwamen: de startdatum van het nieuwe beleidsplan.

Net als bij de projectmedewerkers onderging ook die ploeg medewerkers in vaste dienst enkele veranderingen. Zoals in de inleiding vermeld werd, is de economische crisis die in 2008 heeft toegeslagen, ook in de Vlaamse Gemeenschap, niet zonder gevolgen gebleven. Twee besparingsgolven, een onder minister Joke Schauvliege en een onder minister Sven

“ De gemiddelde leeftijd van de FARO-medewerkers schommelt al enkele jaren rond de 44 jaar: de oudste medewerker is 55, de jongste 25.

■ De FARO-medewerkers bij de start in 2008. © FARO, Foto: Kurt Deruyter

“ Ik heb het geluk te mogen werken met mensen die gewend zijn zeer autonoom te moeten werken, die werk zien en aanpakken, die zelden instructies moeten krijgen. De organisatie drijft op een combinatie van voluntarisme (waar ik schuldig aan pleit), eruditie, organisatie, deskundigheid, enthousiasme, betrokkenheid en bekommernis voor het veld.

Gatz, kwamen over FARO heen: in 2011 werd 10 % bespaard en in 2015 nog eens 7 %, resulterend in het afvloeien van drie medewerkers.

We doen er alles aan om mensen in dienst te kunnen houden, maar we willen ook een dynamische en open organisatie zijn. In de functiegesprekken vinden we het belangrijk te peilen naar de ambities en plannen van de medewerkers en hun vormingsnoden in te vullen. Het zo sterk mogelijk houden en maken van ieders cv en het versterken van de competenties is een van de bekommernissen. Diverse mensen hebben de voorbije tien jaar de organisatie verlaten op weg naar een job, vaak binnen maar ook soms buiten de erfgoedsector. Sommige collega's waagden hun kans in de politiek en beleidscircles. Björn Rzoska, die zijn sporen verdiend had als publiekshistoricus, begeleider van lokaal cultuurbeleid en mondelinge geschiedenis, werd in 2009 ondervoorzitter van Groen en is vandaag fractieleider voor de groene partij in het Vlaams Parlement. Bert Schreurs, die codirecteur van FARO was tussen 2007 en 2009, werd adjunct-kabinetchef in Brussel in dienst van Bruno De Lille, staatssecretaris voor Groen. Andere gewaardeerde ex-medewerkers kwamen op

andere plekken terecht, zoals bijvoorbeeld Jeroen Poppe, die de studiedienst van N-VA is gaan versterken. De meeste collega's die doorstroomden deden dat naar erfgoedorganisaties. Hilde Schoefs werd conservator van het Openluchtmuseum Bokrijk. Leen Breyne (voormalig coördinator van Erfgoeddag) coördineert de Intergemeentelijke Archiefdienst Midwest. Ellen Janssens ging naar tapis plein, tegenwoordig Werkplaats immaterieel erfgoed. Rob Belemans stapte over naar een erfgoeddienst van de Katholieke Universiteit Leuven. Lieve De Saedeleer en Ans Van de Cotte werken nu in respectievelijk Erfgoedcel Kempens Karakter en Erfgoedcel Viersprong. Griet Kockelkoren is vandaag verbonden aan het Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium. In hun plaats kwamen andere topmedewerkers. Dankzij de flexibele interne organisatie konden al deze bewegingen vlot worden opgevangen en gekanaliseerd.

Bij FARO hebben we het privilege gehad dat twee vaste medewerkers met pensioen mochten gaan. Of moet ik eigenlijk zeggen: moesten gaan. Anita Caals is pas op latere leeftijd binnengekomen in onze organisatie. De transversale organisatie voor integrale kwaliteitszorg, Kwasimodo vzw, werd na de pensionering van de bezieler ervan, Jules Albrechts, ontbonden in 2007. Anita koos het cultureel-erfgoedveld als het werkdomein waar ze tot haar pensioen in 2013 het grootste verschil kon maken. De legendarische Leon Smets was en is nog steeds een cruciale referentiebron voor behoud en beheer en preventieve conservatie. Het is tekenend dat hij in 2014 helemaal niet met pensioen wou gaan: het werk was nog lang niet af, de noden in het veld enorm ... Voor hem is de eretitel 'emeritus consulent' uitgevonden en toegekend.

■ © FARO

■ © FARO

Structuur en werking

Ik heb het geluk te mogen werken met mensen die gewend zijn zeer autonoom te moeten werken, die werk zien en aanpakken, die zelden instructies moeten krijgen. De organisatie drijft op een combinatie van voluntarisme (waar ik schuldig aan pleit), eruditie, organisatie, deskundigheid, enthousiasme, betrokkenheid en bekommernis voor het veld. De eerste jaren werd er gewerkt met ‘cellen’: een samenwerkingsverband van collega’s rond bepaalde thema’s of werkvormen. De organisatie werd leesbaarder gemaakt voor externen door het introduceren van de rol van ‘veldintermediairen’ en nieuwe vormen van organisatieontwikkeling werden uitgetoetst om in te spelen op interne en externe vragen en mogelijkheden. In 2018 werd, onder impuls van Jeroen Walterus en Jacqueline van Leeuwen, een interessant extra element toegevoegd, de ‘programmaliijnen’, samen met een opvolgingsinstrument (zie verderop). Zo is het mogelijk vele tientallen actielijnen en projecten richting te geven en te beheren in een meerjarenplanning.

Ondanks de tijdelijk onduidelijke decretale situatie van FARO tussen 2016 en 2018 bleef het personeelskader van FARO stabiel. De gemiddelde leeftijd van de FARO-medewerkers schommelt al enkele jaren rond de 44 jaar: de oudste medewerker is 55, de jongste 25. Vanaf 2018 worden de acties van FARO gepland, uitgevoerd en gerapporteerd via zogenaamde programma’s. Een programma omvat een thematisch of functioneel samenhangend geheel van acties die bepaalde doelstellingen uitvoeren en/of invulling geven aan bepaalde rollen of themawerkingen van het steunpunt. Een programma kan dus gaan over de uitvoering van een cluster van acties, maar ook over grote evenementen of campagnes (bv. Erfgoeddag), (onderzoeks)projecten, de ontwikkeling van producten, enz. Elk programma wordt gecoördineerd

door een programmacoördinator, die verantwoordelijk is voor het programma en alle onderliggende acties en het budgetbeheer. De stafmedewerkers zetten zich flexibel in voor de verschillende activiteitenprogramma’s. Vanaf 2018 wijzigden de functietitels van onze stafmedewerkers, om beter in te spelen op nieuwe maatschappelijke en professionele ontwikkelingen en het nieuwe Cultureelerfgoeddecreet. Zo wordt gesproken over *adviseurs* (die vanuit hun kennisdomein de kerntaken of rollen van het steunpunt mee uitvoeren, gaande van advisering, begeleiding, vorming, expertise-ontwikkeling en -deling, studie en analyse, enzovoort), *sectorcoördinatoren* (die een coördinerende rol vervullen als ‘aanspreekpunt’ voor een deelsector, meer bepaald op het vlak van overleg en samenwerking, afstemming, informatieverspreiding, enz.) en *managers* (die verantwoordelijk zijn voor bepaalde operationele processen, diensten, producten of evenementen die zij beheren of coördineren). Sommige stafmedewerkers combineren een rol als adviseur met die van manager of van sectorcoördinator. Verder is er ook een stafdienst die de dienstverlening, de externe communicatie en de evenementen van FARO coördineert en ondersteunt. De medewerkers van de stafdienst werken mee aan activiteitenprogramma’s en kunnen ze ook coördineren. De zakelijk manager staat in voor het operationeel management en de dagelijkse coördinatie van onder meer de stafdienst. De directeur is eindverantwoordelijk voor het algemeen, inhoudelijk en strategisch beleid.

Marc Jacobs is directeur van FARO en docent kritische erfgoedstudies aan de VUB.

Uit het oog, maar niet uit het hart

Mensen komen en mensen gaan; zo gaat dat in elke organisatie. We vroegen aan een aantal ex-werknemers hoe ze terugkijken op hun FARO-tijd.

Anita Caals: “Erfgoed is veel meer dan oude gebouwen”

“Toen ik in 2008 bij FARO aan de slag ging, was de organisatie pas opgericht. Gedurende de vijf jaar dat ik hier heb gewerkt heb ik de organisatie dan ook zien evolueren. Tijdens de beginjaren was het werkveld nauwelijks gestructureerd en moest elke organisatie haar plaats in zekere zin nog veroveren binnen de contouren van het toenmalige Cultureel-erfgoeddecreet. Hier kon ik mijn expertise over organisatieontwikkeling inzetten en hen mee begeleiden naar een duurzame structuur. Als een van de zeldzame werknemers die geen diploma van (kunst)historicus had, viel er voor mij zeer veel te leren en te ontdekken. Voor ik bij FARO begon te werken was ik nauwelijks met het verleden bezig. Al kon geschiedenis mij wel boeien en vond ik tradities belangrijk. Bij FARO heb ik de veelzijdigheid van het cultureel erfgoed ontdekt. Sinds mijn pensioen wend ik die kennis aan om – als voorzitter van de Erfgoedraad van Schoten – de inwoners van mijn dorp duidelijk te maken dat erfgoed véél meer is dan oude gebouwen.” (glimlacht)

Anita Caals was tot haar pensioen in augustus 2013 stafmedewerker Organisatieontwikkeling en kwaliteitszorg bij FARO.

Bert Schreurs: “Een echte en hechte samenwerking leidt tot mooie resultaten”

“Ik kijk tevreden terug op mijn tijd bij FARO. We zijn erin geslaagd om op één jaar tijd twee verschillende organisaties aan elkaar te smeden tot een performante organisatie. Beide organisaties hadden andere

werkingsterreinen en ook erg verschillende bedrijfsculturen. Niet alleen de fusie moest snel gaan, ook de *fysieke* verhuis naar onze nieuwe plek gebeurde onder grote tijdsdruk. Ook die operatie is succesvol verlopen, samen met onze onderburen Bibnet en Locus. FARO heeft zich vervolgens op korte termijn gepositioneerd ... *en bestaat vandaag nog steeds*. Voor mij illustreert dat de slagkracht van en de noodzaak aan een open organisatie als deze. Vandaag werk ik in de podiumkunstensector. Ik stel vast dat de kunsten- en erfgoedsector vaak een wat defensieve houding tegenover elkaar aannemen, en dat is jammer. Een echte en hechte samenwerking kan vaak leiden tot mooie resultaten. Daar moeten we voor ijveren. Met het Collegium Vocale Gent zijn we erg begaan met de historische uitvoeringspraktijk. Sommigen in de erfgoedsector huiveren bij het woord ‘authenticiteit’. Zelf heb ik dat niet. Voor mij telt de Griekse betekenis – namelijk dat je invulling geeft aan iets door het ook zelf te doen. Ik hoop dat onze sectoren in de toekomst naar elkaar mogen groeien. En net als bij de start van FARO, tien jaar geleden, zeg ik: ‘Ik ben daar een optimist in!’”

Bert Schreurs is algemeen directeur Collegium Vocale Gent. Hij was tot 2009 achtereenvolgens directeur van Culturele Biografie Vlaanderen en codirecteur van FARO.

Björn Rzoska: “Erfgoed is springlevend”

“Voor de zomer interviewde ik samen met Koen Aerts (Universiteit Gent) de ‘laatste getuige’ van het kamp van Lokeren (1944-1947). Een 94-jarige man die zestien was in 1940. In augustus 1945 kwam hij in Lokeren terecht en twee jaar later, na

het uitzitten van zijn straf, kwam hij vrij. Het interview bracht me direct terug naar mijn FARO-jaren. Immaterieel of niet-tastbaar erfgoed genoot toen een hernieuwde aandacht. Mondelinge geschiedenis werd door FARO ingezet in het cultureel-erfgoedveld. Musea, scholen, archieven en ook particulieren konden beroep doen op een handige doe-het-zelfdvd (*Van horen zeggen. Mondelinge geschiedenis in de praktijk*, 2005). Mondelinge geschiedenis zette FARO ook internationaal op de kaart. Ik deed zelf verschillende projecten. Dat was meer genieten dan werken. Ook vandaag ben ik nog gebeten door cultureel erfgoed. Op dit moment loopt nog steeds de succesvolle tentoonstelling over het kamp, onder de titel *Opgesloten tussen zwart, wit en grijs* in het stadsmuseum Lokeren. Dat straks 7.000 mensen de tentoonstelling hebben gezien, sterkt me in de overtuiging dat erfgoed springlevend is.”

Björn Rzoska is fractieleider van Groen in het Vlaams Parlement en gemeenteraadslid in Lokeren. Hij werkte achtereenvolgens als stafmedewerker bij het VCV en tot 2009 bij FARO.

Hilde Schoefs: “Verkenner, aanjager en gids”

“FARO staat voor mij voor een open huis waar een geëngageerde directie en staf duurzaam en met visie een integrale en geïntegreerde erfgoedwerking in de praktijk omzetten. Begrippen als samenwerking en netwerking zijn ingeschreven in het DNA van het huis. Het steunpunt fungeert als verkenner, aanjager en gids in het kennislandschap over cultureel erfgoed. De website, de bibliotheek, dit tijdschrift én de medewerkers spelen in het open en breed toegankelijk delen van die kennis een cruciale rol. Het scannen van de internationale horizon, de vertaalslag van de nieuw verworven inzichten in artikels en lezingen en het actief stimuleren van de communicatie en toepassing ervan tot op lokaal niveau is een voorbeeldpraktijk die het steunpunt tot op vandaag toepast, en met succes. Kortom: mijn hartelijke felicitaties aan het jarige FARO. Als professional in de sector kijk ik ernaar uit ook in de toekomst samen boeiende uitdagingen aan te gaan!”

Hilde Schoefs is conservator van het Openluchtmuseum Bokrijk. Tot 2009 werkte ze bij FARO, onder meer als hoofdredacteur van dit blad.

Irene Innocente: “Een echte eyeopener”

“Ik vond mijn stageplaats bij FARO op de Grundtvig-website en besloot mij kandidaat te stellen voor een internationale stage in België, omdat ik toen de laatste hand legde aan mijn masterthesis voor hedendaagse kunstgeschiedenis in Firenze. Ik wou hiermee een meer internationale blik werpen op de culturele sector. Bij FARO kon ik van nabij observeren hoe de FARO-collega’s zich voorbereiden op studiedagen en vormingen bestemd voor de professionals in Vlaanderen. Ik voerde zelf op hun verzoek studies uit, waarbij ik de praktijken in de EU-lidstaten vergeleek op het vlak van kwaliteitsstandaarden voor musea, formeel en informeel leren in musea en academische opleidingen voor cultuurprofes-

sionals. Bovendien nam ik deel aan een aantal conferenties, zoals van SPECTRUM, Culture in motion ... Het was een echte eyeopener.”

Irene Innocente werkt voor de educatieve dienst van het Centro Pecci Prato in Toscane, het eerste Italiaanse museum voor hedendaagse kunst. Tussen januari en augustus 2011 liep ze stage bij FARO.

Leon Smets: “Solide, dienstvaardig en aanstuwend”

“Laten we dan voor FARO gaan,’ beslisten we in 2007 op een zonnig Brussels terras in de buurt van een bekende geuze-herberg, nadat we een rist krampachtige acroniemen en kreupele invallen gedumpt hadden. Het kind van de (gedwongen) fusie van de steunpunten Vlaams Centrum voor Volkscultuur en Culturele Biografie Vlaanderen moest vervolgens op zoek naar een werkzaam evenwicht tussen de meegebrachte missies, doelstellingen, werkmethoden en specifieke bedrijfsculturen. In de erfgoedsector waren de verteringsprocessen van de elkaar snel opgevolgde museum-, volkscultuur-, archief- en erfgoeddecreten nog volop aan de gang. Men wachtte kritisch af wat de rol en de baat van deze nieuwlichter zouden zijn. De voorbije tien jaar overschouwend heb ik de stellige indruk dat FARO een solide, dienstvaardige en aanstuwende partner voor eenieder binnen de erfgoedwereld is gebleken en gebleven. En een die voor de rechtmatige verzuchtingen van de sector vastberaden mee op de barricaden staat. Zelf kreeg ik binnen een zeer collegiale ploeg voluit de kansen om, samen met de erfgoedinstanties, het materiële beheer en de bewaring van hun kostbare collecties naar een hoger peil te tillen. Ik kreeg ook de mogelijkheden om internationaal inzichten en praktijkontwikkelingen te vergaren, en om deze door te geven aan de talrijke verantwoordelijken ten velde. Mensen bij wie ik doorgaans veel competentie en onvermoeibare inzet ondervond, in weerwil van de vaak schaarse middelen en voorzieningen. Ik hoop dat ook de inrichtende macht bij de herformulering van het Cultureelerfgoeddecreet expliciet de overtuiging zal delen ‘laten we dan voor FARO gaan’.”

Leon Smets is emeritus consulent van FARO. Hij ging in september 2014 met pensioen, na een lange en rijke loopbaan in de cultureel-erfgoedsector.

Lieve De Saedeleer: “Elke dag Erfgoeddag”

“2008: het lijkt een eeuwigheid geleden. Ik was toen coördinator voor Erfgoeddag, samen met mijn goede collega Roel Daenen. Sinds de fusie van Culturele Biografie Vlaanderen en het Vlaams Centrum voor Volkscultuur had dat jaarlijkse erfgoedfeest een nieuwe thuis: FARO. Logisch uiteraard, want bij het nieuwe steunpunt was er heel wat knowhow aanwezig. Via het voorbereidende werk aan Erfgoeddag heb ik geleerd hoe divers de sector is. Kleine en grote musea, archiefinstellingen, heemkringen, erfgoedbibliotheken, enzovoort. Zo’n diverse sector vraagt om een aanpak op maat. Gelukkig was er de ondersteuning van talloze lokale partners en de stuurgroep Erfgoeddag. Met name op vlak van organisatie en communicatie waren er veel uitdagingen. Daar stak

ik veel van op. Sindsdien heeft Erfgoeddag heel wat watertjes doorzwommen. Het blijft altijd zoeken naar een evenwicht tussen inspanning en resultaat. En tussen de korte en de lange termijn. Zo wordt al lang gesproken over het samengaan met dat andere grote erfgoedevenement, in september. Of voor de terugkeer naar het Erfgoedweekend ... Wie weet? Hoe dan ook: mijn FARO-periode was voor mij een leerrijk avontuur dat ik meemaakte met hele fijne collega's."

Lieve De Saedeleer werkt bij de Erfgoedcel Kempens Karakter. Ze was jarenlang een van de drijvende krachten van Erfgoeddag. In september 2009 ruilde ze Brussel in voor de Kempen.

Milee Choi: "Erfgoed als DNA van een gemeenschap."

"Ik leerde tijdens mijn stage bij FARO een heel andere benadering kennen van het immaterieel cultureel erfgoed. In Europa kijkt men immers naar dat erfgoed als een onderdeel van het DNA van een gemeenschap. Mensen geven het op een heel natuurlijke manier door, van generatie op generatie. Het is erfgoed dat ons diep raakt, en iets zegt over het ware leven. Het ligt dicht bij de natuur dan technologie en het is – in mijn ogen althans – een van de sleutels voor een betere, duurzame toekomst. Erfgoed mag ons gelukkig en ons leven voller maken. De organisatie waar ik voor werk in Seoul, ICHCAP, verbindt de immaterieel-erfgoedwerking in landen in Azië en de Stille Zuidzee. Ik hoop hetgeen ik hier geleerd heb thuis te kunnen omzetten. Zo zal onze website verder ontwikkeld moeten worden, en wel minder vanuit technologie, maar eerder vanuit filosofie en participatie. Daarnaast vond ik de profielen van de FARO-ploeg erg inspirerend. Hier werken stuk voor stuk mensen die stevig academisch geschoold zijn. En die

vooral de drive hebben om het steeds beter te doen voor de sector. Daar kunnen wij zeker iets van leren."

De Zuid-Koreaanse Milee Choi liep tussen 3 januari en 29 maart 2018 stage bij FARO. Ze is programmamedewerker op de dienst IT Management bij het International Information and Networking Centre for Intangible Cultural Heritage in the Asia-Pacific Region.

Rob Belemans: "Elk jaar een Ultima!"

"Mijn steunpunttijd van 2003 tot 2016 is de periode van mijn beroepsleven geweest waarin ik een cultureel-erfgoedwerker in hart en nieren ben mogen worden. Bepalend was daarbij een mix van factoren, die je pas ten volle beseft als je er een paar jaar weg bent:

- het helikopterzicht op heel de cultureel-erfgoedsector, soms ook met inblik – niet altijd even fraai – in de administratieve en politieke beleidskeuken;
- een werkcontext waarin de ondersteunende focus op het Vlaamse erfgoedveld nooit zo exclusief is dat er niet ook tegelijk voeling blijft met de internationale tendensen en vernieuwingen, met Europese en mondiale beleidskaders;
- een écht horizontale organisatie op z'n 21e-eeuws, waarin de collegialiteit oprecht, het niet-evolueren ondenkbaar en de complementariteit het uitgangspunt én streefdoel is.

Piero Manzoni indachtig: FARO is de vaak wat veronachtzaamde sokkel waarop heel de sector steunt. Eigenlijk verdienen die collega's elk jaar opnieuw een Ultima voor het meest performante steunpunt in de cultureel-erfgoedsector!"

Rob Belemans is voorzitter van Histories. Hij stapte in 2016 over van FARO naar de KU Leuven.

PARTICIPATIE

 VRIJDAG 9 NOVEMBER 2018

 VLAAMS PARLEMENT

 WWW.GROOTONDERHOUD.BE

'ne Zanger is ne groep'

Terugblik op tien jaar persoonlijke ervaringen

"Als er één project of realisatie is in je carrière bij FARO waarop je tevreden terugblijkt, wat is dat dan?" Die (moeilijke) vraag kreeg elke huidige FARO-medewerker voorgeschoteld. Moeilijk, want kiezen is altijd een beetje verliezen. En toch presenteren we u hier een staalkaart van onze activiteiten sinds 2008, aan de hand van korte, persoonlijke verhalen. Want hoezeer het ook een open deur intrappen is: elke organisatie bestaat uit mensen. Via deze weg leert u de mensen achter FARO kennen, mocht dat nog niet het geval zijn. En samenwerken verzet bergen, zoveel is zeker.

SAMENSTELLING Roel Daenen

Alexander Vander Stichele
Adviseur participatie | veldanalyse

Het Prisma-onderzoek

Meteen ook de reden waarom ik in 2009 bij FARO ben komen werken. Samen met de collega's een doorgedreven en heel diverse veldbevraging en -analyse op poten zetten waarvan de resultaten bruikbaar zijn tot op vandaag. Vooral het PRISMA-bevolkingsonderzoek, een grootscheepse survey bij een representatieve steekproef van de Vlaamse bevolking ouder dan 18 jaar, blijft bij. Zowel logistiek, methodologisch als analysegewijs een enorme kluit. Tot op heden het meest omvangrijke en diepgaande erfgoedparticipatie en -interesseonderzoek in Vlaanderen (en wellicht ook ver daarbuiten) ...

Anne-Cathérine Olbrechts
Adviseur behoud en beheer

Waarderingstrajecten

Ik kijk tevreden terug op de subwerkgroepen voor de basisnormen en het uitwerken van de toolbox waarderen. Daaraan hebben we met een sectorbrede vertegenwoordiging gewerkt. Dat droeg bij aan een puik resultaat, uitgewerkt en gedragen door de verschillende doelgroepen (archieven, musea, erfgoedbibliotheken) en ook van toepassing voor de hele cultureel-erfgoedsector. De basiscursus en de masterclasses over waarderen kenden veel succes en konden ook rekenen op enthousiaste en gedreven deelnemers. De intervisiegroep voor de pilootprojecten waarderen fase 1 werd door de leden ook als bijzonder nuttig ervaren. Hierin deelden ze elkaars ervaringen en ruimden ze elkaars struikelblokken op. Efficiënt om snel vooruitgang te boeken en nuttig voor het hele veld wanneer we na het afronden van de pilootprojecten deze ervaringen zullen delen in de toolbox.

Annemie Vanthienen
Content manager | Bibliothecaris

De geslaagde integratie van twee bibliotheken

De fusie van CBV en VCV tot FARO in 2008 betekende ook de verhuis én de

samenvoeging van twee goed uitgebouwde bibliotheken. Als pas aangekomen bibliothecaris was het voor mij meteen een kanjer van een opdracht. Inpakken, uitpakken, registreren, etiketteren, plaatsen en verplaatsen ... elk boek ging gedurende de hele operatie niet één, twee of drie maar ontelbare keren door mijn handen. De ontvangst van de eerste 'echte' bibliotheekbezoeker zette de kers op de taart. Vele jaren en vele bezoekers later blijft het ongelooflijk fijn om onderzoekers wegwijs te maken in onze bibliotheek en hen onze rijke collectie te laten ontdekken.

Bart De Nil
Adviseur participatie | welzijn.
Sectorcoördinator archieven

Summer School Archives and Education in Neerpelt

Samen met The National Archives uit het Verenigd Koninkrijk organiseerden we in de zomer van 2014 een hands-on training. Een summer school dus waar medewerkers uit archieven en erfgoedbibliotheken gedurende vijf dagen werden ondergedompeld in alle aspecten van educatie. Het was een schot in de roos. In de daaropvolgende edities die we als winter school organiseerden trokken professionals uit heel de wereld naar Brussel, Ieper en Gent om met hun Vlaamse collega's educatieve pakketten te ontwikkelen. Oh ja, de vijfde jubileumeditie vindt begin 2019 plaats in Antwerpen rond het thema Archives & Outreach.

Birgit Geudens
Directiesecretaresse | office manager

Het Groot Onderhoud

Het jaarlijkse Groot Onderhoud is altijd een erg spannende tijd. Honderden erfgoedwerkers komen erop af, en ik wil dat alles tot in de puntjes in orde is. Het is voor de sector, voor FARO en voor mij een belangrijke dag, waarbij we telkens een goed jaar op voorhand met de eerste voorbereidingen starten. Alles begint steeds met het zoeken naar een geschikte datum én aansluitend een geschikte locatie ... of vice versa. Als alles op de dag zelf op wiel-tjes loopt, ben ik een gelukkig mens.

Bram Wiercx
ICT-manager
| Adviseur digitaal erfgoed

De ErfgoedApp

In 2014 vielen ons de iBeacons op. Dat zijn zendertjes die gebruikt worden om smartphonegebruikers heel precies te lokaliseren. Wat als we die in musea en elders konden inzetten? Met steun van een e-cultuurproject van CJM bouwden we de eerste versie van de ErfgoedApp. We kozen voor een combinatie tussen beacons en augmented realitytechnologie. In de zomer van 2015 was de app klaar, de eerste workshops startten al in september. Sindsdien hebben we 25 workshops georganiseerd, goed voor 274 deelnemers. Niet iedereen die met de ErfgoedApp werkt, heeft die workshop gevolgd. We hebben een DIY-handleiding en tutorials. In totaal zijn er vandaag zo'n 472 makers; mensen die content via de ErfgoedApp aanbieden.

Eve Van Dael
Adviseur behoud en beheer

Kleine musea

De vormingsreeks collectieplanning voor kleine musea in het najaar van 2017 was voor mij een ijkpunt. Daarbij denk ik onder meer aan de enthousiaste medewerking van de deelnemers en ook hun positieve feedback over de vier sessies. Daarbij bekeken we de missie en visie, collectieanatomie, collectiewaardering en collectieprofilering. De positieve energie en de drive van deze mensen gaven me een flinke duw in de rug en bevestigden ook dat FARO een echt 'steun-punt' is!

Gregory Vercauteren
Adviseur lokaal & regionaal cultureel-erfgoedbeleid

Van Alveringem tot Zutendaal (en terug)

Als adviseur lokaal en regionaal erfgoedbeleid doorkruis ik heel Vlaanderen, voor een adviesgesprek, lezing, trajectbegeleiding of deelname aan een focusgroep. Het klinkt wat klef, maar zo'n plaatsbezoek is voor mij telkens een klein hoogtepunt. Elke gemeente heeft een eigenheid, zeg maar een *genius loci*. Door zo'n plaatsbezoek ►

krijg ik een mooie inkijk in het DNA van zo'n stad of gemeente en ontdek ik vaak verrassende en erfgoedrijke plekjes. Mijn persoonlijke ambitie? Om tegen het eind van mijn erfgoedcarrière elke Vlaamse stad of gemeente minstens eenmaal te hebben bezocht en geholpen als erfgoedwerker. Ik heb thuis een kaart hangen met daarop alle Vlaamse gemeenten aangestipt die ik beroepshalve heb bezocht. Zo'n 150 gemeenten zijn inmiddels ingekleurd. Ik ben dus halverwege ...

Hildegard Van Genechten

Adviseur participatie | educatie

Traject musea voor gezinnen met de allerkleinsten

FARO ondersteunt al jaren in de familievriendelijke werking van musea en erfgoedorganisaties. In 2016 zetten drie musea hun eigen 'eerste stappen' in het ontvangen van gezinnen met de allerkleinste kinderen door een specifiek aanbod te ontwikkelen. In 2018 zijn ze al met dertien! Er zijn tal van goede redenen om onze museale pijlen te richten op deze kinderen én hun ouders. Maar ook voor de musea zelf is het een gezond gegeven: initiatieven zoals dit maakt hen net tot de open en inclusieve ontmoetingsplekken die ze zo graag willen zijn, waar leren én beleven van tel is. En het houdt hen zelf ook jong en levendig natuurlijk.

Jacqueline van Leeuwen

Adviseur vorming | organisatieontwikkeling

Erfgoedgeleerden

Mijn eerste en grootste project: bruggen bouwen tussen hoger onderwijs en erfgoedland. Een werk van lange adem, maar de aanhouder wint. Stilaan verandert er iets: er komen opleidingen bij en ook de sector zelf begint anders naar vorming te kijken. Soms moet je gewoon op de nagel blijven kloppen!

Jeroen Walterus

Zakelijk manager.
Sectorcoördinator
erfgoedbibliotheek

Auteursrecht

Auteursrecht: saaie, droge kost. Inderdaad, maar met een grote impact op de werking van alle erfgoedorgani-

saties. Net zoals de privacywetgeving (GDPR!) of het hergebruik van overheidsinformatie, het databankrecht, enz. Daarom hebben we samen met VKC en PACKED in 2011 de 'gebruikersgroep cultureel erfgoed en auteursrecht' opgericht, met ondertussen meer dan 60 leden, die blijven komen naar de bijeenkomsten. Ook onze cursus auteursrecht zit elk jaar vol. Het werd allemaal mogelijk dankzij het 'Samenwerkingsverband Auteursrecht en Samenleving' (SA&S), waarvan we stichtend lid zijn. Dankzij SA&S en advocaat Joris Deene kunnen we de sector bijstaan in complexe juridische kwesties, via vorming en advies, maar kunnen we ook wegen op beleidsontwikkelingen. En dat is nodig, nu meer dan ooit.

Julie Lambrechts

Adviseur behoud en beheer

Summer school 'Ethnographic collections, preservation, research and conservation' 2017

Meewerken aan deze summer school was fantastisch. Ik kreeg de kans om een hele week in de maand augustus deze summer school mee te mogen volgen, foto's te maken en blogs te schrijven. Er waren internationale sprekers en een dito publiek. Ook de locaties waren uniek. Ik denk ook aan de samenwerking met de andere Etnocollleden van instellingen uit heel België.

Jürgen Vanhoutte

Adviseur behoud en beheer

Depotwijzer

De overname van het hoofdredacteurschap van Depotwijzer.be. Dat is een project dat ik in 2012 als provinciale depotconsulent in Vlaams-Brabant heb opgestart, dat in 2013 online ging en vijf jaar later nog altijd een van de meest geraadpleegde websites rond behoud en beheer in Vlaanderen en Nederland is. Ik ben vooral blij dat de website met de overdracht van de persoonsgebonden bevoegdheden van de provincies naar de Vlaamse overheid online is kunnen blijven en een nieuwe stek bij FARO heeft gevonden. Samen met FARO-collega's en de consulenten die momenteel bij DCJM werken,

werk ik in 2018 mee aan de verdere uitbouw van de website.

Katrijn D'hamers

Adviseur participatie | diversiteit

50 jaar migratie

In 2014 werd de aanwezigheid van verschillende migrantengemeenschappen herdacht. Symbolisch werd verwezen naar de bilaterale akkoorden tussen België met Marokko en Turkije. Bij verschillende gemeenschappen bracht dit een herdenking op gang. Bij FARO maakten we ook samen met verschillende auteurs een kritische evaluatie van de herdenking in ons tijdschrift. Dit gaf verder de aanzet voor een kritische reflex richting meer eigenaarschap, participatie en ook denken in termen van superdiversiteit. Noodzakelijke onderwerpen die in de nabije toekomst meer ingang moeten kunnen vinden binnen een erfgoedwerking.

Louise Kabiro

Verantwoordelijke
boekhouding

Ondersteuning

Ik spring graag bij in de ondersteuning van de collega's bij grote evenementen als het Groot onderhoud, Erfgoeddag, enzovoort. Zowel praktisch als met de cijfers. De rekeningen moeten kloppen.

Marc Jacobs

Directeur

Ngo 90053

FARO was een van de eerste geaccrediteerde ngo's binnen de UNESCO-conventie voor de borging van immaterieel cultureel erfgoed (2003) sinds 2009. Langs die deur werden ook de verschillende ICE-spelers uit Vlaanderen binnengeloodst en tot erkenning gebracht, resulterend in een opmerkelijke erkenningsgraad. Het verzekerde een grote internationale zichtbaarheid en hielp om de dynamiek in Vlaanderen rond immaterieel erfgoed ook internationaal te markeren. FARO is nog steeds een van de grote markeerpunten, mede door het breed openhouden van de deur en vanuit de internetlogica dat er diverse aan- ▶

sluitingspunten moeten zijn in wijde netwerken. Dat immaterieel cultureel erfgoed in Vlaanderen, zowel intern als internationaal, op de kaart staat is een resultaat van vertrouwen in de kracht en de formule van een steunpunt in de voorbije tien jaar, samen met andere actoren. Samen sterker ...

Michelle Van Meerhaeghe

Data- & social media-manager | Erfgoeddag

Erfgoeddag

Mijn eerste FARO-jaar was er eentje boordevol 'eerste keren' als een volwaardig medewerker in een team. Dit was voor mij een langgerekt hoogtepunt. De eerste keer meewerken aan de organisatie van een evenement, nl. Erfgoeddag, de eerste keer een socialemediastrategie mogen opzetten én uitvoeren en de ontelbare praktische en inhoudelijke zaken die ik bijleerde.

Monique Verelst

Adviseur infrastructuur | museografie

Conferentie 'Duurzaam verbouwen en museumtechniek in internationaal perspectief'

Deze driedaagse conferentie organiseerden collega Olga en ik i.s.m. ICAMT. We hadden een stevig en erg interessant programma, getuige het enthousiasme van de deelnemers. Die conferentie was ook het 'echte' begin bij FARO. Het persoonlijk contact met de deelnemers vind ik erg belangrijk; de noden van de sector worden dan makkelijker uitgesproken. Ik beschouw een evenement als dit ook als een netwerkmoment met vele interessante nationale en internationale contacten.

Olga Van Oost

Sectorcoördinator musea | Adviseur museologie

Ontwikkeling van het Vlaams Museumoverleg

Vanaf 2014 ben ik het Vlaams Museumoverleg mee beginnen coördineren en vormgeven. Intussen is het een sterk (informeel) netwerk van

museumdirecteuren geworden. De voorbije jaren heeft de groep geprobeerd om samen de strategie richting beleid te bepalen. De visienota *Volop inzetten op musea*, die in 2016 aan de minister werd overhandigd, was een belangrijke mijlpaal. Intussen is er de vzw Museumoverleg opgericht om te participeren in de Museumpas. Met de groep willen we nu verder in de diepte werken op museologische thema's.

Roel Daenen

Manager communicatie, pers en partnerships | hoofdredacteur *faro*

Erfgoeddag 2012 'Helden'

De editie waar ik – als coördinator van het evenement – het meest voldoening uit heb gehaald. Alles zat dat jaar juist; de aanpak en voorbereiding, communicatie, begeleiding, randactiviteiten, de persaandacht, het volume en de aard van de activiteiten, de samenwerking met partners, nazorg enzovoort. Het is erg fijn als je de geïnvesteerde energie zichtbaar ziet renderen.

Silke Theuwissen

Grafisch vormgeefster

De make-over van *faro*

De eerste vier jaar van *faro* werd de vormgeving van dit blad bij de drukkerij gedaan. Er was namelijk nog geen eigen vormgever in huis. Ik – en met mij een aantal collega's – vond dat die vormgeving veel beter kon. Vanaf jaargang 2012 beslisten we de vormgeving in huis te doen; voor mij een interessant proces van uittesten en uitproberen. Zes jaar later vinden we het tijd voor een grondige vernieuwingsoperatie.

■ pagina 22:

rij 1: © FARO / © FARO / © FARO, foto: Jonathan Sommereyns

rij 2: © FARO, foto: Bart Van der Moeren / © FARO, foto: Jonathan Sommereyns / © FARO

rij 3: © FARO / © Caroline Van Poucke

■ pagina 24:

rij 1: © Hendrik De Schrijver / © FARO / CCO

rij 2: © UAntwerpen, Faculteit Ontwerpwetenschappen / © FARO / © MSK Gent

rij 3: © Depotwijzer / © FARO (50j migratie)

■ pagina 26:

Kolom 1: © FARO / © Visit Flanders / © FARO

Kolom 2: © FARO / © FARO / © Publiq / © FARO, foto: Masjid Mohadjerin

Sofie Van Kerkhoven

Zakelijk-administratief medewerkster

Infosessies Erfgoeddag

Jaarlijks op pad gaan met de collega's van Erfgoeddag voor de infosessies is een van de dingen die ik heel graag doe. Ik heb hierdoor al vele interessante plaatsen mogen ontdekken en uiteraard ook kennis kunnen maken met deelnemers aan Erfgoeddag uit de verschillende regio's.

Tine Vandezande

Event manager | coördinatie Erfgoeddag

'Take Care'

Dit traject werd opgestart naar aanleiding van Erfgoeddag 2017 in het teken van 'Zorg'. Kunstenaars en jongeren namen samen erfgoed, verhalen en herinneringen als uitgangspunt en werkten toe naar een creatie. De zeven trajecten in het project hadden telkens een link met een lokale zorginstelling; bijvoorbeeld een woonzorgcentrum voor ouderen of de jongerenafdeling van een psychiatrisch ziekenhuis. De deelnemers deelden hun herinneringen en ervaringen. De jongeren luisterden en reflecteerden. Ze waren verbaasd over de gelijkenissen, ondanks de grote verschillen in hun leven. De ontmoetingen tijdens de verschillende trajecten groeiden uit tot performances, polaroids, serigrafieën, brieven, portretten en illustraties.

“Meer maar vooral ánders”

10 jaar FARO-vormingen in 10 shifts

Praktijkondersteuning betekende voor FARO vanaf het begin: vorming organiseren. De voorbije tien jaar kon u dan ook bij ons terecht voor tal van studiedagen, workshops en collegagroepen. Dat brede aanbod werd gewaardeerd, niet alleen omwille van de inhoud, maar ook omdat het zorgde voor inspirerende ontmoetingen met collega's uit binnen- en buitenland. Als we nu op die tien jaar vorming terugblikken, dan stellen we een stijging vast over de hele lijn. FARO organiseerde immers steeds meer activiteiten, met meer vormingsuren, voor meer deelnemers. Toch vonden de grote veranderingen vooral plaats achter de schermen. We zijn namelijk heel anders naar vorming gaan kijken en dat leidde tot een radicaal andere aanpak. Dit artikel licht vijf veranderingen toe en blikt vooruit naar vijf nieuwe accenten voor de komende jaren. Want ook voor vorming geldt: stilstaan is achteruitgaan!

TEKST Jacqueline van Leeuwen

Terugblik: de 5 belangrijkste shifts in ons denken over vorming (2008-2018)

1. Van theorie naar praktijk

Toen we in 2012 ons vormingsaanbod grondig evalueerden, bleek dat de toepassing van het geleerde in de praktijk soms lastig was. Theoretische modellen en inspirerende voorbeelden zijn natuurlijk interessant, maar de vertaalslag naar de dagelijkse praktijk in Vlaanderen bleek niet altijd evident. Hoe konden we de transfert van het geleerde naar de realiteit op de werkvloer verbeteren?

De sleutel bleek te liggen bij een analyse van kritische situaties op de werkvloer. Bij het ontwerpen van een vorming stellen we ons nu vaker de vraag: “Waar lopen erfgoedwerkers tegenaan, als ze dit idee willen toepassen?”, of: “In welke concrete situaties ervaren erfgoedwerkers een tekort aan kennis en vaardigheden?” Met deze praktijkgerichte vragen in het achterhoofd begonnen we andere accenten in onze vormingen te leggen. We besteedden bijvoorbeeld meer aandacht aan activerende werkvormen, het ontwikkelen van tools en praktijkopdrachten. In 2014 evalueerden we opnieuw en toen bleek de transfert naar de praktijk al een stuk beter te lukken.

2. Van kennis naar bekwaamheden

Meer oog voor de praktijk betekent automatisch dat de aandacht verschuift van kennis naar vaardigheden, van denken naar doen. Deze omslag kadert in de bredere maatschappelijke evolutie om te werken met competenties: combinaties van kennis, vaardigheden en attitudes. Ook in het onderwijs voelde men immers aan dat kennisoverdracht alleen niet voldoende is, maar dat het erom gaat dat men die kennis ook toepast: een betere afstemming op de arbeidsmarkt bleek noodzakelijk.

Het decreet op de Vlaamse Kwalificatiestructuur (2009) zorgde voor een gemeenschappelijke taal in de beleidsdomeinen onderwijs en werk. Beroepskwalificaties zouden voortaan omschrijven wat het werkveld verwachtte aan kennis en kunde. Dat lijstje competenties zou het onderwijs vervolgens als uitgangspunt voor programmatie nemen. FARO speelde hierop in en werkte samen met de sector aan beroepsomschrijvingen voor de bibliotheken, de archieven en het domein conservatie-restauratie.

Datzelfde decreet maakte het ook mogelijk om eerder verworven competenties (EVC's) in te zetten bij sollicitaties en in het onderwijs. Socius en De Ambrassade ontwikkelden met OSCAR een instrument om de kennis en kunde, opge-

daan tijdens vorming en vrijwilligerswerk, in kaart te brengen. FARO promootte dit instrument en reikte enkele jaren zelf OSCAR-competentiedocumenten uit. OSCAR werkte binnen FARO vooral als hefboom om beter na te denken over de concrete doelen van een vorming. “Wat willen we precies aan vaardigheden overdragen?” De sector zette het systeem voornamelijk in voor werkzoekende vrijwilligers. OSCAR is ondertussen verdwenen, momenteel bekijken we of er binnen de databanken van de VDAB kansen zijn om dit soort competenties te registreren.

3. Van gestructureerd naar informeel leren

FARO verrijkte de voorbije tien jaar het aanbod met andere werkvormen. In 2012 schreven we een agogische visie waarin we ons vormingsaanbod in vier types opdeelden: zelfstudie (handleidingen en artikels), cursussen, coaching en collegagroepen.

De eerste twee zijn voorbeelden van eerder gestructureerd leren, waarbij een docent de volgorde van het leren bepaalt. De laatste twee zijn eerder informeel opgevat: de lerende geeft aan waar hij of zij aan wil werken. Gaandeweg kwam meer nadruk te liggen op het informeel en sociaal leren. Leren van elkaar binnen een praktijkgemeenschap bleek immers bijzonder inspirerend voor heel wat deelnemers. Daarom hebben we steeds meer ingezet op eerder informele initiatieven. Zo was er in 2012 de Nina Simon leesgroep. We brachten collegagroepen ook samen rond thema's als digitale educatie, migratie en verhuizingen van archieven. Bovendien nodigden we de sector uit op groepsreizen, onder meer naar New York, Engeland en Noord-Frankrijk.

Binnen ons 'klassiekere' cursusaanbod kregen we meer aandacht voor de expertise van de deelnemers zelf en lieten hen ervaringen delen. Dat gebeurde bijvoorbeeld in het traject *Marketing in de cultureel-erfgoedsector. Vloek of zegen?* en in de leiderschapscursus. In beide opleidingen vormde ervaringsdeling de sleutel om de transfert naar de werkvloer te stimuleren.

4. Van aanbodgestuurd naar relationeel programmeren

Op de vraag: “Waar lopen erfgoedwerkers concreet tegenaan?” en “In welke situaties komt deze kennis en kunde van pas?” konden FARO-medewerkers niet altijd het antwoord geven. Natuurlijk vingen we vanuit adviestrajecten wel wat vragen op, maar dat was niet voldoende om echt te kunnen vatten welke concrete vormingsnoden er op de werkvloer leefden. Daarom zochten we naar manieren om het werkveld

■ Foto boven: van theorie naar praktijk. FARO besteedde in de loop der jaren meer aandacht aan activerende werkvormen, het ontwikkelen van tools en praktijkopdrachten. Foto van workshop 'Ondersteuningsvormen voor museumobjecten' in 2010 © FARO

■ Foto midden: de nadruk kwam gaandeweg meer te liggen op informeel en sociaal leren, zoals de groepsreizen die FARO organiseerde naar New York, Engeland, Noord-Frankrijk of Duitsland. Foto: groepsreis naar Nord-Pas-de-Calais in 2014. © FARO

■ Foto onder: vanaf 2016 werd met partners zoals CJM en Heemkunde Vlaanderen een gezamenlijke folder uitgebracht met vormingen en basiscursussen. © FARO

**LEREN IN/VOOR DE
CULTUREEL-ERFGOEDSECTOR**

Cursusaanbod najaar 2018

nauwer te betrekken bij het ontwikkelen van ons aanbod. Een voorbeeld daarvan is de klankbordgroep die de opstart van het vormingstraject *Erfgoed en zaken* (gestart in 2013) begeleidde. Voor het ontwikkelen van een aanbod aan vormingen rond het thema waardering brachten we de verwachtingen op de werkvloer nauwgezet in kaart via een bevraging en legden we de resultaten vervolgens voor aan een werkgroep.

Van in het begin organiseerde FARO vormingen met andere partners. In de loop der jaren zijn die relaties verdiept en is een betere afstemming tussen de verschillende spelers tot stand gekomen. Een gezamenlijke folder met basiscursussen (voor de eerste keer gelanceerd in 2016) is daarvan het meest zichtbare resultaat. Achter de schermen ging die samenwerking verder. Zo ontwikkelden we samen met Heemkunde Vlaanderen, de erfgoedcellen en de toenmalige provinciale consultants een basiscursus collectieplanning.

5. Van generiek naar gedifferentieerd

FARO heeft altijd benadrukt dat iedereen welkom was op de vormingen. Toch merkten we dat er soms drempels opdoken. Onze doelgroep bestaat immers zowel uit beginners als uit experts in het vak. Zo kon het gebeuren dat een vorming voor een deelnemer te veel gekende materie bevatte of dat hij/zij juist voelde dat er basiskennis ontbrak.

In 2010 lanceerden we een aparte beginnerscursus om de kloof tussen opleiding en werkveld te dichten. Deze vorming heeft tientallen collega's ondersteund bij hun instroom in de sector. Voor de andere vormingen bleef het lastig om het niveau aan te geven, juist omdat dat zo persoonlijk is. De oplossing bleek uiteindelijk niet zozeer te liggen in een opdeling van niveaus, maar in het onderscheiden van vijf types leervragen: sensibiliseren, introduceren, evalueren, innoveren en specialiseren. Elke soort leervraag levert een andere soort werkvorm op en geeft de begeleider een andere rol.

Dit model pasten we voor een eerste keer toe in het vormingsaanbod rond het thema waarderen. We kozen ervoor om naast een basiscursus waarderen ook een collegagroep voor de praktijkprojecten op te starten. Met een aantal internationale masterclasses boden we meer ervaren spelers de kans om de kennis over waarderen verder te verdiepen. In de

toekomst zal het steunpunt ook voor andere cruciale thema's zo'n divers aanbod ontwikkelen.

Vooruitblik: vijf nieuwe accenten voor de toekomst? (2018-2028)

1. Van de top naar de brede werkvloer?

Het FARO-vormingsaanbod groeide aan en we ontmoetten steeds meer deelnemers. Toch merken we dat we niet alle erfgoedwerkers bereiken. Onze deelnemers zijn vooral leidinggevenden en stafmedewerkers, terwijl er ook heel wat leernoden zijn voor eerder technische profielen als onthaal-medewerkers, suppoosten, magazijniers en tentoonstellingsbouwers. FARO wil de volgende jaren ook voor hen vorming en ontmoetingsmomenten ontwikkelen, zodat deze erfgoedwerkers ervaringen kunnen delen. We zullen daarvoor in de eerste plaats samen met het veld beroepskwalificaties voor deze beroepen uitwerken. Momenteel is ook een nieuw decreet in de maak dat kansen biedt om als steunpunt erkende beroepskwalificerende trajecten in de markt te zetten.

2. Van face to face naar blended?

Leerlingen in het secundair onderwijs en studenten aan universiteiten en hogescholen zijn het al gewend: vandaag verloopt een groot deel van het leren digitaal. Als zij de komende jaren het werkveld binnenstromen verwachten zij wellicht ook een digitaal aanbod van hun steunpunt. Het aanbieden van online modules kan ook helpen om de verschillen in voorkennis van de deelnemers weg te werken.

Vanaf 2017 verkenden we dan ook de mogelijkheden om sterker op online leren in te zetten. Naast de website en de blogs experimenteerden we met educatieve modules, filmpjes en e-instrumenten. Ook organiseerden we over dit thema overleg met de sector. Dit onderzoek wees uit dat er zeker mogelijkheden zijn, maar dat het offline ontmoeten niet mag verdwijnen. Ervaringen delen met collega's is immers een heel belangrijk leermoment dat we niet zomaar kunnen schrappen.

De toekomst zal dus eerder een mix zijn, waarbij we ontmoetingen versterken met online elementen. Verwacht dus naast continuïteit ook een sterkere inzet op digitale modules, lezingen via het internet en podcasts. Op dit moment testen we zo'n gemengde aanpak al uit in een traject over een betere tijdsbesteding in organisaties.

3. Van studenten naar werkzoekenden?

De voorbije jaren heeft FARO met het traject *Erfgoedgeleerden* (2009-2015) sterk ingezet op de relaties met het hoger onderwijs. Met gastcolleges, workshops en beroepenbeurzen wilden we studenten inspireren om in onze sector aan de slag te gaan. Daarbij stelden we tot onze verbazing vaak vast dat vele studenten in mens- en cultuurwetenschappelijke richtingen in het (voor)laatste jaar vaak nog niet wakker liggen ▶

■ De toekomst zal blended zijn, waarbij we ontmoetingen versterken met online elementen. CCO

5 SOORTEN LEERVRAGEN

sensibiliseren

introduceren

evalueren

innoveren

specialiseren

LEERVRAAG

- Wat is het precies?
- Wat heb ik erbij te winnen?
- Uit welke stappen bestaat het proces?

- Hoe kan ik me snel en efficiënt inwerken?

- Doe ik het goed?
- Hoe pakken collega's het aan?
- Kan ik ervaringen delen?
- Waar kan ik zelf nog groeien?

- Hoe kan ik innoveren, andere invalshoeken ontdekken en nieuwe tools ontwikkelen?

- Hoe kan ik mijn kennis en vaardigheden naar een zeer hoog niveau brengen en doorgeven aan anderen?

VERWACHTINGEN

- Elementaire kennis verwerven (facts & figures).
- Begrijpen waarom we doen wat we doen.
- Betrokkenheid creëren.

- Kennis toepassen in eenvoudige situaties.
- Een oplossing vinden voor concrete praktijkvragen.
- Vaardigheden versterken (minder gericht op kennis).
- Vertalen naar de eigen praktijk.
- Aanpassen van de eigen praktijk.

- Omgaan met complexere contexten.
- Leren van collega's.
- Kritisch vergelijken van eigen context met andere situaties.
- Beargumenteerde eigen keuzes maken.
- Reflecteren op eigen handelen en eigen mogelijkheden.
- Persoonlijke feedback van een expert krijgen.

- Creëren en ontwerpen van nieuwe tools.
- Uitproberen: trial & error.
- Verbinden van nieuwe ideeën met de eigen context.

- Kennis en vaardigheden verdiepen.
- Geïnspireerd worden door vakgenoten van een hoog niveau.
- Visie en strategieën bepalen.
- Vakgenoten coachen.

WAT KUNNEN WE DOEN?

- Toelichten.
- Definiëren.
- Herkenning mogelijk maken.
- Nieuwsgierigheid prikkelen.
- Passie en gedrevenheid mogelijk maken.

- Instrueren en voordoen.
- Concrete praktijkproblemen oplossen.
- Persoonlijk begeleiden en coachen.
- Geruststellen: duidelijke regels, procedures en checklists meegeven.
- Plezier laten beleven aan het verwerven van nieuwe bekwaamheden.

- Faciliteren van gesprek tussen vakmensen.
- Variatie en complexiteit tonen.
- Persoonlijke feedback geven en coachen.
- Bevragen van argumenten.
- Vergelijking mogelijk maken (bv. via meetinstrumenten).
- Inspelen op gedrevenheid en passie.

- Inspireren: nieuwe ideeën signaleren (ook van buiten de sector).
- Faciliteren van het onderzoeks- en ontwerpproces.
- Creativiteit stimuleren.

- Netwerking mogelijk maken (makelaardij).
- Ondersteunen bij synthetiseren en verwoorden van intuïties.
- Ondersteunen bij ontwikkelen van coachingsvaardigheden.

VORMINGSAANBOD FARO

16620
DEELNEMERS

3340
UREN FORMING

1172 in 2010
2355 in 2017

x 2
DEELNEMERS
PER JAAR

van beroepskeuzes of trajecten om een concrete job te bemachtigen. Enkele succesverhalen van pas afgestudeerden die na, en deels dankzij tips en informatie op een FARO-beroepenbeurs een job in de sector bemachtigden, maakten duidelijk dat er wel een verschil kan gemaakt worden. Ons aanbod kwam misschien te vroeg?

Omdat er de komende jaren een pensioneringsgolf aankomt, en sommigen spreken van een heuse *war for talent* op de arbeidsmarkt, is het belangrijk om als steunpunt en als sector ook aansluiting met werkzoekenden te vinden. Een nauwere samenwerking met de VDAB is dus aangewezen. FARO wil dan ook de komende jaren inzetten op een aanbod voor arbeidsbemiddelaars en werkzoekenden, bijvoorbeeld via de organisatie van instapstages. Daarnaast verdient ook de internationale arbeidsmobiliteit stilaan meer aandacht.

4. Van consumptie naar productie?

Het gaat er niet alleen om dat we kennis doorgeven; we moeten als sector ook blijven innoveren en dus nieuwe kennis ontwikkelen. Daarom bevat het model van vijf leervragen ook de vraag naar 'innovatie', die meer experimentele werkvormen impliceert. In het verleden heeft FARO al labotrajecten opgezet (zoals het Museum Lab in Oosterzele in 2012). Dit soort zoekende trajecten willen we in de toekomst vaker organiseren.

Dit betekent ook dat we als steunpunt niet *zelf* alle antwoorden moeten geven, maar vooral prikkelende vragen moeten kunnen stellen en voorzetten kunnen geven. Deze vraagstukken kunnen we dan samen met de sector onderzoeken. Het door FARO in 2018 geanimeerde traject *Expeditie participatie* ter voorbereiding van het Groot Onderhoud 2018 vertrekt vanuit dit idee. Het leverde ondertussen al heel wat voer voor discussie en ideeën op.

5. Van instroom naar uitstroom?

Met een sterke pensioneringsgolf in zicht (gemiddeld 20 % van de erfgoedwerkers zwaait de komende tien jaar af) dreigt de sector heel wat kennis en kunde te verliezen. Het op tijd en goed overdragen van al die ervaring is dus geen overbodige luxe. Maar hoe pakken we dat het beste aan, zonder dat de vertrekkende medewerker het gevoel krijgt te worden 'uitgeperst'? Momenteel ontwikkelt FARO een handleiding en een reeks begeleidingstrajecten voor kennisoverdracht bij pensioen. Bovendien denken we aan nieuwe rollen voor de jong gepensioneerden. Zij kunnen, als ze dat willen, nog een belangrijk steentje bijdragen aan onze sector als adviseur of mentor.

Meer weten? Vijf tips

FARO's toekomstplannen over vormen en ontwikkelen van vakmensen kunt u teruglezen in onze brochure *Tijd voor vakmensen* die u online bij de publicaties terugvindt. Deze vijf leestips hadden een grote invloed op ons denken over vorming bij FARO. Ideaal leesvoer dus voor wie daar zelf verder over wil nadenken:

- E. DEEN & M. RONDEEL, *Opleidingskunde: leren in het werk, rond het werk, voor het werk*. Alphen aan den Rijn, Uitgeverij Vakmedianet, 2017.
- J. HULSEBOSCH & S. WAGENAAR, *Leren in tijden van tweets, apps en likes: de invloed van sociale technologie*. Utrecht, Kessels & Smit Publishers, 2016.
- M. HUYBERS, *Hoe-boek voor de trainer, een complete gids over leren, ontwerpen, begeleiden en zelfreflectie*. Zalsbommel, Uitgeverij Thema, 2010.
- C. SMIT, 'Stages of concern. Vijf fasen in het leren van een vak', in: M. RONDEEL & S. WAGENAAR, *Kennis maken, leren in gezelschap*. Schiedam, Uitgeverij Scriptum, 2002, pp. 166-192.
- J. KESSELS & S. VERDONSCHOT, 'Het corporate curriculum', in: M. RUIJTERS & P. SIMONS (RED.), *Canon van het leren. 50 concepten en hun grondleggers*. Deventer, Uitgeverij Vakmedianet, 2012, pp. 159-174.

Jacqueline van Leeuwen is adviseur vorming en organisatie-ontwikkeling bij FARO. Ze volgde de opleiding Ontwikkelen van Effectieve Leerinterventies, bij Kessels en Smit. Voor deze opleiding deed ze grondig onderzoek naar de leernoden omtrent waarden.

■ CCO

Meten is nog steeds weten

10 jaar onderzoek

Als steunpunt heeft FARO de taak om het Vlaamse cultureel-erfgoedveld zichtbaar te maken, te inspireren en te ondersteunen. Naast onze rol als dienstverlener of als organisator van de Erfgoeddag als breed publieksevenement impliceert dit onder andere dat we het erfgoedveld of specifieke deelaspecten ervan zo goed mogelijk in kaart moeten brengen. De voorbije tien jaar voerden we dan ook geregeld zelf onderzoek uit om deze taak te vervullen. Daarnaast gaven we onderzoekopdrachten aan externe onderzoekers, werkten we samen met partners of voerden we in opdracht specifieke onderzoeken uit. Hieronder geven we een beknopt overzicht van tien jaar onderzoek.

TEKST Alexander Vander Stichele, Jeroen Walterus & Olga Van Oost

Prisma: veldanalyse cultureel erfgoed

Het meest omstandige onderzoeksproject dat we de voorbije tien jaar uitvoerden was het Prisma-onderzoek, dat liep van 2009 tot en met 2011. Prisma bracht de structuur, de omvang en het potentieel van het Vlaamse cultureel-erfgoedveld in beeld en plaatste die in een beleidsrelevant toekomstperspectief. De Prisma-onderzoeksagenda viel uiteen in diverse deelonderzoeken, waarvan een aantal kwalitatief van aard. Andere hadden dan weer een kwantitatieve insteek.

Bevolkingsonderzoek 'Vlamingen en het verleden'

Via *Vlamingen en het verleden* brachten we voor het eerst de brede erfgoedinteresse en -participatie van de Vlamingen tussen 18 en 85 jaar oud in kaart. Het onderzoek toonde aan dat de interesse voor erfgoed en de verschillende deelaspecten ervan (heel) groot is, maar dat deze interesse zich niet noodzakelijk vertaalt in wat we een 'erfgoedactieve levensstijl' zouden kunnen noemen. De vastgestelde interesse-participatiekloof toonde wel aan dat er nog heel wat potentieel is voor erfgoedorganisaties klein en groot om meer participanten diepgaander te bereiken. Uit onze analyses bleek bovendien dat het draagvlak voor klassieke erfgoedinstellingen als musea en archieven heel groot is bij de Vlaamse bevolking. Zelfs diegenen die aangeven dat ze niet of nauwelijks in erfgoed geïnteresseerd zijn (en dus nauwelijks 'erfgoedactief' zijn) erkennen hun belang voor de samenleving. Ook iets minder 'presente' vormen, zoals industrieel en wetenschappelijk erfgoed, vindt het gros van de Vlamingen (heel) belangrijk. Hetzelfde geldt voor het immaterieel erfgoed. Het idee dat (waardevol) erfgoed meer is dan belangrijke kunstwerken of gebouwen is dus wijdverspreid. Bovendien geeft de Vlaming ook aan dat hij een proactieve en verantwoordelijke houding van de overheid verwacht met betrekking tot de bescherming, het behoud en beheer van ons erfgoed; of het nu roerend of onroerend, materieel of immaterieel is.

De diepgang van ons onderzoek maakte het mogelijk om meer afgelynde deelanalyses uit te voeren. De voorbije jaren werden we dan ook geregeld geconsulteerd door erfgoedorganisaties met de vraag om specifieke sectorale analyses op de dataset uit te voeren. Doorgaans gebeurde dit met het oog op de veldanalyse in functie van de beleidsplanning. Daarnaast leverden we ook data voor presentaties, publicaties en voor het Overleg Cultureel Erfgoed, de belangenbehartiger van de cultureel-erfgoedorganisaties in Vlaanderen en Brussel.

“*Uit onze analyses bleek bovendien dat het draagvlak voor klassieke erfgoedinstellingen als musea en archieven heel groot is bij de Vlaamse bevolking. Zelfs diegenen die aangeven dat ze niet of nauwelijks in erfgoed geïnteresseerd zijn (en dus nauwelijks 'erfgoedactief' zijn) erkennen hun belang voor de samenleving.*

■ Foto links: het meest uitgebreide onderzoeksproject was het Prisma-onderzoek, dat liep van 2009 tot en met 2011. Prisma bracht de structuur, de omvang en het potentieel van het Vlaamse cultureel-erfgoedveld in beeld. © FARO

■ Foto rechts: via het onderzoek 'Vlamingen en het verleden' brachten we voor het eerst de brede erfgoedinteresse en -participatie van de Vlamingen tussen 18 en 85 jaar oud in kaart. © FARO

Scan de afbeelding met de ErfgoedApp (cf. p. 3): lees het omvangrijke PRISMA-rapport uit 2011.

De veelheid aan data en thema's in de vragenlijst stelde ons ook in staat om zes verfijnde erfgoedprofielen te onderscheiden binnen de bevolking. We werkten deze erfgoedprofielen naderhand uit in persona's. Op deze manier hoopten we publieks- en marketingmedewerkers instrumenten aan te reiken om een meer doelgroepgerichte aanpak mogelijk te maken. Tijdens onze introductie cursus *Vloek of zegen? Marketing in de cultureel-erfgoedsector* gaven we deze inzichten mee aan de cursisten. Een aantal museummedewerkers en andere erfgoedwerkers zijn met deze persona's aan de slag gegaan en koppelden hierover naar ons terug. Sommigen vonden ze nuttig en bruikbaar bij de opmaak van het marketing- en communicatieplan. Voor anderen bleef het dan weer net iets te theoretisch. Het omzetten van bevindingen op bevolkingsniveau naar inzichten die voor de werking van een individuele instelling of organisatie nuttig en bruikbaar kunnen zijn is dan ook een blijvende uitdaging.

Cijferboek cultureel erfgoed

Het Cijferboek cultureel erfgoed ontwikkelden we in 2010 binnen Prisma i.s.m. het toenmalige agentschap Kunsten en Erfgoed en de Studiedienst van de Vlaamse Regering, in overleg met de cultureel-erfgoedsector. Toen hadden alle andere culturele sectoren een eigen sectorale monitor, op de cultureel-erfgoedsector na. Met deze nieuwe tool wilden we de ontwikkeling van de cultureel-erfgoedsector ondersteunen, en wel door de *evolutie* ervan te monitoren. Het verzamelen van betrouwbaar cijfermateriaal was daarbij het eerste doel. Een werkgroep ontwikkelde het semantisch bevragsingsmodel. De UGent droeg in een zijtraject bij tot het bevragsingsmodel en de categorisatie voor de 'uniforme bezoekersregistratie'. Dat werd ook in het Cijferboek opgenomen.

Het eerste Cijferboek startte in 2010 voor alle erkende (met kwaliteitslabel) en/of landelijk gesubsidieerde cultureel-erfgoedorganisaties. In 2012 en 2014 volgden dan twee nieuwe jaargangen. We lanceerden na de tweede jaargang de website cijferboekcultureelerfgoed.be, waarop data en rapporten worden aangeboden. Vanaf 2012 ontvingen alle deelnemende organisaties ook een rapport op maat. In 2017 werd geen vierde jaargang gestart (over 2016), omdat dit dan samen zou vallen met de aanvraagronde voor de nieuwe beleidsperiode. Ondertussen was het agentschap al opgeheven en onderging het departement een reorganisatie in 2017-18. De afdeling Cultureel Erfgoed verdween en monitoring werd ondergebracht bij een andere afdeling, Kennis en Beleid. Die ziet het als haar taak om de monitoring van het transversale beleidsdomein cultuur, jeugd en media zelf te organiseren. Zo bijvoorbeeld met het project 'Lokale monitoring'. Het is momenteel onduidelijk hoe en door wie kwantitatieve gegevens over de ontwikkeling van het cultureel-erfgoedveld verder verzameld en gerapporteerd zullen worden.

'Nabij, verenigd en meegerekend. Cultureel-erfgoedverenigingen in Vlaanderen (2010-2011)'

Daar waar het Cijferboek cultureel erfgoed vooral mikte op het cijfermatig in kaart brengen van de professionele erfgoedorganisaties wilden we ook een beter zicht krijgen op de vele erfgoedverenigingen in Vlaanderen die volledig steunen op vrijwilligers. Vrijwilligersverenigingen zijn namelijk onontbeerlijk voor de sociale cohesie op lokaal vlak. Bovendien ligt de focus van erfgoedverenigingen meestal op het lokale verleden. Daarmee garanderen ze niet alleen de continuïteit van het lokale geheugenwerk, bovendien appelleren ze aan de vorm van *verledenheid* die het meeste mensen aanspreekt - dat leerden we eerder uit het Prisma-bevolkingsonderzoek. Daarom besloten we om tijdens het Prisma-project een vervolgstudie te doen op het onderzoek van het Vlaams Centrum voor Volkscultuur (VCV) van acht jaar eerder. Zo konden we de evoluties inzake het reilen en zeilen bij lokale erfgoedverenigingen verkennen. Ondanks de onheilsberichten over de deelname aan het lokaal verenigingsleven bleek uit het erfgoedverenigingenonderzoek dat het al bij al nog zo slecht niet gesteld was met het lidmaatschap van en de inzet voor lokale erfgoedverenigingen. Anno 2010 zetten duizenden Vlamingen zich nog geregeld op vrijwillige basis in voor

een lokale heemkring, een vereniging voor familiekunde, een historisch studiegenootschap ... In vergelijking met het VCV-onderzoek uit 2002 leek de situatie stabiel te zijn op het vlak van ledenaantallen, de inkomsten en activiteiten die men organiseert.

Toch kregen we de indruk dat de lokale erfgoedverenigingen zich op een scharniermoment bevonden. We spraken dan ook van een 'relatieve stabiliteit'. Uit de gegevens bleek immers zeer duidelijk dat het gros van de verenigingen er niet of nauwelijks in slaagt om ledenaantallen of bestuursleden te vernieuwen. De verenigingen vergrijzen en bereiken ook nauwelijks vrouwen, jongeren en mensen met een etnisch-cultureel diverse achtergrond. Bovendien hinken ze in toenemende mate achterop inzake digitalisering en behoud en beheer van hun collecties. Er was en is dus nood aan actie. De inzichten van het onderzoek namen en nemen we dan ook tot op vandaag mee in trajecten rond vrijwilligerswerk, alternatieve of andere vormen van lidmaatschap, participatie ... Doorgaans doen we dit in samenwerking met de relevante koepels. Met het oog op hun fusietraject en hun gemeenschappelijk uit te tekenen beleidsplan hebben Heemkunde Vlaanderen, LECA en Familiekunde Vlaanderen in 2017 het onderzoek uit 2010 trouwens herhaald, met begeleiding van FARO.

'Toekomstscenario-oefening: cultureel erfgoed 2020'

Het meest controversiële onderzoeksluik van de Prisma-onderzoeksagenda was wellicht de toekomstscenario-oefening. Via dit kwalitatieve onderzoeksluik wilden we het erfgoedveld aanzetten om meer toekomstgericht te denken. Het uitgangspunt waren de reële trends in de samenleving. Uit de beleidsplanningstrajecten die we vanuit FARO mee opvolgden bleek namelijk dat slechts weinig erfgoedwerkers en -organisaties echt rekening houden met toekomstige evoluties (en hun mogelijke impact op het erfgoed). Door daar nu al op te anticiperen kunnen erfgoedorganisaties en -werkers zich beter wapenen op wat (mogelijks) komen zal. Toch was de animo voor deze oefening niet zo groot. Had dit te maken met de aanpak? Of eerder met het feit dat erfgoedwerkers dan toch te veel in en vanuit het heden denken en opereren; waarbij een open blik op de toekomst soms dwingt om zekerheden op te geven en kritisch te bevragen? Wellicht was het een combinatie van beide. Feit is dat - ook al heeft het een speculatief kantje - scenariodenken een werkwijze is die in quasi alle maatschappelijke domeinen wordt toegepast en zeker niet als iets onzinnigs wordt beschouwd. Het is een methodologie die we in de toekomst wellicht nog verder zullen verkennen. Want - zo bleek nog uit recent onderzoek van Cornelius Holtorf (Linnaeus Universiteit, Zweden) - erfgoedwerkers denken inderdaad te weinig na over 'de toekomst' en de gevolgen van nu reeds voorspelbare ontwikkelingen op hun werk en omgeving. Zie ook verderop in dit blad.

Andere kwalitatieve onderzoekstrajecten

Tijdens het Prisma-onderzoek verkenden we via gesprekken met relevante spelers in het veld, rondetafels en andere ontmoetingsmomenten wat de noden en behoeften van de verschillende deelsectoren waren en hoe zij de evolutie richting 2020 zagen. Dit resulteerde in een aantal deeldos-

■ FARO wilde ook een beter zicht krijgen op de vele erfgoedverenigingen in Vlaanderen die volledig steunen op vrijwilligers. De resultaten van het onderzoek naar vrijwilligers werden verzameld in de publicatie *Nabij, verenigd en meegerekend*. © FARO

■ De voorbije tien jaar ondersteunde FARO ook publieksonderzoek bij erfgoedinstellingen. Een goede kennis van de bezoekers – Wie zijn ze? Waarom komen ze? Wat verwachten ze? Hoe tevreden zijn ze? – is immers essentiële kennis. © Patrick Mercier

siers die we zouden kunnen omschrijven als ‘Musea 2020’, ‘Archieven 2020’ en ‘Erfgoedbibliotheken 2020’. De thema’s, noden en behoeften die toen aan bod kwamen bepalen tot op vandaag mee onze sectorgerichte werking. Er werd op verder gebouwd en sommige zaken werden verder verkend en uitgediept. Ook werden nieuwe onderwerpen aangesneden en op de kaart gezet. Dit alles resulteerde in themadossiers of sectorgerichte bijdragen in dit magazine of in blogberichten en longreads op onze website.

Hetzelfde geldt voor de meer transversale thema’s die tijdens het Prisma-onderzoek kwalitatief werden onderzocht: behoud en beheer, immaterieel erfgoed, intergenerationeel werken en culturele diversiteit/migratie en identiteit. Deze thema’s staan nog steeds op onze radar en werden in de loop der jaren aangevuld met andere transversale thema’s, zoals digitalisering (zie verder), duurzaamheid of welzijn.

Publieksonderzoek

De voorbije tien jaar hebben we ook consequent ingezet op publieksonderzoek bij erfgoedinstellingen. Een goede kennis van de bezoekers – Wie zijn ze? Waarom komen ze? Wat verwachten ze? Hoe tevreden zijn ze? ... - is immers essentieel voor een hedendaagse werking waarin het publiek, of beter nog: de verschillende deelpublieken, centraal staan. Naast het verbeteren van de basisregistratie besteedden we veel aandacht aan doorgedreven kwantitatief publieksonderzoek via enquêtes. Zo organiseerden we twee publieksonderzoeksgolven bij Vlaamse archiefinstellingen (2011 en 2017). Daarnaast zetten we ons in om publieksonderzoek duurzaam in te bedden bij musea. Hiervoor ontwikkelden we samen met een aantal musea een aangepast meetinstrument voor online bevestigingen en voerden we een aantal experimenten uit om tot de meest geschikte bevestigingsmethodologie te komen. In 2017 bundelden we de krachten met het Kenniscentrum Cultuur om alles wat op te schalen en zodoende meer zichtbaarheid te krijgen. Momenteel lopen in twaalf Vlaamse musea publieksonderzoekstrajecten, begeleid door het Kenniscentrum Cultuur. Daarnaast organiseert

■ ‘Digitalisering’ is een van de grootste uitdagingen voor de cultureel-erfgoedsector. Met de participatie in onderzoekstrajecten zoals Erfgoed 2.0., BOM-Vlaanderen of Archipel zorgt FARO mee voor de omslag naar een ‘digitale cultuur’. CCO

Toerisme Vlaanderen ook publieksonderzoek bij de musea die subsidies ontvangen in het kader van hun hefboomprojecten en een aantal andere trajecten waarin ze betrokken zijn. We volgen dit onderzoek mee op en proberen beide initiatieven (Kenniscentrum Cultuur en Toerisme Vlaanderen) zoveel mogelijk op elkaar af te stemmen. De komende jaren hopen we alvast op een doorbraak inzake publieksonderzoek in Vlaanderen. Cruciaal hierbij zal de mate zijn waarbij het beleid (cultuur, toerisme of beiden) het opzetten van een performant dataverzameling- en rapportagesysteem financieel wenst te ondersteunen.

De waarde van cultuur

Met het oog op de Vlaamse verkiezingen van 25 mei 2014 organiseerde FARO, in samenwerking met een resem andere spelers uit het bredere (socio-)culturele veld, een denk- en onderzoekstraject naar de ‘waarde van cultuur’ in onze samenleving. Het voornaamste doel was om zowel nieuwe als doorwinterde politici te herinneren aan de specifieke waarde(n) van cultuur voor onze samenleving. Op basis van de gesprekken, discussies en het leesvoer schreef het team van cultuursocioloog Pascal Gielen (toen nog verbonden aan de universiteit van Groningen) het uitgebreide rapport *De waarde van cultuur. Een onderzoek naar het meetbare en onmeetbare*. Ze hadden hierbij oog voor zowel het ‘meetbare’ als het ‘onmeetbare’ en stonden uitgebreid stil bij cultuur als de maatschappelijke bouwsteen die zin aan een mensenleven kan geven. Het uitgebreide rapport werd herschreven in een vlot leesbaar en mooi vormgegeven boekje dat zowel digitaal als fysiek werd verspreid bij politici van de verschillende Vlaamse partijen.

Erfgoed in een digitale cultuur

‘Digitalisering’ is waarschijnlijk een van de grootste uitdagingen die de samenleving en dus ook de cultureel-erfgoedsector dagdagelijks trotseert. Het gaat daarbij zowel letterlijk over het technisch ‘digitaliseren’ van collecties, de

“ ‘Digitalisering’ is waarschijnlijk een van de grootste uitdagingen die de samenleving en dus ook de cultureel-erfgoedsector dagdagelijks trotseert.

ontwikkeling van nieuwe technologieën en systemen als over het creëren van een ‘digitaal bewustzijn’. Voor FARO is het al jaren een opdracht om de cultureel-erfgoedsector te sensibiliseren, en om er mee voor te zorgen dat die omslag naar een ‘digitale cultuur’ goed verloopt. De participatie in onderzoekstrajecten zoals Erfgoed 2.0., BOM-Vlaanderen en Archipel zijn daar alvast sterke voorbeelden van. Maar ook de deelname aan tientallen conferenties en expertmeetings getuigen daarvan. In het vorig jaar verschenen septembernummer van dit blad maakten we nog een stand van zaken op in een focusdossier. Welke digitale uitdagingen komen er op ons af? We hanteerden daarbij steeds het helikopterperspectief en hadden en hebben dus zowel aandacht voor de meer technische aspecten als voor de impact van de digitale wereld op de publiekswerking en het collectiebeleid.

Verzelfstandiging van musea

Het laatste decennium bewoog er heel wat op inhoudelijk vlak in de cultureel-erfgoedsector. De toegenomen aandacht voor maatschappelijke relevantie en ‘participatie’ is hier een duidelijk voorbeeld van. Maar niet alleen de inhoudelijke programma’s evolueren: hetzelfde geldt voor de structuren en beheermodellen van de organisaties zelf, die ook ‘bij de tijd’ moeten blijven. Verschillende opdrachtgevers deden beroep op onze onderzoeksexpertise om mee antwoorden te zoeken op de vraag welke beheermodellen geschikt zouden zijn om erfgoedorganisaties, en musea in het bijzonder, in de 21e eeuw te loodsen. Dit resulteerde onder meer in een lijvig onderzoeksrapport met aanbevelingen voor het KMSKA in opdracht van het departement CJM, en een onderzoeksrapport met toekomstaanbevelingen voor de Stedelijke Musea Hasselt. In het focusdossier van de vorige editie van dit blad over de verzelfstandiging van musea zetten we het onderzoek verder, en stonden we nog verder stil bij internationaal beleids- en gevalstudie-onderzoek.

Aandacht voor waarden, emoties en ethiek

‘De wereld’ lijkt steeds meer aandacht te hebben voor emoties, gevoelens en de zintuigen van mensen en gemeenschappen. Of laten we zeggen dat, onder invloed van een toenemende online connectiviteit en het exponentieel stijgende gebruik van sociale media, deze aspecten veel zichtbaarder worden. Opvallend is eveneens dat ‘waardendebatten’ en vragen rond ethiek samenlevingen kleuren. In de cultureel-erfgoedsector stellen we deze tendensen eveneens vast. De aandacht voor ‘collectiewaardering’ en de uiteenlopende methodieken die voor dit proces kunnen aangewend worden zijn er goede il-

■ Het laatste decennium bewoog er heel wat in de cultureel-erfgoedsector. Zo waren ook de structuren en beheermodellen van organisaties aan verandering toe. De verzelfstandiging kwam onder andere aan bod in een dossier van *faro* tijdschrift.

■ Met het onderzoek dat leidde tot de publicatie *Museum van het Gevoel* probeerden FARO-medewerkers vat te krijgen op nieuwe vormen van museumbeleving, met (hernieuwde) aandacht voor morele verantwoordelijkheid, persoonlijke betekenisgeving, zintuiglijkheid en emotionaliteit.

lustraties van. Met het onderzoek dat leidde tot de publicatie *Museum van het Gevoel* probeerden FARO-medewerkers vat te krijgen op de mogelijke implicaties van deze tendens op het museum van de toekomst. En we gaan hiermee verder. Zo is FARO intensief betrokken bij de discussies over de (internationale) invulling van de museumdefinitie bij ICOM en UNESCO.

Naast de hierboven beschreven onderzoekstrajecten, waarbij FARO gangmaker was of als betrokken partner fungeerde, werden onze medewerkers de voorbije tien jaar ook geregeld gevraagd om deel te nemen aan stuurgroepen allerhande van onderzoeksprojecten die door anderen (de overheid, erfgoedorganisaties ...) werden geïnitieerd. Daarnaast gaven we op individuele basis onderzoeksadvies aan erfgoedspelers die daarom vroegen en/of werkten we samen met hen een onderzoekstraject uit. Praktijkontwikkeling en -ondersteuning zijn namelijk de alfa en omega van FARO. Onderzoek, zo mag ook uit dit artikel blijken, is daarbij een constante.

Alexander Vander Stichele is adviseur participatie en veldanalyse. Jeroen Walterus is zakelijk manager en sectorcoördinator erfgoedbibliotheken en Olga Van Oost is sectorcoördinator musea en adviseur museologie bij FARO.

Moeder, waarom publiceren wij?

Onze boeken, tijdschrift, brochures en e-documenten

Verba volant, scripta manent, luidt een gevleugeld Latijns spreekwoord. Vertaald betekent het zoveel als 'gesproken woorden vervliegen, terwijl wat geschreven staat blijft'. Wie schrijft, die blijft dus. Dat vat misschien wel goed de beweegredenen samen waarom FARO de voorbije tien jaar een groot aantal publicaties heeft gemaakt en verspreid. Elk publicatieproject gaat met telkens dezelfde vraag van start: in hoeverre kan dit de sector vooruithelpen? En is een publicatie dan wel de beste manier om dat te doen?

TEKST Roel Daenen

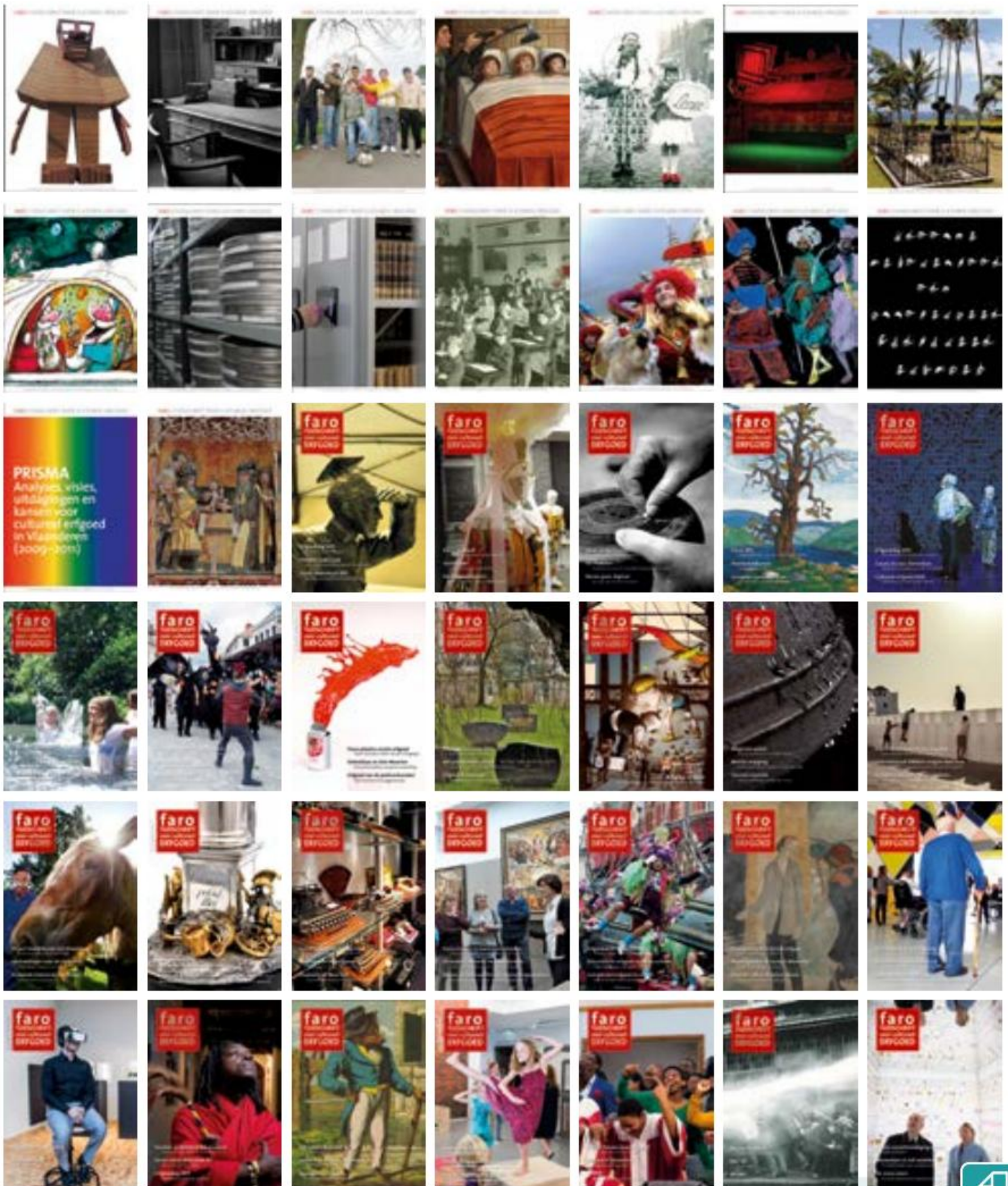
Want vandaag kun je immers communicatie voeren met een hele waaier instrumenten. Goed tien jaar geleden lag dat nog enigszins anders en waren het vooral de *early adaptors* die vertrouwd waren met sociale media als Facebook, Netlog en Twitter. Dat wil niet zeggen dat we voor onze publicaties een vaste set criteria hanteren (of hanteerden) om te beslissen hoe we de inhoud gaan 'uitzetten'. Dat is een voortdurend afwegen tussen het kiezen van de juiste drager, eventuele partners die betrokken zijn (of kunnen worden), de beschikbare tijd, de aard van het materiaal (teksten, beelden, grafieken enz.) en, ten slotte, het budget. Maar om te beginnen moeten we duidelijk stellen dat wat we in de voorbije tien jaar onder 'publicatie' verstaan ondertussen wel is opgerekt. Een publicatie bestond in vroeger tijden ontegensprekelijk uit papier; een boek, rapport, brochure of nog iets anders. Vandaag blikken we hier terug op onze productie en zien we daarin ook meer en meer digitale dossiers en brochures opduiken. In vogelvlucht een overzicht van tien jaar productie.

faro: ook een tijdschrift

Eind maart 2008 – amper drie maanden na de oprichting van het steunpunt – verscheen het eerste nummer van dit magazine (dat dezelfde naam draagt als het steunpunt, maar met kleine letters). Dat we die krachttoer van 68 pagina's konden klaarspelen, was in grote mate te danken aan de re-

dactionele skills en knowhow van de toenmalige redactie, met Hilde Schoefs als hoofdredacteur. Schoefs was bij het Vlaams Centrum voor Volkscultuur hoofdredacteur van het blad *Mores*. Zij kende dus goed het klappen van de tijdschriftzweep: omgaan met interne en externe redacteurs, afspraken met drukkers, vormgevers, enzovoort. De overgang naar *faro* verliep rimpelloos. De FARO-collega's werden allemaal uitgenodigd om deel uit te maken van de redactie; sommigen traden toe, anderen niet. Inhoudelijk besliste de redactie over de inhoud van de editie, waarbij geregeld geopteerd werd om een aantal samenhangende onderwerpen te clusteren tot een themadossier. Andersom kon ook, en dan ging de redactie op zoek naar auteurs in en buiten de cultureel-erfgoedsector om te werken rond een bepaalde invalshoek van een thema. Meer dan eens hadden zulke themadossiers allerlei effecten; neem nu het dossier rond collectiewaardering (2015), of musea (2013), migratie (2015), enzovoort. In 2009 vertrok Hilde Schoefs naar het Openluchtmuseum Bokrijk, en kwam de hoofdredactie in handen van twee andere vrouwen: Birgit Geudens en Ans Van de Cotte. Nadat Ans op haar beurt FARO verliet, nam Rob Belemans het over. Tot november 2016, toen Rob aan de KU Leuven zijn gading vond en ondergetekende het roer overnam.

Terugblikkend op die tien jaar als redactielid (waarvan dus twee als hoofdredacteur) kan ik gerust stellen dat we met dit blad een belangrijke en relevante tweerichtingsfunctie ver-

Scan de afbeelding met de ErfgoedApp (cf. p. 3): lees de tien jaargangen van dit tijdschrift, gratis.

vullen. Ten eerste capteren we allerlei tendensen die leven in zowel de maatschappij (en die een impact hebben op de cultureel-erfgoedsector) als in de binnen- en buitenlandse erfgoedsector; daarover brengen we verslag uit, plaatsen we diverse stemmen naast elkaar en geven we bijkomend ook duiding. In de andere richting brengen we onze bezigheden, cijfermateriaal en ander beleidsrelevant materiaal, voorbeeldige projecten, successen en een enkele keer onze mislukkingen – als sector – naar de buitenwereld, in de rich-

“ Terugblikkend op die tien jaar als redactie-lid (waarvan dus twee als hoofdredacteur) kan ik gerust stellen dat we met dit blad een belangrijke en relevante tweerichtingsfunctie vervullen. ▶

ting van de beleidsmakers (minister, kabinet, het departement, de Vlaamse parlementairen, schepenen van cultuur enz.), onderzoekers en de in erfgoed geïnteresseerde burger. Een vraag die in dat verband lange tijd telkens opnieuw op de redactietafel belandde was voor wie we het blad nu eigenlijk maken. Achteraf bekeken lijkt dat een non-vraag wegens “vanzelfsprekend”, maar destijds hadden we het antwoord niet helemaal duidelijk. Nu wel. *faro* is er voor alle *stakeholders* van de cultureel-erfgoedsector. Dat betekent ook dat we vaak iets technischer kunnen en mogen gaan; we richten ons met andere woorden niet in de allereerste plaats op de doorsnee museumbezoeker, archiefgebruiker of de (ruim) in het verleden geïnteresseerde. Die vindt zijn gading in andere bladen of fora. Wel willen we, geheel in de lijn van onze missie, die vrijwilligers en professionals bereiken en ondersteunen die van nabij of veraf bij onze instellingen en organisaties betrokken zijn.

Vaak worden artikels door de eigen medewerkers geschreven, maar onze kolommen staan ook open voor andere, externe pennen. Het is ergens verwonderlijk dat niet meer erfgoedwerkers, docenten en studenten de weg vinden naar ons redactieadres met een concreet aanbod of een vraag. Voor elke bijdrage hanteren we een paar criteria: het moet in de eerste plaats – uiteraard – gaan over voor de sector relevante en nieuwe informatie die bovendien ook een zekere mate van duurzaamheid heeft. Dat wil zeggen: het ideale artikel in *faro* kan jaren na de publicatie nog steeds gelezen worden en/of geconsulteerd worden als een *stavaza* van dat moment. Geregeld blijkt en bleek dat een artikel in *faro* een staartje kreeg in de krant, op tv of op de radio. Daarnaast moet het ook leesbaar zijn. Dat klinkt eenvoudiger dan het lijkt. We hechten namelijk veel belang aan een helder taalgebruik, vlotte zinnen en een structuur die het de lezer makkelijk(er) maakt. Nodeloos ingewikkelde constructies met eindeloze bijzinnen, rare kronkels en dure woorden filteren we eruit. Dat wil echter niet zeggen dat we geen aandacht hebben voor taaie(re) onderwerpen of dat we inhoud gaan verkleuteren. We onderschatten u als lezer dus niet. Maar we vinden het ook belangrijk dat uw lectuur vlot verloopt. Onze tijd is kostbaar, maar de uwe eveneens. Vaak is het dus een intens redactioneel samenspel vooraleer de (geredigeerde) tekst naar de eindredactie gaat.

Tien jaar *faro*, en met vier nummers per jaargang met een gemiddelde dikte van 64 pagina's (met zeldzame uitschieters van meer dan 100 pagina's), dat levert een (kleine) berg van materiaal op. We hebben onafgebroken gesleuteld aan de inhoud; rubrieken uitgetest en weer afgevoerd, beroep gedaan op crowdsourcing en crowdwriting (gesteld dat dat woord bestaat), enzovoort. We verwezen er al naar in de inleiding, maar het communicatielandschap is de voorbije tien jaar en ook vandaag nogal in beweging. Momenteel loopt er een traject om zowel de *look & feel* als de inhoud van het tijdschrift grondig te veranderen. Daartoe hebben we de sector ook uitgenodigd om ons van input te voorzien. Zoals de zaken er nu voorstaan, mikken we op het voorjaar van 2019 voor de *faro new style*. Daarmee hopen we niet alleen onze goede inhoud nog aantrekkelijker te presenteren, maar eveneens om een ruimer publiek te kunnen bedienen. Uiteraard gaan we behouden wat goed is, maar tegelijk zullen we ook een stap voorwaarts proberen te zetten.

“ Het is ergens verwonderlijk dat niet meer erfgoedwerkers, docenten en studenten de weg vinden naar ons redactieadres met een concreet aanbod of een vraag.

Boeken, boeken, boeken

Net zoals het tijdschrift van meet af aan een belangrijk visitekaartje van het nieuwe steunpunt was, zouden onze boeken dat ook zijn. U vindt het overzicht van onze boeken op www.faro.be/publicaties. Wat onder meer opvalt in dit overzicht is de breedte van de onderwerpen waarover we hebben gepubliceerd, gaande van technische onderwerpen (VerzekerDe Bewaring, Spectrum, enz.), over operationele(re) zaken (Hoe doe ik? Waar vind ik?), beleidsgerelateerd materiaal (taal, figurentheater, collectievorming ...) over *food for thought*, leesvoer dat erop mikt om de lezer te doen nadenken en te inspireren in haar of zijn praktijk. Al kan dat onderscheid uiteraard niet altijd zo scherp gemaakt worden.

Aanvankelijk publiceerden we onze boeken helemaal zelf. Daartoe hadden we zelfs twee ‘uitgeverijen’ in het leven geroepen, FARO en Pharo Publishing. Die tweede bracht dan boeken uit in het Engels, en mikte op de academische gebruiker. We hebben echter node vastgesteld dat uitgeven een echt vak is, een dat weliswaar begint met een sterk inhoudelijk product, maar dat er ook nog tal van andere zaken bij komen kijken. Promotie en distributie bijvoorbeeld. Vandaar dat we de voorbije jaren – en beginnend met het succesvolle boek over de traditie van de koffietafel – vooral met andere, bestaande uitgevers (Davidsfonds, Politeia enz.) hebben samengewerkt. Vaak is er echter door de niche van het onderwerp geen ruimere marktwerking mogelijk. Ons eerste doel is en blijft de sector te ondersteunen, te inspireren en mee te ontwikkelen. Maar ook hier blijft uiteraard de uitdaging spelen dat we zoveel mogelijk lezers in binnen- en buitenland wensen te bereiken.

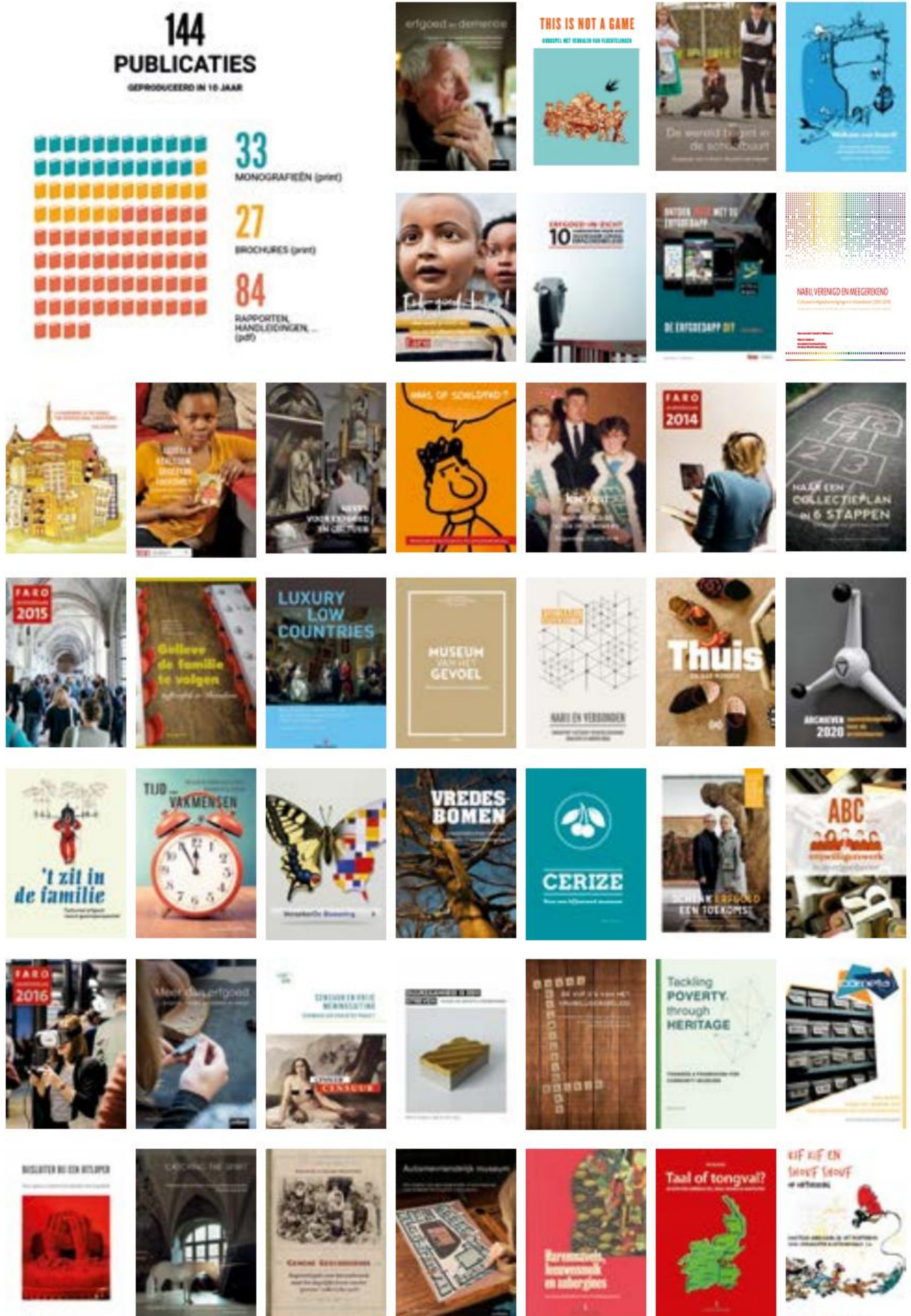
Brochures en e-documenten

Naast het tijdschrift en de boeken produceren we met grote regelmaat allerhande ‘lichtere’ publicaties. Zoals de inspiratiebrochure van Erfgoeddag (sinds 2010), jaarverslagen, vertalingen, handleidingen, visienota's, de programmabrochures van Erfgoeddag (t/m 2013) en noem maar op. Om een maximale vindbaarheid en ontsluiting te garanderen, stellen we de meeste hiervan gratis ter beschikking via ons Issuukanaal, een online reader waarmee u door de publicatie kunt bladeren. Ook zijn er een heleboel van deze publicaties gewoon beschikbaar als pdf. Gratis te downloaden dus.

Roel Daenen is manager communicatie, pers en partnerships bij FARO en hoofdredacteur van dit tijdschrift.

1. Zie: <https://faro.be/blogs/roel-daenen/uw-mening-over-faro-het-tijdschrift>

18 keer Erfgoeddag

Een blijver die beklijft

TEKST Roel Daenen

Toen de twee erfgoedsteunpunten op 1 januari 2008 fuseerden tot FARO, had het evenement 'Erfgoeddag' al een relatief bewogen geschiedenis achter de rug. Met opiniebijdragen in de krant, open brieven, vormelijke experimenten en, het moet gezegd, een onafgebroken voortschrijdend inzicht in de noden en wensen van de sector. Maar ook: een geschiedenis die getuigt van een tomeloze inzet en goesting, en die zich nadrukkelijk van onderuit manifesteert. Sinds de start in 2001 is het evenement – traag maar gestaag – uitgegroeid tot een gewaardeerde sterkhouder van de cultureel-erfgoedsector. Een terugblik, met een paar kritische vraagtekens.

Mogelijks zijn die ietwat turbulente beginjaren in de geesten intussen al wat naar de achtergrond verschoven. Toch is het goed om er hier, in het kader van dit jubileumdossier, nog eens aan te herinneren. Al was het maar omdat de impact ervan zich tot op de dag van vandaag doet voelen. Erfgoeddag ging in 2001 van start, als de fusie van de (reeds bestaande) Museum- en Archiefvondagen. De uitdaging was om het begrip 'cultureel erfgoed' te lanceren en erop te wijzen dat 'erfgoed' meer is dan monumenten en landschappen. Aanvankelijk was het ook een doelstelling om het begrip in de kranten, op de radio en in andere media te krijgen, als iets vanzelfsprekends. Achttien jaar later stellen we vast dat dat zo is. De naam van het evenement was een referentie naar het nieuwe erfgoedparadigma (dat door het samensmelten van de diverse decreten was ontstaan). De mosterd voor het format van het evenement werd gehaald bij de bureaus van de onroerend-erfgoedsector, met de keuze voor een thema, een sector- en publiekscampagne, mediapartners, de methodiek voor de berekening van de bezoekersaantallen enzovoort.

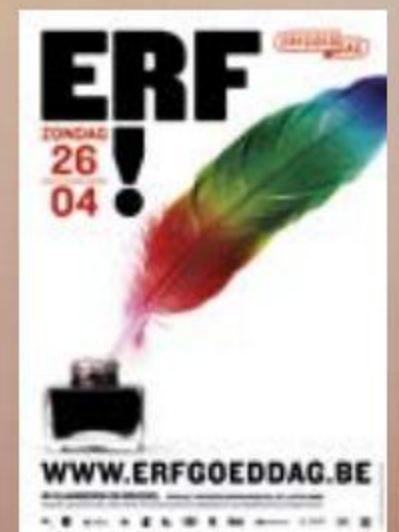
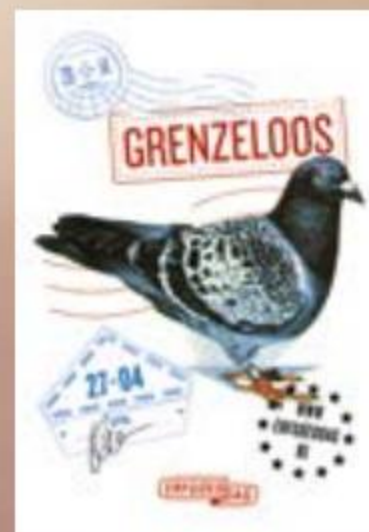
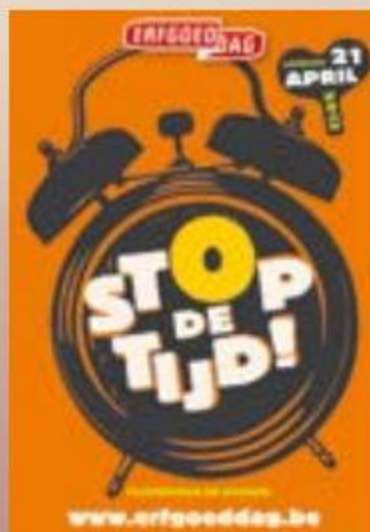
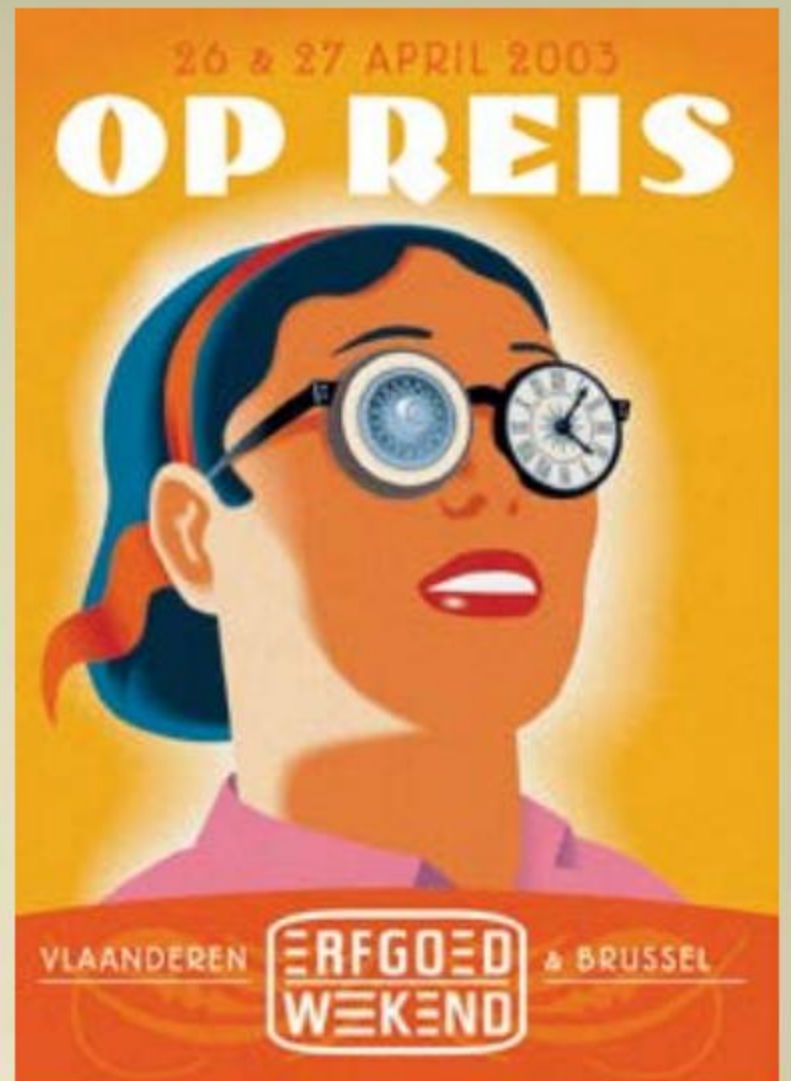
En de trein was vertrokken, richting samenwerking tussen de deelsectoren, experimenteerlust en zowel publieke als interne impact. Even werd een erfgoedweekend uitgetest, maar dat bleek om diverse, vooral operationele, redenen ►

- Ontdek mijn verleden (2001)
- Verzamelen, verzamelaars, verzamelingen (2002)
- Op reis (2003)
- 't Zit in de familie (2004)
- Gevaar! (2005)
- In kleur (2006)
- Niet te schatten (2007)
- Wordt verwacht: (2008)
- Uit vriendschap!?! (2009)
- FAKE? (2010)
- Armoede troef (2011)
- Helden (2012)
- Stop de tijd! (2013)
- Grenzeloos (2014)
- Erf! (2015)
- Rituelen (2016)
- Zorg (2017)
- Kiezen (2018)
- Hoe maakt u het? (2019)
- De Nacht (2020)
- Onderwijs (werktitel) (2021)
- ...

Erfgoeddag werd de voorbije achttien jaar gerealiseerd door de inzet van honderden gedreven erfgoedwerkers. Bij FARO (en de twee voorlopers Culturele Biografie Vlaanderen en Vlaams Centrum voor Volkscultuur) werkten en werken onder meer deze mensen aan het evenement: Ellen Dejans, Geraldine Leus, Annemie Rossenbacker, Jan Cools, Lieve De Saedeleer, Leen Breyne, Hélène Vandenberghe, Fiona De Hondt, Julie Lambrechts, Sofie Van Kerkhoven, Bram Wiercx, Marc Jacobs, Silke Theuwissen, Birgit Geudens, Annemie Vanthienen, Roel Daenen, Michelle Van Meerhaeghe & Tine Vandezande.

Scan de afbeelding met de ErfgoedApp (cf. p. 3): bekijk de trailer van de jongste editie van Erfgoeddag, 'Kiezen'.

niet wenselijk. Vijf jaar na de start kwam er van onderuit een breed gedragen verzoek aan de stuurgroep om na te denken over een aantal inhoudelijke en organisatorische elementen.¹ Die vraag werd toen serieus genomen, waarop de sector uitgebreid geconsulteerd en bevraagd werd: participatie *avant la lettre*. Er werden een aantal zaken besloten:

- **Het publieksonderzoek.** Dat kwam er in 2007, en peilde zowel naar het sociodemografische profiel van de Erfgoeddagbezoeker, als naar zijn of haar motivatie(s) om deel te nemen aan het evenement. Interessant was ook de samenwerking met de collega's van de Open Monumentendag, die vijf maanden later zowel dezelfde vraagstelling als methodologie hanteerden, wat zorgde voor eersteklas vergelijkingsmateriaal tussen de beide momenten. De bevindingen werden meegenomen in de verdere ontwikkeling van het evenement en gaven ook input voor de sponsordossiers van Erfgoeddag.
- **De blik op de lange termijn.** Het werken met (breed interpreteerbare) thema's werd herbevestigd; thema's kleuren het aanbod en dagen ook de kandidaat-deelnemers uit om de inhoudelijke lat hoog (of hoger) te leggen. Het aanbod van een opendeurdag volstaat immers niet op Erfgoeddag. Bovendien werden de thema's voortaan ook drie jaar op voorhand bekendgemaakt. Dat maakte de voorbereidings- en rijptijd voor de sector ruimer, en liet ook toe om op bepaalde opportuniteiten in te spelen.
- **De blik op scherp.** Niet alleen werd er in de toekomst getuurd, maar ook hielden we de doelstellingen van het evenement zelf tegen het licht. Geen *Erfgoeddag pour l'Erfgoeddag* dus, maar met duidelijk omschreven verwachtingen en doelen. Die werden neergeschreven in de Algemene Voorwaarden van het evenement, en worden ook keer op keer meegedeeld aan de kandidaat-deelnemers.² Er is zelfs een disclaimer-kantje aan: deelnemers verklaren zich akkoord met die voorwaarden, als ze hun activiteit(en) formeel indienen.
- **Samenwerken.** Een van de premisses van deelnemen aan het evenement is dat door samen te werken iedereen beter en sterker wordt. Door kennis en inzichten te delen, maar ook man-, vrouw- en denkkraft. Ook in de bekendmaking en de promotie van het programma geldt die wet van de gezamenlijke inspanning: vele golven en golfjes hebben samen meer effect dan de ieder-voor-zich-strategie.

Financiering en impact

Tot en met 2012 werd het evenement gefinancierd met een jaarlijkse projectsubsidie van 250.000 euro. Daarmee werden enerzijds twee voltijdse projectmedewerkers (een coördinator en een projectmedewerker) vergoed, en anderzijds kwam er een grote sectorcampagne (met een aantal communicatie-instrumenten en ontmoetingsmomenten), gevolgd door een opvallende publiekscampagne met affiches, buttons, flyers, opdrukmaterialen, wegwijzers, radio- en televisiespots enzovoort. In 2012 werden er van de programmabrochure 100.000 exemplaren gedrukt en overal verspreid.

Na de editie van 2012 met 'Helden' als thema besloot de overheid echter dat dat bedrag voortaan niet meer jaar na jaar

“ Dat wil echter niet zeggen dat de organisatie van het evenement een volautomatische machinerie is geworden. Een aantal elementen wijzen er bovendien op dat het broodnodig is om er opnieuw 'een lap op te geven' en dat bijkomende impulsen (subsidie, energie ...) welkom zijn om de drijfkracht van Erfgoeddag weer aan te zwengelen.

moest worden aangevraagd; het zou voortaan vervat zitten in de globale financieringsenveloppe voor het steunpunt. Op zich goed nieuws, want minder administratie voor de coördinatiecel bij FARO; maar deze beslissing betekende de facto een *besparingsoperatie* van 250.000 euro. Die projectsubsidie werd immers niet toegevoegd aan het totaalbedrag dat FARO jaarlijks als subsidie ontving. Het gevolg was dat bespaard moest worden; en met name de grote kostenposten (druk en distributie van de programmabrochure en allerhande (tot dan toe gratis) promotiematerialen kwamen in het vizier. Door de toenemende digitalisering in de communicatie- en promotiecampagne konden die besparingen echter relatief vlot opgevangen worden. Bovendien betekende het dat alle kostenposten van het evenement nu ook kritisch tegen het licht moesten gehouden worden, en werd er op een aantal punten gerationaliseerd. Zo kregen deelnemers nog steeds gratis promotiematerialen, maar stonden ze voortaan zelf in voor een deel van de (verzendings)kosten.

Uit de jaarlijkse evaluaties bleek echter dat deze operaties weinig tot geen negatieve impact hebben gehad. Bovendien toont dat cijfermateriaal (net als de kwalitatieve gegevens) dat het evenement – zoals wel eens in de wandelgangen te horen valt – geen 'metaalmoetheid' vertoont, wel integendeel. Het aantal activiteiten, deelnemers en deelnemende gemeenten blijft stabiel, of vertoont zelfs een lichte groei, afhankelijk van het thema. Hetzelfde verhaal op het vlak van de mediabelangstelling en de publieke opkomst: het evenement is duidelijk een blijver. En eentje die zijn plaats in de jaarlijkse cultuurkalender en in de geesten en harten veroverd heeft.

Dat wil echter niet zeggen dat de organisatie van het evenement een volautomatische machinerie is geworden. Een aantal elementen wijzen er bovendien op dat het broodnodig is om er opnieuw 'een lap op te geven' en dat bijkomende impulsen (subsidie, energie ...) welkom zijn om de drijfkracht van Erfgoeddag weer aan te zwengelen. We geloven dus niet meteen in andere, nieuwe en vergelijkbare initiatieven, maar vragen aan de (volgende) regering om hierin te investeren. Erfgoeddag is een instrument dat voor heel verschillende doelstellingen kan ingezet en gebruikt worden. Zowel de overheid, erfgoedorganisaties en -instellingen, nieuwe en andere sectoren, privéverzamelaars enzovoort kunnen er mee aan de slag gaan, zich ermee onderscheiden en zowel symbolisch als echt kapitaal verwerven. De veelzijdigheid van de thema's is daartoe een prima kapstok én een uitnodiging om andere sectoren (die niet per se een actieve erfgoedwerking hebben) te wekken en samen te werken; denk aan de editie met het thema 'Zorg', waarvoor talloze zorginstellingen present tekenden, of 'Grenzeloos', waaraan organisaties met mensen die een

migratieachtergrond hebben gretig meededen. Enzovoort. Bovendien richt veel van het aanbod zich op gezinnen, die zo via de lage drempel van Erfgoeddag een eerste keer (bewust) met erfgoed te maken krijgen. Ook dat is impact.

En wat met dat andere erfgoedevenement?

Wie Erfgoeddag zegt, noemt vaak in een adem dat andere evenement, de Open Monumentendag. Die vierde begin september zijn 30e editie en heeft dus wat meer kilometers op de teller staan. Er zijn een aantal overeenkomsten, maar evengoed een aantal belangrijke verschillen tussen de beide evenementen. Er is, uiteraard, het verwante, maar toch zo verschillende beleidsdomein: het onroerend erfgoed versus roerend en immaterieel cultureel erfgoed. Dat is (en blijft) een wat lastig onderscheid om aan de buitenwacht (publiek, media en vaak ook erfgoedspelers) uit te leggen, en werpt ook geregeld vragen op over de noodzaak, zin en onzin van twee verschillende erfgoedevenementen, die door twee verschillende organisaties worden opgezet en gecoördineerd. “Zou het niet beter zijn als ... beide evenementen zouden worden samengevoegd?”, is een vraag die geregeld opduikt.

Op beleidsmatig vlak zijn er de voorbije tien jaar meermaals ballonnetjes opgelaten over het ‘samengaan’ of ‘fusioneren’ van beide evenementen. Die ballonnetjes bleven doorgaans wat verborgen achter de coulissen van het beleidstoneel hangen, maar af en toe waren ze ook duidelijk zichtbaar. *De Standaard* meldde (verkeerdelijk) in 2008 dat beide evenementen “elkaar voortaan jaarlijks zouden afwisselen.” En in 2009 was er een initiatief van de toenmalige minister van Onroerend erfgoed, Dirk Van Mechelen, en zijn kabinet. Die pakte op Erfgoeddag in de provincie Antwerpen verrassend uit met een brochure ‘*Uit vriendschap!?*’, waarbij naast allerlei voluntaristische boodschappen over de goede samenwerking tussen beide sectoren ook een andere subtekst te lezen viel: de krachten zouden beter gebundeld worden, om meer impact te hebben. Dat initiatief kreeg weinig navolging. De voorbije jaren is het inzicht echter gegroeid dat twee momenten per jaar – een in het voor- en een in het najaar – perfect onder dezelfde zon kunnen bestaan, zonder dat er sprake is van concurrentie, een ‘uitputtingsslag’ of een ‘overbevraging’ van de sector. Beide teams delen loyaal hun ervaringen en expertise, teneinde met hun middelen zoveel mogelijk impact te kunnen genereren. Voor de *believers* in een fusie: misschien is het toch logischer dat eerst de administraties onroerend en cultureel erfgoed fuseren, en dat de twee decreten een worden? Of nog, dat er een breder beleid rond ‘herinnering’ komt, enzovoort. Het laatste woord is hierover duidelijk nog niet gezegd.

Uitdagingen voor de toekomst?

- **De ‘kwaliteitsbewaking’ van het aanbod.** Iedereen weet: wie een vlotte pen heeft, kan een onweersaanbare activiteit indienen via het inschrijfsysteem van Erfgoeddag. Bezoekers geven in de evaluatieformulieren af en toe te kennen dat er een groot verschil is tussen die omschrijvingen en de eigenlijke activiteiten zelf, waarbij de tendens is dat activiteiten weleens semantisch gepimpt worden. Uiteraard huldigen we de olympische gedachte, zeker, maar mag het ook ietsje meer zijn?

“Energijds schreeft de openbare omroep de ruilovereenkomsten jaar na jaar terug en moet er voor elke vorm van visibiliteit betaald worden. Het maakt de grens tussen het redactionele (waarvan je veronderstelt dat daarvoor niet betaald moet worden) en alles wat de marketing aangaat (ruilen en/of betalen) steeds onduidelijker.”

Daartoe worden er elk jaar een hele batterij instrumenten in stelling gebracht, waaronder de inspiratiebrochure, de infosessies, blogposts, workshops, enzovoort.

- **De samenwerking met de media.** Dat blijft een heikel punt, stellen we de voorbije edities met lede ogen vast. Energijds schreeft de openbare omroep de ruilovereenkomsten jaar na jaar terug en moet er voor elke vorm van visibiliteit betaald worden. Het maakt de grens tussen het redactionele (waarvan je veronderstelt dat daarvoor niet betaald moet worden) en alles wat de marketing aangaat (ruilen en/of betalen) steeds onduidelijker. In het verleden was dat niet het geval. De hefboom om hieraan te verhelpen wordt – naar ons aanvoelen en tot onze spijt – steeds kleiner en dus minder effectief. Ook al is er overleg tussen de VRT en de brede cultuursector³, toch blijkt dit vooralsnog niet te resulteren in een verhoogd volume van het ruilbedrag en/of een toegenomen aantal reportages en/of aandacht voor het evenement.
- **Het leren van elkaar.** Een metafoor die wel eens gebruikt wordt, wanneer er over Erfgoeddag wordt gesproken, is dat het evenement een ‘spiegel’ (of een graadmeter) van de sector is. Sommige deelnemers komen daarbij erg creatief en participatief uit de hoek, terwijl anderen zweren bij de beproefde methodes. Dat is uiteraard prima, maar de vraag is hoe de (positieve) ervaringen kunnen gecapteerd worden en vervolgens ook doorgegeven aan de collega’s. Toegegeven, er bestaat niet zoiets als een vast te volgen en *one size fits all*-‘Erfgoeddag-recept’, maar toch. Goede ideeën zijn kostbaar en gedijen pas echt als ze in goede handen zijn.
- Zoals gezegd is en blijft Erfgoeddag **een beleidsinstrument van de Vlaamse Gemeenschap**. Het vervult verschillende functies: ‘cultureel erfgoed’ als begrip uitdragen en uitdagen, een sector(gevoel, -werking en veld) construeren, de kans op zichtbaarheid en impact, een feest voor vrijwilligers en verenigingen, de aandacht voor het erfgoedwerk voor en achter de schermen, allerlei groepen die kunnen meedoen met thema’s (ook diegene die je met monumenten en landschappen niet zo vlot kan brengen). Er moet met andere woorden goed en breed worden nagedacht over alle bedoelingen en effecten.

Afspraak op zondag 28 april 2019? Dan kunt u overal in Vlaanderen en Brussel terecht voor de 19e editie met als titel ‘Hoe maakt u het?’ Alle info (ook over activiteiten aanmelden enz.) vindt u op www.erfgoeddag.be.

Roel Daenen is manager communicatie, pers en partnerships bij FARO en hoofdredacteur van dit tijdschrift. Tussen 2007 en 2013 verzorgde hij de coördinatie van Erfgoeddag.

■ CCO

Van FARO naar Faro (en terug)

Het internationale kader waarbinnen we werken

Beleidsmakers en erfgoedwerkers in Europa hebben het geluk dat tussen 2003 en 2005 een inspirerend beleidskader voor erfgoedzorg werd uitgedacht en kernachtig samengebundeld in de Kaderconventie van de Raad van Europa over de waarde van cultureel erfgoed voor de samenleving (Faro, 27 oktober 2005). Voor het Cultureel-erfgoeddecreet van 2008 (aangepast in 2012 en 2017) werden daaruit bouwstenen (zoals 'cultureel-erfgoedgemeenschap') toegeëigend en aangepast. Meer dan een decennium later is en blijft deze tekst nuttig en inspirerend.

TEKST Marc Jacobs

UNESCO heeft ook conventies gelanceerd die wereldwijd een grote impact hebben op hoe we in de 21e eeuw denken over erfgoed. Sinds het eerste decennium van de 21e eeuw zijn er twee uitersten van het spectrum ingekleurd, 'onroerend cultureel erfgoed' (naast de Conventie van 1972, sinds 2001 ook de Conventie voor de bescherming van cultureel onderwatererfgoed) enerzijds en 'immaterieel cultureel erfgoed' anderzijds. Het gaat om conventieteksten met bewust andere logica's ('beschermen' versus 'borgen', 'uniek en uitzonderlijk' versus 'representatief en breed gedragen van onderop', in bouwstenen en natuursites versus letterlijk 'embodied' in levende menselijke lichamen ...), woorden en doelstellingen, met divergerende operationele richtlijnen. Daaruit volgen andere praktijken, regels, inventarissen en richtlijnen, in de meeste lidstaten ter wereld. Wie de logica's doorgrondt, begrijpt beter waarom het zo moeilijk is om, op basis van die teksten, tot convergentie te komen.

Wat met roerend en digitaal erfgoed? Deels zijn collecties in musea, archieven en bibliotheken, samen met monumentale en archeologische sites, gevat door conventies voor erfgoed in gevaar, bedreigd door diefstal, heling, oorlog en andere vormen van geweld (zie de Conventie voor de middelen om de illegale import, export en eigendomsoverdracht van cultuurgoederen te verbieden en te verhinderen (1970) en de Conventie voor de bescherming van culturele eigendom in geval van gewapende conflicten (1954)). Deze conventies zijn niet gericht op het in veiligheid ontwikkelen van voorbeeldpraktijken van behoud, beheer en gebruik van roerend erfgoed of management van erfgoedbeherende instellingen, behalve in het geval van allerhande calamiteiten.

Geheugeninstituties

Met uitzondering van het ontwikkelen van regelgeving rond deze penibele kwesties werd er dus met officiële UNESCO-teksten tot nog toe weinig houvast geboden voor wat het roerend-erfgoedbeleid in Vlaanderen betreft. Het waren vooral internationale niet-gouvernementele organisaties zoals ICOM (musea), IFLA (bibliotheken) en ICA (archieven), naast ICCROM (behoud en beheer) voor wat preventieve conservatie betreft, die richtlijnen, professionele referentiekaders en handleidingen boden. Vooral de evoluerende documenten met de definitie van musea en hun basisfuncties en de ethische code van ICOM hebben al decennialang impact op de musea in België/Vlaanderen en ook op de regelgeving. Pas in november 2015 worden er krachtige teksten over respectievelijk museaal erfgoed en musea enerzijds en documentair en digitaal erfgoed anderzijds door de algemene vergadering van UNESCO aangenomen. Het zijn weliswaar (nog) geen conventies, maar toch al aanbevelingen. Vooral de aanbeveling met betrekking tot de preservatie ('preservation') van, en toegang ('access') tot documentair erfgoed, inclusief in digitale vorm, biedt mogelijkheden om internationaal te overleggen, praktijken en beleid af te stemmen, ook in Vlaanderen. Er zijn kansen voor de Vlaamse Gemeenschap, om zich direct ook op dit vlak (na immaterieel-erfgoedbeleid) in een internationale voorhoede te positioneren, toch alvast wat het vertoog betreft. Interessant kan het overwegen van het adopteren van concepten zoals 'geheugeninstituties' zijn: "Memory institutions may include but are not limited to archives,

“ De 'Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions 2005' kan een motor zijn. Deze krachtige tekst werd door Vlaanderen en de andere delen van België geratificeerd en wordt nog ten volle geactiveerd, echter niet in het cultureel-erfgoedveld.

libraries, museums and other educational, cultural and research organizations.”

De creatieve toe-eigening en combinatie van diverse internationale teksten kan een internationaal opvallend beleid opleveren rond erfgoed dat gevaloriseerd wordt als 'resources' of hulpbronnen. Een veelbelovende weg is het combineren van diverse onderdelen van de Kaderconventie van Faro uit 2005, recente besluiten van de Europese commissie en met name de *European Cultural Heritage Strategy for the 21st Century*, de UNESCO-aanbevelingen over documentair erfgoed of over musea uit 2015 in combinatie met de UNESCO-conventie over het borgen van immaterieel cultureel erfgoed en de bijbehorende operationele richtlijnen uit 2018 (en als we er onroerend erfgoed bijnemen, ook de HUL-'Historic Urban Landscape Recommendation' naast recente documenten rond de werelderfgoedconventie van 1972 ...). De 'Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions 2005' kan een motor zijn. Deze krachtige tekst werd door Vlaanderen en de andere delen van België geratificeerd en wordt nog ten volle geactiveerd, echter niet in het cultureel-erfgoedveld. Het is die conventie die het cultuurbeleid in Europa in de 21e eeuw kan legitimeren en inspireren. Belangrijk is daarbij artikel 13 – "Integration of culture in sustainable development: Parties shall endeavour to integrate culture in their development policies at all levels for the creation of conditions conducive to sustainable development and, within this framework, foster aspects relating to the protection and promotion of the diversity of cultural expressions". De Australische econoom David Throsby pleit al vele jaren voor een demarche in die richting en maakte ook expliciet de link naar cultureel erfgoed.

Het lopende Europees Jaar van het Cultureel Erfgoed is een uitstekende aanleiding om dat soort oefeningen te doen. De naam van het steunpunt wijst al tien jaar met een lichtstraal de weg om ermee aan de slag te gaan.

Inspiratie voor uw volgende regeerbijdrage, verkiezingsprogramma, bestuurs- of regeerakkoord, beleidstekst of andere programma's

Bouwstenen uit de Kaderconventie van Faro (2005) voor gebruik in Vlaanderen

De Italiaanse professor Lauso Zagato heeft er al herhaaldelijk op gewezen dat de cultureel-erfgoedbeleidsmakers en decreetgevers in Vlaanderen uitermate creatief te werk zijn gegaan met de Kaderconventie van Faro. Ikzelf heb daar op voortgeborduurd door het als een sleutel te presenteren in het omgaan met de notie 'gemeenschap' bij de toepassing van de UNESCO-conventie voor het borgen van immaterieel cultureel erfgoed. Dat kan gewoon. Daarvoor dienen die teksten (ook). Wellicht hebt u die tekst van de Faro-conventie niet onmiddellijk bij de hand. Daarom dit eenvoudige experiment waarbij u vriendelijk wordt uitgenodigd om het te plunderen. Als u wil begrijpen waarom we onze organisatie de naam gegeven hebben die ze draagt of wat de agenda's of referentiekaders zijn voor wat we doen, is dit meer bepaald een van de belangrijkste redenen en sleutels.

Wat zou er gebeuren als we in de Kaderconventie van de Raad van Europa over de waarde van cultureel erfgoed van de maatschappij de woorden "De Deelnemers nemen zich voor" vervangen door "Vlaanderen neemt zich voor"? Deze oefening is gemaakt vanuit het perspectief van de Vlaamse Gemeenschap en hoe 'cultureel erfgoed' daar wordt opgevat als beleidsconcept, maar in Europees perspectief gaat het om alle vormen van erfgoed.

N.v.d.r.: FC gevolgd door een nummer verwijst telkens naar het artikel in de oorspronkelijke kaderconventie.

FC 5 – Wetgeving en beleidsprogramma's rond cultureel erfgoed

Vlaanderen neemt zich voor:

- het publieke belang te erkennen dat geassocieerd is met elementen van cultureel erfgoed in overeenstemming met hun belang voor de maatschappij;
- de waarde van cultureel erfgoed te verhogen ('valorisation') doorheen de identificatie, studie, interpretatie, bescherming, conservering en presentatie ervan;
- te verzekeren dat wetgevende voorzieningen bestaan voor het uitoefenen van het recht op cultureel erfgoed zoals gedefinieerd in artikel 4;
- een economisch en sociaal klimaat te kweken dat participatie aan culturele erfgoedactiviteiten steunt;
- bescherming van cultureel erfgoed te promoten als een centrale factor van wederzijds ondersteunende objectieven van duurzame ontwikkeling, culturele diversiteit en hedendaagse creativiteit;
- de waarde te erkennen van cultureel erfgoed dat gesitueerd is op territoria onder haar jurisdictie, zonder onderscheid van de herkomst;
- geïntegreerde strategieën te formuleren om de implementatie van de voorzieningen van deze Conventie te faciliteren.

FC 7 – Cultureel erfgoed en dialoog

Vlaanderen neemt zich voor, via de publieke overheden en andere competente lichamen:

- reflectie aan te moedigen over ethiek en methodes van de presentatie van cultureel erfgoed, net als respect voor diversiteit van interpretaties;
- processen voor verzoening in te stellen om evenwichtig om te gaan met situaties waar tegenstrijdige waarden gehecht worden aan hetzelfde cultureel erfgoed door verschillende gemeenschappen;
- kennis van cultureel erfgoed te ontwikkelen als een hulpbron om vreedzame co-existent te faciliteren, door vertrouwen en wederzijds begrip te promoten met het oog op oplossing en preventie van conflicten;
- deze benaderingen te integreren in alle aspecten van levenslange educatie en training.

FC 8 – Omgeving, erfgoed en levenskwaliteit

Vlaanderen neemt zich voor om alle erfgoedaspecten van de culturele omgeving te gebruiken om:

- processen van economische, politieke, sociale en culturele ontwikkeling en planning van het gebruik van land te verbeteren, om over te gaan tot inschattingsonderzoek ('assessments') van de impact op cultureel erfgoed en tot het adopteren van verzachtende strategieën waar noodzakelijk;
- een geïntegreerde aanpak te promoten voor beleidsprogramma's met betrekking tot culturele, biologische, geologische en landschappelijke diversiteit om een evenwicht tussen deze elementen te bereiken;
- sociale cohesie te versterken door een zin van gedeelde verantwoordelijkheid te kweken ten opzichte van die plaatsen waar mensen leven;
- kwaliteit na te streven in hedendaagse toevoegingen tot de omgeving zonder de culturele waarden daarvan in gevaar te brengen.

FC 9 – Duurzaam gebruik van cultureel erfgoed

Om cultureel erfgoed te onderhouden, neemt Vlaanderen zich voor:

- respect te promoten voor de integriteit van het cultureel erfgoed door te verzekeren dat beslissingen over verandering het begrijpen van de betrokken culturele waarden omvat;
- de principes van duurzaam management te definiëren en te promoten, en onderhoud aan te moedigen;
- te verzekeren dat alle algemene technische regels rekening houden met specifieke conserveringsvereisten van cultureel erfgoed;

- d) het gebruik van materialen, technieken en vaardigheden die gebaseerd zijn op traditie te promoten en hun potentieel voor hedendaagse applicaties te exploreren;
- e) werk van hoge kwaliteit te promoten door systemen van professionele kwalificatie en accreditatie voor individuen, ondernemingen en instituties.

FC 10 – Cultureel erfgoed en economische activiteit

Om volledig gebruik te maken van het potentieel van het cultureel erfgoed als een factor in duurzame economische ontwikkeling neemt Vlaanderen zich voor:

- a) het bewustzijn te stimuleren en het economisch potentieel van cultureel erfgoed te gebruiken;
- b) rekening te houden met het specifieke karakter en de belangen van cultureel erfgoed bij het uittekenen van economisch beleid, en
- c) te verzekeren dat deze beleidsprogramma's de integriteit van cultureel erfgoed respecteren zonder de inherente waarden in het gedrang te brengen.

FC 11 – De organisatie van publieke verantwoordelijkheden voor cultureel erfgoed

In het management van het cultureel erfgoed neemt Vlaanderen zich voor:

- a) een geïntegreerde en goed geïnformeerde aanpak door publieke autoriteiten in alle sectoren en op alle niveaus te promoten;
- b) de wettelijke, financiële en professionele kaders te ontwikkelen, die gezamenlijke actie door openbare overheden, experts, eigenaars, investeerders, ondernemingen, niet-gouvernementele organisaties en de civiele maatschappij mogelijk maken;
- c) innoverende manieren te ontwikkelen voor publieke overheden om samen te werken met andere actoren;
- d) initiatieven van vrijwilligers die de rollen van openbare overheden aanvullen te respecteren en aan te moedigen;
- e) niet-gouvernementele organisaties die betrokken zijn bij erfgoedconservatie aan te moedigen om in het publieke belang te handelen.

FC 12 – Toegang tot cultureel erfgoed en democratische participatie

Vlaanderen neemt zich voor:

- a) iedereen aan te moedigen om deel te nemen aan:
- het proces van identificatie, studie, interpretatie, bescherming, conservering en presentatie van cultureel erfgoed;
 - de publieke reflectie en het debat over de opportuniteiten en uitdagingen die het cultureel erfgoed biedt;
- b) de waarde, die door elke erfgoedgemeenschap wordt gehecht aan het cultureel erfgoed waarmee zij zich identificeert, in overweging te nemen;
- c) de rol van vrijwilligersorganisaties te erkennen, zowel als partners in activiteiten en als constructieve critici van cultureel-erfgoedbeleidsprogramma's;
- d) stappen te nemen om de toegang tot erfgoed te verbeteren, in het bijzonder voor jonge en minder bevoorrechte mensen, om zo de bewustwording te versterken van zijn waarde, van de nood om het in stand te houden en te preservareren en van de voordelen die eruit kunnen voortvloeien.

FC 13 – Cultureel erfgoed en kennis

Vlaanderen neemt zich voor:

- a) de inclusie van de cultureel-erfgoeddimensie te faciliteren op alle niveaus van het onderwijs, niet noodzakelijk als een onderwerp van studie op zichzelf, maar als een vruchtbare bron voor studies over andere onderwerpen;
- b) de link te versterken tussen cultureel-erfgoedopvoeding en beroepsstraining;
- c) interdisciplinair onderzoek naar cultureel erfgoed, erfgoedgemeenschappen, de omgeving en de onderlinge relaties tussen deze elementen aan te moedigen;
- d) continue professionele training en de uitwisseling van kennis en vaardigheden, zowel binnen als buiten het educatief systeem, aan te moedigen.

FC14: Cultureel erfgoed en de informatiemaatschappij

Vlaanderen neemt zich voor het gebruik van digitale technologie te ontwikkelen om de toegang tot cultureel erfgoed en de voordelen die eruit voortvloeien te verhogen, door:

- a) initiatieven aan te moedigen die de kwaliteit van de inhoud versterken en de diversiteit van talen en culturen in de informatiemaatschappij proberen te verzekeren;
- b) internationaal compatibele standaarden te ondersteunen voor de studie, conservatie, versterking en de veiligheid van cultureel erfgoed, terwijl onwettige handel in culturele eigendommen bestreden wordt;
- c) te zoeken naar manieren om obstakels weg te werken in verband met toegang tot informatie over cultureel erfgoed, in het bijzonder voor educatieve doeleinden, terwijl intellectuele eigendomsrechten beschermd worden;
- d) te erkennen dat de creatie van digitale inhoud gerelateerd aan erfgoed niet de conservatie van het bestaande erfgoed in het gedrang zou mogen brengen.

Meer informatie:

- Over de Kaderconventie van Faro: zie www.coe.int/en/web/culture-and-heritage/faro-convention.
- Voor de European Heritage Strategy for the 21st Century en aanverwante documenten kan u terecht op www.coe.int/en/web/culture-and-heritage/strategy-21. Zie verder www.coe.int/en/web/culture-and-heritage/standards. Voor de andere Europese aanbevelingen en besluiten houden we u op de hoogte via de FARO-website en www.kunstenenerfgoed.be/nl/beleid/europese-unie.
- Alle erfgoedconventies van UNESCO vindt u op www.unesco.org. Een goede ingang voor Nederlandstalige informatie over de UNESCO-conventies, aanbevelingen en programma's zijn de websites van de Vlaamse UNESCO-commissie: www.unesco.be/nl/vlaamse-commissie en <https://www.unesco.nl/cultuur>.

Marc Jacobs is directeur van FARO en docent kritische erfgoedstudies aan de VUB.

Scan de afbeelding met de ErfgoedApp (cf. p. 3): u vindt hier alle verslagen, foto's, filmpjes en tonnen inspiratie!

Het Groot Onderhoud

Al acht jaar het belangrijkste klankbord van de sector

TEKST Roel Daenen

Dat participatie in het DNA van onze organisatie zit, weet u uiteraard al langer dan vandaag. Op 9 november worden u en honderden collega's verwacht in het Vlaams Parlement voor de achtste editie van het Groot Onderhoud. Dat staat in het teken van participatie, die nieuwe en belangrijke basisfunctie in het nieuwe Cultureelerfgoeddecreet. Omdat u met vereende krachten meer weet en kunt dan in uw eentje.

Het Groot Onderhoud: achter de naam van dit evenement gaat een verwijzing schuil. Want zoals met alles moest het kind een naam krijgen. Aanvankelijk spraken we intern – toegegeven, nogal plechtstatig – over de “Staten-Generaal van de Vlaamse cultureel-erfgoedsector”. Maar erg goed bekte dat niet. En dus werd het ‘Het Groot Onderhoud’, wat een referentie is naar de ‘Entretiens du patrimoine’ in Frankrijk.¹ Een onderhoud dus, als in ‘gesprek’ en ‘overleg’. De associatie met het verzorgen van auto's is als metafoor ook meegenomen. De voornaamste bedoeling van dit evenement? Kennis en inzichten uitwisselen, uitdagingen en kansen agenderen en problematiseren, al dan niet in samenwerking met andere sectoren en partners. De schijnwerpers van de hele sector op één belangrijk thema richten, daar komt het op neer.

Aanleiding van het Groot Onderhoud was in 2011 de presentatie van de onderzoeksresultaten van Prisma, de veld- en toekomstanalyse (zie ook elders in dit dossier). En daarbij werden die resultaten niet zomaar gepresenteerd en 'meegedeeld'; nee, het was de uitdrukkelijke bedoeling dat de deelnemers nog input en feedback konden geven bij elk van de onderdelen. Enerzijds waren er dus plenaire presentaties, gevolgd door een resem parallelsessies. Die blauwdruk van de aanpak zijn we blijven hanteren. In de ochtend kreeg (en krijgt) het publiek dus een brede schets van een uitdaging of thematiek. Dat gebeurt aan de hand van afzonderlijke keynotes, filmpjes, een panelgesprek of een lezing. In de namiddagsessies wordt dat thema vervolgens verder gefileerd naar kleinere subthema's. Ook daar is de vorm telkens weer verschillend: groepsgesprekken, world cafés, post-itsessies, demonstraties, enzovoort. Het vraagt telkens om een grote locatie waar tussen de drie- en vierhonderd deelnemers vlot kunnen plaatsnemen en circuleren. Organisatorisch is het elk jaar weer een huzarenstukje om alle puzzelstukken vlot op hun plaats te krijgen.

Tot en met de editie van 2016 werd op dit sectormoment ook de winnaar van de Cultureel-erfgoedprijs van de Vlaamse Gemeenschap bekendgemaakt. Sinds 2017 zijn de afzonderlijke sectorprijzen terug samengebracht onder de koepel van de Ultima's.² Keer op keer kwam de minister van Cultuur de prijs uitreiken, goed voor een uitgebreide laudatio. Ook nieuw sinds 2016 was de uitreiking van de Museum Product Award, een prijs voor het interessantste museumwinkelproduct.³ De voorbije twee edities kaapten achtereenvolgens het Museum Plantin-Moretus en Bokrijk de prijs weg.

Om de drempel voor de deelnemers zo laag mogelijk te houden is deelname aan het Groot Onderhoud gratis. En dat blijft het ook. Door de thema's die er behandeld worden, de participatieve aanpak én de jaarlijkse grote opkomst is het Groot Onderhoud het belangrijkste klankbord van en voor de cultureel-erfgoedsector. U heeft er ook een stem in het kapittel. Vandaar: zien we elkaar op 9 november in het Vlaams Parlement?

U kunt de presentaties, podcasts, filmpjes en foto's van de voorbije edities bekijken op www.hetgrootonderhoud.be.

Editie 2011 | 'Prisma' (Mechelen, Lamot)

We presenteerden de kernresultaten van de *Prisma veld- en toekomstanalyse cultureel erfgoed*. Samen met de adviescommissie cultureel erfgoed gingen we met een resem werkgroepen het debat aan rond de voornaamste beleidsuitdagingen.

Editie 2012 | 'Valoriseer uw collecties' (Brussel, Paleis der Academiën)

Uitgangspunt voor deze editie was de vraag hoe collecties verrassend meer, beter en op een duurzame manier kunnen worden aangewend. Er was aandacht voor digitale initiatieven, marketing, participatie, enzovoort.

■ Foto's: © FARO, Johan Sommereyns

Editie 2013 | 'Grand Tour' (Brugge, Concertgebouw)

Cultureel erfgoed levert ontegensprekelijk een belangrijke bijdrage tot de toeristische aantrekkingskracht van Vlaanderen. Tijdens de derde editie hielden we de relatie tussen onze sector en onze toerismecollega's tegen het licht. Daarbij is de voornaamste vraag: 'Hoe kunnen we elkaar duurzaam en wederzijds versterken?'

Editie 2014 | 'Beeldvorming' (Brussel, Flagey)

'Beeldvorming' is, aldus het woordenboek, "het ontstaan van een opvatting over personen, zaken en feiten." Anders gezegd: de keuze voor dit thema betekende dat we inhoudelijk erg ruim konden gaan. Samen dachten we na over hoe cultureel erfgoed in de media wordt weergegeven en waar er daarbij marge voor verbetering is.

Editie 2015 | 'Zorgen voor later? Een cultureel-erfgoedbeleid voor de toekomst' (Gent, Het Pand)

De concrete aanleiding voor het thema was de vaststelling dat het Vlaamse cultureel-erfgoedbeleid van de toekomst (op dat moment) volop vorm werd gegeven. Zo waren er de werkzaamheden aan de *Conceptnota cultureel-erfgoedbeleid in Vlaanderen*, die eind april van dat jaar met een eerste, brede consultatieronde op gang zijn geschoten. Zowel het voor- als namiddagdeelte van het Groot Onderhoud haakte uitgebreid op die werkzaamheden in.

Editie 2016 | 'Ontwikkelaar, ondernemer of expert: de nieuwe 'erfgoedstiel'?

Andere tijden vragen andere vaardigheden, zowel binnen als buiten de arbeidscontext. Ook in de erfgoedsector is dat zo. Die vaststelling – de veranderende maatschappelijke en beleidsmatige-budgettaire context – was voor ons een goede aanleiding om in te zoomen op de competenties van de 'nieuwe' erfgoedwerker. Wat moet hij of zij kennen en kunnen? We bogen ons onder meer over duurzaam ondernemerschap, opleiding en arbeidsmarkt, marketing en communicatie, sociale economie en fondsenwerving.

Editie 2017 | 'Erfgoed en duurzame ontwikkeling'

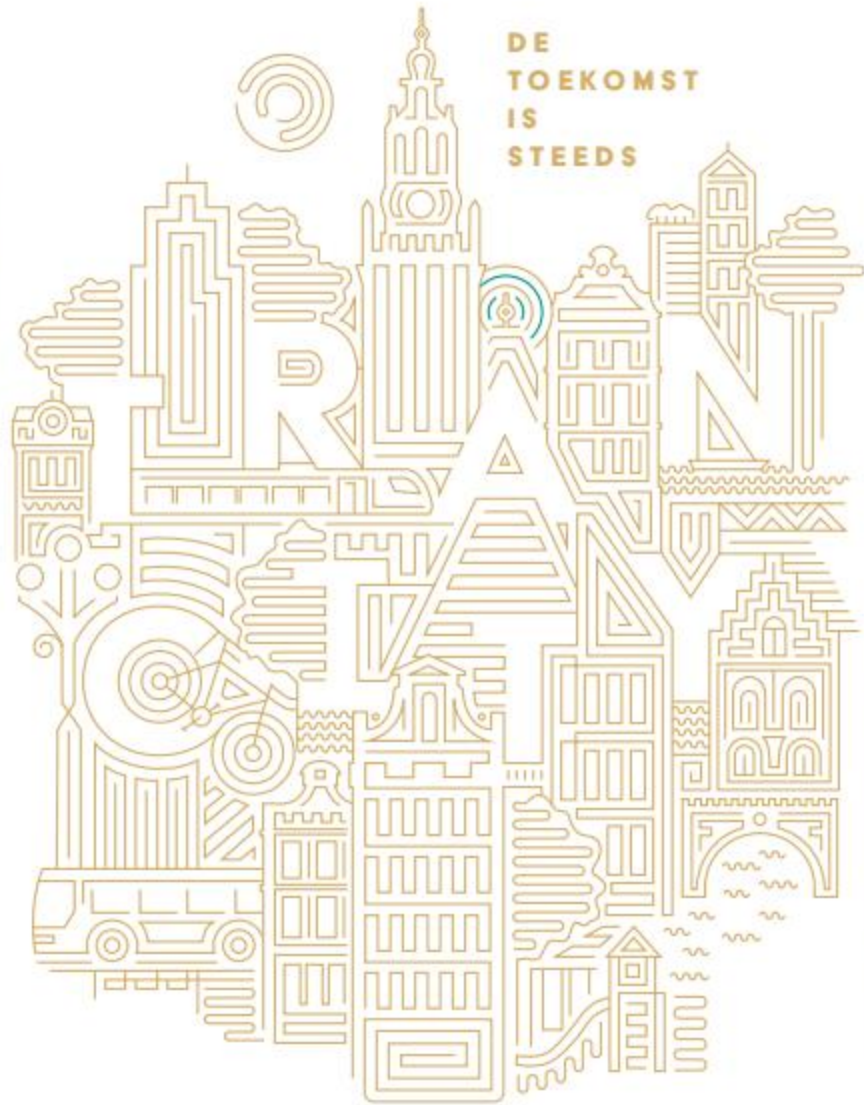
Duurzaamheid is hét thema van onze tijd. Maar ... wie het heeft over 'duurzaamheid' zegt er ook best meteen bij wat hij of zij daarmee bedoelt. Het thema gaat echter veel breder dan de ecologische invulling waartoe het vaak gereduceerd wordt.

Het Groot Onderhoud is een organisatie van FARO, i.s.m. de Adviescommissie Cultureel Erfgoed en het departement Cultuur, Jeugd en Media, met de steun van de Vlaamse overheid.

Roel Daenen is manager communicatie, pers en partnerships bij FARO en hoofdredacteur van dit tijdschrift.

1. Zie: <https://journals.openedition.org/insitu/13582>
2. Zie: <https://cjsm.be/cultuur/themas/cultuurprijzen-vlaanderen/vlaamse-cultuurprijzen-woorden-ultimas>
3. Zie: <https://faro.be/node/53576>

23.10
2018 M-MUSEUM
LEUVEN

Gent Festival
VAN VLÁANDEREN

15 SEPT
06 OKT
2018

Koop tickets op
gentfestival.be

MACHT

OdeGand
Patricia Kopatchinskaja
Esa-Pekka Salonen
Mahler Chamber Orchestra
Antonio Andrade Flamenco Ballet
Ton Koopman
Huelgas Ensemble

De Bijloke
Muziekcentrum

Vr 05.10

Symfonieorkest Vlaanderen & Praags Filharmonisch Koor

Janáček | Glagolitische Mis

Do 18.10

Katrien Baerts & Bart Verheyen

Rêves et Réalités | piano & zang

Ma 19.11

Dave Douglas' Uplift

Douglas, Bill Laswell, Mary Halvorson en andere toppers in 1 band!

Vr 02.11

I SOLISTI

Messiaen
Et exspecto resurrectionem mortuorum

Bekijk het volledige seizoen 18 | 19 op www.debijloke.be

10 jaar website

Bijblijven met wat er leeft

faro.be is de referentieplek voor zowel binnen- als buitenlands nieuws over en inzicht in de cultureel-erfgoedsector en het beleid.

Vertrekpunt voor uw zoektocht

Of u nu op zoek bent naar informatie, een opleiding, advies, een contactpersoon bij FARO of een referentie: u vindt het hier.

Woensdag, nieuwsbriefdag

Elke woensdag ontvangt u (een selectie van) het nieuws; heet van de naald. Info over publicaties, nieuwe vormingen en een resem vacatures. Inschrijven kan via faro.be.

Praat mee via onze socialemediakanalen

Praat mee over de onderwerpen die op faro.be aan bod komen! U vindt FARO op Facebook, Twitter, LinkedIn, Issuu, YouTube, enz.

Weet u wat FARO allemaal voor u kan doen?

Bekijk ons voorstellingsfilmje; en u weet perfect wat het steunpunt voor u kan betekenen.

FARO 24/7

De FARO-website is *responsive*; u kunt deze met andere woorden op alle toestellen makkelijk consulteren. Stel uw vraag 24/7; we antwoorden zo snel mogelijk.

De andere websites van FARO

De website is een handig portaal: via de tabs bovenaan vindt u snel uw weg naar onze andere, interessante sites.

Op zoek naar een (andere) job?

Het aantal vacatures op faro.be zit in stijgende lijn: vorig jaar publiceerden we meer dan 500 vacatureberichten. Ook uw vacatureoproep plaatsen we met veel plezier.

Meest gelezen

Schrijf in voor het Groot Onderhoud op 9 november 2018.

De FARO-ploeg: tot uw dienst.

Haal uw voordeel uit de ErfgoedApp!

Steun eens een Erfgoeddoel.

Staat uw organisatie al op Erfgoedkaart.be?

Doe mee aan Erfgoeddag 2019

Via de website krijgt u in een handomdraai alle info en tonnen inspiratie om er een topeditie van te maken!

Lees faro online

Een nummer van ons tijdschrift gemist? Of op zoek naar een specifiek artikel? Doorblader hier elke editie van *faro*.

Rapportage op de projectendatabank

Welke projecten worden ondersteund? En welke impact hebben ze? Dat komt u te weten op de rijke projectendatabank, onderdeel van deze website.

Een publicatie bestellen?

Al onze publicaties kunt u snel en makkelijk in huis halen via onze website.

De cijfers liegen er niet om

De relevantie van *faro.be* mag (ook) blijken uit de bezoekersaantallen, met meer dan 680.000 paginaweergaves in 2017. U bezoekt ons toch ook?

ELDERS OP FARO

2018, Europees Jaar van het Cultureel Erfgoed

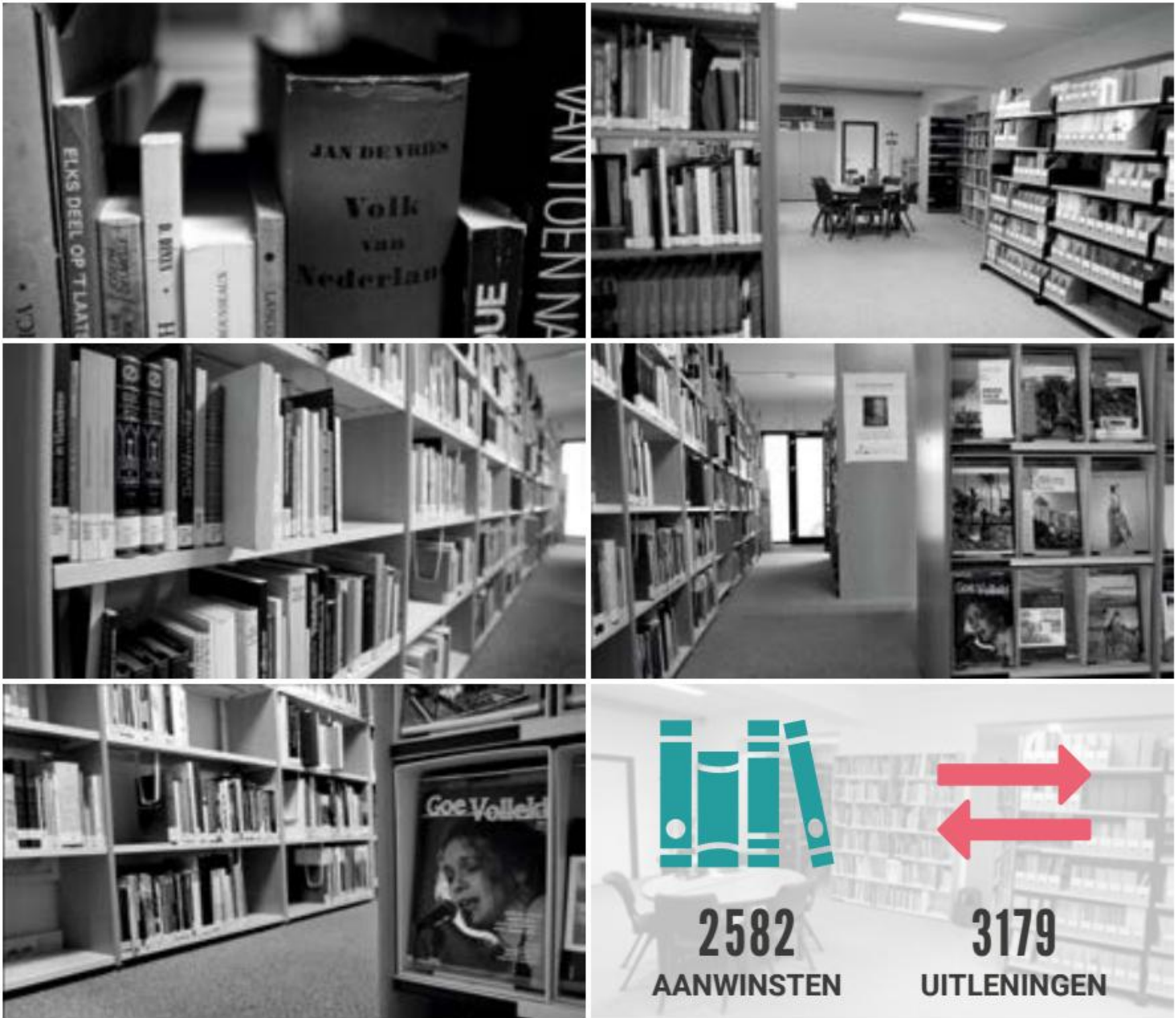
De nieuwe ErfgoedApp, met nieuwe look & feel en heel wat innovaties

faro | tijdschrift over cultureel erfgoed

Welkom in de FARO-bibliotheek!

Welkom in de FARO-bibliotheek

Tot uw dienst

De bibliotheek van FARO is een vakbibliotheek met een uitermate rijk gestoffeerde en gespecialiseerde collectie boeken, tijdschriften en documentatie over cultureel erfgoed in al zijn facetten. Of u nu actief bent in de cultureel-erfgoedsector of in aanverwante sectoren, vanuit wetenschappelijk oogpunt of gewoon vanuit eigen interesse onderzoek doet naar cultureel erfgoed... in de FARO-bibliotheek bent u meer dan welkom voor relevante literatuur of deskundig advies.

Van collectiebeheer en -presentatie, participatie, publiekswerking en erfgoededucatie over immaterieel cultureel erfgoed, volkscultuur en Europese etnologie, erfgoedtheorie en erfgoedbeleid tot conservatie en restauratie, erfgoedondernemerschap of marketing ... de onderwerpen waarover de FARO-bibliotheek u informeert zijn even divers als de werking van het steunpunt zelf.

Kom het zelf ontdekken!

De bibliotheek van FARO is aangesloten bij LIBISnet en wordt ontsloten via Limo. Raadpleeg de bibliotheekcatalogus online via <https://limo.libis.be/FARO>.

Onze dienstverlening is, net als de collectie raadplegen en boeken ontlennen, volledig gratis. Bovendien staat nagenoeg de volledige collectie opgesteld in open kast. De bibliotheek kan elke werkdag na afspraak bezocht worden tussen 8.30 en 16.00 uur. Een afspraak maken kan eenvoudig via bibliotheek@faro.be of 02 213 10 60. Meer informatie over de FARO-bibliotheek vindt u ook via www.faro.be/bibliotheek.

De nieuwe ErfgoedApp

Begin mei lanceerden we de nieuwste versie van de ErfgoedApp. De toegevoegde waarde van deze app voor de museumbezoeker, archiefgebruiker, wandelaar en fietser is groot. De ErfgoedApp blijkt immers de populairste en ook meest gebruiksvriendelijke app in de erfgoedsector.

Dat blijkt uit de cijfers: deze gratis app werd sinds de lancering bijna 20.000 keer gedownload en beschikt over zo'n 500-tal creators – mensen die het platform vullen met relevante informatie, in de breedste betekenis van het woord.

Op basis van feedback van zowel gebruikers als contentmakers werd de volledige app herdacht. Daarbij is veel aandacht besteed aan de gebruikservaring (UX) en maakten we alles zo eenvoudig mogelijk. De focus ligt nu – meer dan ooit – op 'informatie bij erfgoed op locatie'. Nieuw is ook dat de gebruiker, eens een tour is gestart, enkel nog informatie te zien krijgt over die tour. De dichtbij-functie toont enkel nog informatie in een straal van 50 meter of dichterbij is

dus echt dichtbij geworden. Elke vijf seconden checkt de app of er nieuwe beacons in de buurt zijn en wordt het scherm automatisch geüpdatet.

Met het oog op de uitlening van toestellen – de ErfgoedApp is namelijk ook zeer geschikt als platform voor een audiogids – zit er nu ook een taalkeuze in de app. Zo kunnen baliemedewerkers eenvoudig de taal wijzigen in de taal van de bezoeker. Op vraag van en in samenwerking met het nieuwe museum Hof van Busleyden wordt de ErfgoedApp ook beschikbaar in het Spaans. Dit wordt de vijfde taal van de ErfgoedApp (naast Nederlands, Frans, Duits en Engels). Standaard detecteert de app automatisch de taal van het toestel. Tot slot blijft de ErfgoedApp inzetten op augmented reality.

In 2015 was FARO een van de pioniers rond erfgoed & augmented reality, en in de afgelopen jaren zijn er heel wat mooie voorbeelden ontstaan uit diverse projecten.

www.erfgoedapp.be

Tien jaar FARO in 12 projecten

Annemie Vanthienen en Jeroen Walterus

Erfgoed 2.0 (vervolg: EPICS)

Dit project verrichtte onderzoek naar een sociale interactieve location-based erfgoedbeleving via mobiele toestellen binnen een netwerk van erfgoedsites. Uit dit project werd meteen ook de allereerste 'echte' FARO-publicatie geboren: *Erfgoed 2.0. Nieuwe perspectieven voor digitaal erfgoed*. Daarin werd ingezoomd op een aantal thema's die samen een divers beeld geven van de mogelijkheden van 'erfgoed 2.0'. In de context van dit project werd ook het traject 'Erfgoedroutes' (VIOE) opgevolgd.

I.s.m. diverse (erfgoed)organisaties zoals VIOE, Erfgoed Vlaanderen, Toerisme Vlaanderen, overheden en universiteiten

Expo '58

Ter gelegenheid van de vijftigste verjaardag van Expo '58 bundelden de veertien erfgoedcellen van Vlaanderen in samenwerking met het VCV (m.m.v. CBV), daarna FARO, de krachten. Met het project *Expo '58: Back to the Future* gingen zij op zoek naar de persoonlijke verhalen van diegenen die erbij waren. Honderden getuigen uit Vlaanderen werden geïnterviewd en heel wat beeldmateriaal werd verzameld. Er werden tientallen tentoonstellingen, manifestaties en publicaties in gans Vlaanderen georganiseerd. Naast een erg succesvolle website was er het boek van Annick Lesage: *Expo '58, het wonderlijke feest van de fifties*, dat met 15.000 verkochte exemplaren een heuse bestseller is geworden.

BOM-VL

Het project *Bewaring en Ontsluiting van Multimedia in Vlaanderen* boog zich in 2008 en 2009 over het uitwerken van oplossingen om het audiovisuele erfgoed in Vlaanderen op lange termijn te bewaren, doorzoekbaar te maken en te ontsluiten. Naast een reeks onderzoeksrapporten leverde het project interessante onderzoeksresultaten op over verschillende aspecten die komen kijken bij het opzetten van een strategie voor het beheer van een audiovisueel archief.

I.s.m. Universiteitsbibliotheek Gent, BAM-Instituut voor beeldende, audiovisuele en mediakunst, VTi-Vlaams Theater Instituut, Muziekcentrum Vlaanderen, de openbare, commerciële en regionale omroepen, IBBT en VRT Medialab

Erfgoeddoel

Onder de vlag van Erfgoeddoel presenteren een dertigtal musea, archieven en erfgoedbibliotheken zich samen als goed doel. Samen vragen ze potentiële schenkers om hun financiële steun via een gift, een vermelding in hun testament of een mecenaat op langere termijn. Alle erfgoedinstellingen worden verzameld op erfgoeddoel.be of in een handige brochure.

This is not a game

This is not a Game is een bordspel waarbij leerlingen zich inleven in het verhaal van een vluchteling. Ze doen dit aan de hand van verhaalkaarten en doe-opdrachten die het verhaal vertellen van 14 vluchtelingen, die leefden tussen de middeleeuwen en het heden. Zo krijgen kinderen en jongeren inzicht in wat vluchten is, maken ze kennis met enkele basisbegrippen en ontdekken ze spelenderwijs de impact van vluchten.

I.s.m. Vluchtelingenwerk Vlaanderen en de provincie West-Vlaanderen

Archipel

Het onderzoeksproject *Archipel: Network-centric approach to sustainable digital archives* ging tussen oktober 2009 en september 2011 op zoek naar de technische en organisatorische uitdagingen van digitale langetermijnarchivering. Het Archipel-samenwerkingsverband was een vervolgproject op BOM-VL en ging na hoe een netwerkgerichte aanpak kan bijdragen tot het opzetten van een digitale archiefinfrastructuur in Vlaanderen.

I.s.m. IBBT, BAM - Instituut voor Beeldende, Audiovisuele en Mediakunst, Inuits bvba, Klascement (EduCentrum vzw), Krimson bvba, Porthus (Zemblaz nv), Universiteitsbibliotheek Gent, VTi (Vlaams Theater Instituut)

Expert in de klas

Op donderdag 6 mei 2010 stond een klas van de Basisschool O.-L.-V.-Visitatie in Mariakerke via een webconferentieverbinding in direct contact met het restauratieatelier van Amsab-ISG. De 'virtuele erfgoedexpert' bracht de erfgoedinstelling letterlijk tot in de klas, een primeur voor Vlaanderen. Het jaar daarop gingen enkele erfgoedinstellingen aan de slag met het didactisch frame dat voor *Expert in de klas* werd ontwikkeld door Arteveldehogeschool Gent en creëerden een aanbod voor het onderwijs. Nog later werd het project uitgebreid en werd het format gebruikt als pilootles voor het ontwikkelen van een aanbod voor kinderen met een autismespectrumstoornis, i.s.m. Het Huis van Alijn.

Schatten van * in mensen

In het UNESCO-programma Levende Menselijke Schatten staan mensen centraal die meesters zijn in hun vak of kunst. Voor dit project stapten we in zee met andere erfgoedorganisaties in Vlaanderen en met de Amerikaanse etnoloog en fotograaf Alan Govenar, die in de USA al sinds het eind van de jaren 1970 bijzondere mensen in beeld brengt. We haalden naast de Amerikaanse ook een aantal Vlaamse erfgoeddragers voor zijn lens, mensen die meester zijn in hun vak of kunst, of een voortrekker zijn in een bijzondere traditie. En daarnaast sloegen we ook zelf aan het zoeken, denken en fotograferen. Het resultaat was een fototentoonstelling en een boekje die u langsheen immaterieel erfgoed van Vlaanderen en Amerika loodsten.

Buurten met erfgoed

Erfgoed is overal: landschappen, natuur, gebouwen, opschriften, straatnamen, verhalen, recepten, gebruiksvoorwerpen ... *Buurten met erfgoed* neemt basisscholen mee op zoektocht naar het verhaal achter hun eigen omgeving. Leraren (en (groot)ouders) werken hiervoor samen met lokale en regionale erfgoed-, cultuur- en natuurmedewerkers. In 2017 werd een draaiboek voor trekkers die een coachingstraject willen opstarten gelanceerd. Op geregelde tijdstippen zijn er train-de-trainers.

I.s.m. Agentschap Onroerend Erfgoed, Educatie voor duurzame Ontwikkeling van het Departement Omgeving, Heemkunde Vlaanderen, Herita, CANON Cultuurcel, Erfgoedcel Pajottenland Zennevallei en Mooss vzw

In-fusion

Het project *In-fusion* was een project over erfgoed en interculturaliteit in ziekenhuizen, met als doel om erfgoedorganisaties te laten samenwerken met allochtone verenigingen of te laten werken rond interculturaliteit. Het werd in 2007 opgenomen door CBV, in samenwerking met het VCV en het Forum van Etnisch-Culturele Minderheden vzw. FARO en het Forum zetten vanaf 2008 het werk voort. *In-fusion. Uit vele levens gegrepen* opende in maart 2008 in Genk en sloot, na tien maanden en een tournee langs acht ziekenhuizen, in december af in Antwerpen.

50 jaar migratie

In 2014 was het exact vijftig jaar geleden dat België akkoorden sloot met Marokko en Turkije over de zogenaamde 'arbeidsmigratie'. Naar aanleiding van dit jubileum lanceerde de verenigde cultuursector een campagne. Ook FARO deed zijn duit in het zakje, met onder meer de gelegenheidspublicatie *Gedeeld verleden, gedeelde toekomst* met bijhorende fotowaaijer en de brochure *Thuis. 50 jaar migratie*. Daarnaast zetten we onze schouders mee onder een fotowedstrijd en boden we ondersteuning aan tal van initiatieven uit de brede cultureel-erfgoedsector.

Week van de Smaak / EETiKET

Van 2006 tot 2012 was FARO (en voorloper VCV) organisator van de *Week van de Smaak*, een evenement dat bruggen wilde bouwen tussen individuen, groepen, cultuurgemeenschappen, streken en organisaties. Smaak en eetcultuur vormden daarbij de rode draad, van de grote verscheidenheid aan culinaire tradities over de erfgoedverhalen van voedingsproducten tot de dynamiek van vernieuwende experimenten. In de schoot van de Week van de Smaak lieten we ook EETiKET op Vlaanderen los: een project dat kinderen in contact wou brengen met smaak en eetcultuur en focuste op de leefomgeving van kinderen: het gezin, de school en het restaurant.

■ CCO

Van Frankenstein naar participatie

Andere tijden, andere opvattingen

Vindt ook u dat we in een interessante tijd leven? Allerlei boeiende maatschappelijke tendensen en evoluties die werken volop door in de cultureel-erfgoedsector. De wereld van de conservatie is sinds het begin van de vorige eeuw sterk veranderd, onder meer door het voortschrijden van de wetenschap. Vandaag stellen we echter vast dat die klassieke, grotendeels door de exacte wetenschappen gestuurde benadering beïnvloed wordt door maatschappelijke fenomenen als participatie en de keuzes voor duurzaamheid.

TEKST Julie Lambrechts

■ *Onderzoek van de fysieke en technische aspecten van een object bevatten ook waardenassociaties; zoals de emotionele of symbolische waarde. Deze zijn echter niet objectief. Museum Plantin-Moretus © Victoriano / VisitFlanders. CC BY-NC-ND 2.0*

Hoe we naar erfgoed kijken is de voorbije decennia sterk veranderd. Van een uitgesproken *behoudsgerichte* benadering zien we de evolutie naar een meer *waardengebaseerde* aanpak. En recenter is er ook de groeiende aandacht voor de invloed van de (historische) omgeving, waarin het materiële en immateriële erfgoed niet langer als strikt gescheiden van elkaar worden gezien. Even belangrijk is dat in de jaren 1990 de beginselen van 'duurzaamheid' steeds prominenter werden opgenomen in het beleid. Het doel? De verdere 'ontwikkeling' van dat erfgoed. Een belangrijke stap daarin was de Hangzhou-verklaring van UNESCO in 2013 waarbij de *waarde* van cultureel erfgoed als een van de aanjagers van duurzame ontwikkeling expliciet wordt genoemd.¹ De welbekende Kaderconventie van Faro introduceerde het nieuwe begrip 'erfgoedgemeenschap', waarbij de mens en de menselijke waarden centraal staan. Die conventie benadrukt ook de nood aan dialoog en wederzijds respect voor de diversiteit van het erfgoed. En ook 'participatie' komt steeds nadrukkelijker in het vizier.²

De uitdagingen voor wie vandaag met erfgoed bezig is zijn legio. Zo is er de complexiteit van de interactie van en tussen (nieuwe) materialen, de snelle toename in hun materiële en vormelijke diversiteit (en de relatie tot hun authenticiteit³) en de toenemende risico's en uitdagingen in het behoud ervan.⁴ De evolutie van de conservatie van objecten gaat van de beperkte categorie van 'kunstwerken' naar het brede(re) erfgoedbegrip. En gezien conservering wordt gedefinieerd door de objecten waarop het betrekking heeft, lopen de veranderde conservatietheorieën samen met de visies op het conservatieobject.

Klassieke conservatietheorieën

In het midden van de 20e eeuw kregen twee enigszins nieuwe conservatietheorieën allerlei impulsen en wonden ze gaandeweg terrein. De eerste wordt omschreven als de 'esthetische conservatietheorie' en is gebaseerd op de artistieke integriteit van het object. De nieuwe wetenschappelijke conserveringstheorie gebaseerd op de materiële integriteit van het object. Beide theorieën zijn in wezen 'klassiek', omdat ze de 'ware aard' van het object proberen te conserveren.⁵ Kort gesteld: het zijn conservatieobjecten en ze worden gezien als sporen van en uit het verleden. Ze worden bewaard vanwege de informatie die ze bevatten en wat ze vertegenwoordigen als historisch document⁶ en als esthetische entiteit.⁷ De conservator handelt vanuit het object en daarbij zijn wetenschappelijke (en dus objectieve⁸) waarheden die vertrekken vanuit *feiten* (en dus niet vanuit *overtuigingen*) universeel geldig. Er is met andere woorden geen ruimte voor (subjectieve) discussie. Ook de conservatiebehandeling moet neutraal zijn. Uit deze visie ontstond de huidige ethische code waarbij o.a. minimale interventie, herkenbare interventie en reversibiliteit belangrijke aspecten zijn. Conservering is het werkterrein van experts waarbij het publiek wordt beschouwd als een publiek zonder stem of autoriteit. Door de verwetenschappelijking van het werkveld is men conservatie ook stilaan als iets quasi onfeilbaars⁹ gaan zien.

Subjectiviteit binnen conservatie

Onderzoek van de fysieke en technische aspecten van een object en hun interpretatie binnen een context en omge- ►

ving bevatten ook potentiële intrinsieke waardenassociaties; zoals emotionele waarde (bv. jeugdherinneringen) of symbolische waarde (bv. religieuze, culturele of nationale betekenissen). Deze zijn uiteraard niet objectief. De klassieke conservatietheorieën kunnen echter niet goed overweg met deze waarden, gezien deze buiten hun conceptuele kader liggen. Het objectief handelen boven persoonlijke motivaties plaatsen is wat de professionele conservator onderscheidt van de enthousiasteling. Niettemin is deze expressieve functie van conservatie inherent aan de activiteit. Maar het is pas in de jaren 1990 dat de fundamentele relevantie op sociaal en emotioneel vlak werd erkend.¹⁰ Maar de basishouding leunde nog sterk op de klassieke opvatting. Ook het besef dat een conservatiebehandeling niet neutraal is (men spreekt in dat verband o.a. over het ‘Frankenstein-syndroom’, naar het welbekende monster), is men eind 20e eeuw ook steeds meer en meer gaan toespitsen op preventieve conservatie. Daarbij gaat men de *omgeving* i.p.v. het object behandelen voor een betere conservatie van het object.¹¹

De hedendaagse conservatietheorie

Objecten worden *conserveringsobjecten* omdat een aantal mensen het erover eens zijn dat ze dragers zijn van belangrijke sociale, privé- of wetenschappelijke betekenissen. Objecten worden dus niet vanzelf, dus vanwege hun ‘ware aard’ (materiële kenmerken) conservatieobjecten, maar net door de mensen die er betekenis (waarden en functies) aan verlenen. Als de erfgoedgemeenschap het er niet langer over eens is dat een voorwerp een bepaalde betekenis heeft, kan het eenvoudigweg zijn betekenis en dus zelfs zijn bestaansreden verliezen.¹² Door deze veranderende visie is het leidende criterium binnen de conservatiebesluitvorming niet langer enkel en alleen meer gebaseerd op de klassieke conservatietheorieën. De zogenaamde ‘waardengebaseerde conservatie’¹³ heeft terrein gewonnen. De gedachte hierachter is dat de conservatiebesluitvorming gebaseerd moet zijn op de analyse van de waarden die een object omvat. Die waardenanalyse bepaalt mee de kosten-baten voor de verschillende betrokken actoren en helpt ook mee om een akkoord tussen alle betrokken

■ *Wie bepaalt de culturele waarden? Wat is de rol van de conservator-restaurator in dat proces? In hoeverre kan een participatief traject soelaas bieden binnen de uitdagende context van de hedendaagse conservatiebesluitvorming? Museum Centrum Ronde van Vlaanderen © Archief CRVV / VisitFlanders / CC BY-NC-ND 2.0*

“ *De gedachte hierachter is dat de conservatiebesluitvorming gebaseerd moet zijn op de analyse van de waarden die een object omvat. Die waardenanalyse bepaalt mee de kosten-baten voor de verschillende betrokken actoren en helpt ook mee om een akkoord tussen alle betrokken partijen te bereiken. De uiteindelijke conservatiebeslissing moet idealiter steeds het resultaat zijn van een dialoog.*

partijen te bereiken. De uiteindelijke conservatiebeslissing moet idealiter steeds het resultaat zijn van een dialoog.

Deze werkwijze brengt ook uitdagingen met zich mee. Zo zijn deze waarden niet meetbaar. Integendeel zelfs: ze zijn sterk persoons- en tijdsgebonden. Anders gezegd: hoe kan er objectief (of professioneel) mee omgegaan worden? Het gevaar dreigt dat er misbruik wordt gemaakt van deze niet-meetbare criteria wanneer cruciale beslissingen moeten genomen worden.¹⁴ Hoe kan dit worden vermeden? Bovendien kan het succes van een conservatiebehandeling pas op langere termijn worden geëvalueerd.

Deontologie en ethiek

Hoewel de deontologische code van E.C.C.O.¹⁵ meermaals expliciet het respect voor culturele waarden (of betekenissen) vermeldt, wordt dit niet expliciet genoemd in het conservatieproces zelf. Nogmaals: in hoeverre kunnen culturele waarden tijdens het conservatieproces een rol spelen?¹⁶ Er is daarnaast binnen het huidige ethisch kader voor conservatie-restauratie weinig ruimte om rekening te houden met de diversiteit van het erfgoed. Die diversiteit zit in het verschil in materialen, in combinatie met de werkplek waar degene die de behandeling uitvoert werkzaam is (in de privésector of in een openbare instelling, die er andere ethische eisen op kan nahouden). Ook spelen de verschillende interpretaties van het begrip ‘authenticiteit’ een rol, net als de verschillende relevante erfgoedgemeenschappen en culturele contexten. Buiten het verschil in methodologische culturen binnen de conservatie-restauratie is er ook nog de rol van taal – taal is namelijk sterk cultuurgebonden. Er wordt dan ook geopperd dat er een waaier van opvattingen over ethiek bestaat binnen de professionele standaarden.¹⁷ Hier rijst dan ook de vraag in hoeverre het mogelijk is om via een gemeenschappelijke taal en methodologie ruimte te bieden voor diversiteit binnen de internationale of Europese normen.¹⁸

Participatie in het besluitvormingsproces

Maar wie bepaalt de culturele waarden, en meer bepaald: wat is de rol van de conservator-restaurator in dat proces? In de literatuur wordt gesteld dat de conservator-restaurator niet moet beslissen over de toewijzing van culturele waarden maar deze enkel moet documenteren en vastleggen. Maar

in de realiteit is deze informatie zelden gekend en is het dus nodig om relevante informatie te verzamelen.¹⁹ De hamvraag is: in hoeverre kan een participatief traject soelaas bieden binnen de uitdagende context van de hedendaagse conservatiebesluitvorming? Het besef is gegroeid dat het belangrijk is om het beslissingsproces te onderzoeken, en meer bepaald op welke manieren verschillende geïnteresseerden invloed hebben op de conservatiebesluitvorming (en vice versa). Dat geldt ook voor de manier waarop relaties worden beïnvloed door deze besluitvormingsprocessen. De samenstelling van iedere belanghebbende gemeenschap is specifiek te bekijken, per context, sociale waarden en het erfgoed in kwestie. Dé gemeenschap – een enkele, homogene eensgezinde entiteit – bestaat immers niet. De identificatie van de wensen en noden van de gemeenschap is een essentiële eerste stap. Al is het maar omdat het behoud van het erfgoed afhangt van diezelfde gemeenschap (die het behoud van dat erfgoed ondersteunt). Deskundigen kunnen enige autoriteit uitoefenen over de leken met betrekking tot hun vakgebied. Maar aan de andere kant bevindt deze autoriteit zich in de publieke erkenning van het vermogen en de goodwill van de deskundigen. En hangt het dus af van de publieke perceptie van het vermogen van de deskundigen. Het publiek moet vertrouwen hebben en bereid zijn om de experts in hun oordeel te volgen.²⁰ Maar ook hier zijn er nog heel wat vragen. Wat met openlijke politieke acties (bv. vernietigen van erfgoed)? Wat met het verschillende gemeenschappen die niet op dezelfde manier worden vertegenwoordigd in een proces?²¹ Waar ligt de verantwoordelijkheid? ▶

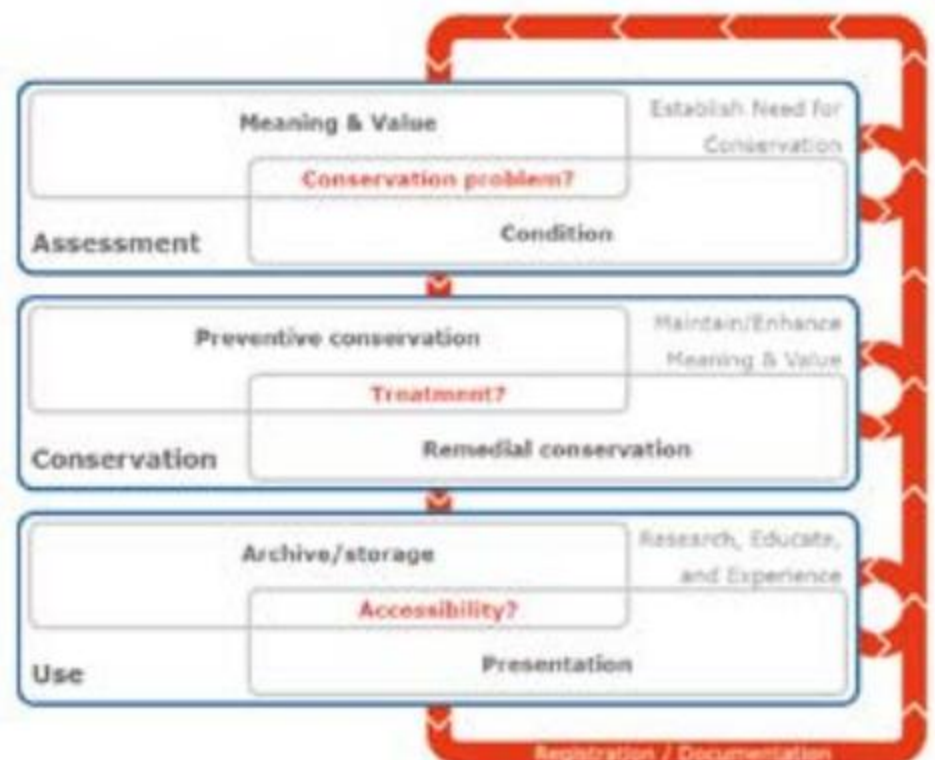
Tips

Een interessant model dat een overzicht biedt van de verschillende processen waarin conservatoren-restauratoren betrokken zijn is de interactieve navigatiekaart *Conservation: Who, what and why?* (ICOM-CC, 2014).²⁵ Die stelt de gebruiker in staat de relationele verbindingen te traceren als 'routes' naar het bereiken van kwalitatieve resultaten in onderzoek en educatie, onderhoud van collecties en het verbeteren en behouden van betekenis en waarde. Ze benadrukt niet alleen de gedeelde doelen en waarden van diverse museumberoepen en hun publiek, maar ook de gedeelde verantwoordelijkheid van elk individu binnen de erfgoedgemeenschap in de zorg voor hun collecties.²⁶

Ook de European Confederation of Conservator-Restorers' Organisations (E.C.C.O) heeft de laatste jaren reeds heel wat gerealiseerd op (Europees) beleidsniveau.²⁷ Op 14 oktober wordt voor een eerste maal in Europa de dag van de conservatie-restauratie georganiseerd waarbij conservatie-restauratie op grote schaal wordt 'voorgesteld' aan het publiek, met inbegrip van een socialemediacampagne.²⁸ De beroepsvereniging voor conservators-restaurateurs van kunstvoorwerpen (BRK-APROA) organiseert dit voor België. Tijdens het volgende Groot Onderhoud op 9 november gaat een van de namiddagssessies over de rol van het publiek bij de conservatie van erfgoed.²⁹

■ Waarden kunnen sterk persoons- en tijdsgebonden zijn. Het gevaar bestaat dat er misbruik wordt gemaakt van deze niet-meetbare criteria wanneer cruciale beslissingen moeten genomen worden. Hof van Busleyden © VisitFlanders / CC BY-NC-ND 2.0

■ Bij een 'waardengebaseerde conservatie' moet de besluitvorming gebaseerd zijn op de analyse van de objectwaarden. De conservatiebeslissing moet steeds het resultaat zijn van een dialoog tussen alle betrokken partijen. Hof van Busleyden © VisitFlanders / CC BY-NC-ND 2.0

Conclusie

De visie op de conservatie(theorie) verandert met de visie over het erfgoed in het algemeen. Vandaag is men in de conservatie-restauratie op zoek naar een nieuw evenwicht, waarbij de conservatiedeontologie als een rode draad doorheen het discours blijft lopen.²² Het besef is gegroeid dat een gedeelde besluitvorming bijdraagt tot duurzaamheid. Duidelijke communicatie over conservatiedoelen en nauwere samenwerking met gemeenschappen doet het vertrouwen winnen. Ook door kosten-batenanalyses (inclusief de immateriële 'voordelen' voor gemeenschappen) worden aanhoudende investeringen in conservatie gerechtvaardigd.²³

Helder kunnen communiceren is essentieel voor erfgoedprofessionals, gezien het duidelijk, initieel definiëren van het probleem, de doelen en de verwachtingen van het proces cruciaal zijn voor goed gedocumenteerde en succesvolle beslissingen. Ook zo om een goede verstandhouding op te bouwen en de verwachtingen van alle partijen in het besluitvormingsproces te vatten. Om conservatieprofessionals in staat te stellen adequaat op externe druk te reageren en effectief participatief aan de slag te gaan bij erfgoedbeslissingen, is men op zoek naar nieuwe modellen en didactisch materiaal om de conservator-restaurator (in spe) uit te rusten met de nodige vaardigheden en hulpmiddelen die nuttig kunnen zijn voor de nieuwe realiteit. Met onder meer de identificatie van relevante belangengroepen, hun relatieve legitimiteit en rollen, en de ontwikkeling van mechanismen voor hun opname in de besluitvorming en het doen matchen van tegenstrijdige belangen.²⁴ Er wordt de laatste jaren dan ook opvallend meer op diverse conferenties en congressen gediscussieerd over deze uitdaging. Boeiende tijden, we schreven het al.

Julie Lambrechts is adviseur behoud & beheer bij FARO.

1. Zie: www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CLT/images/FinalHangzhouDeclaration20130517.pdf.
2. Zie: www.kunstenenerfgoed.be/nl/beleid/raad-van-europa/cultureel-erfgoeddecreet-en-faro-conventie.
3. Denk aan de zogenaamde 'Verklaring van Nara', www.icomos.org/charters/nara-e.pdf.
4. Sharing Conservation Decisions, Current Issues and Future Strategies, ICCROM, 2018.
5. S.M. VIÑAS, *Contemporary theory of conservation*, New York, Elsevier Ltd., 2005.
6. Als historisch document wil de conservator de compositie van het object, het vervalproces, de vorm en oorspronkelijke aard van het object, de functie ervan, die het object in eigendom had en gebruikte en wat ermee is gebeurd doorheen de geschiedenis, bepalen. Onderzoek van de fysieke en technische aspecten van een object dient om informatie te verschaffen over de context, omgeving en omstandigheden van het object.
7. Elk object is ook voor een deel een esthetische entiteit (de kunstenaar als genie staat centraal), een entiteit (een fysieke realiteit) welke een esthetische ervaring biedt voor iedereen die het ervaart. Zie ook: Museums, ethics and cultural heritage (ICOM, 2016) S. DE ROEMER, *Conservation, How ethics work in practice*.
8. De verzamelde gegevens over het object zijn hetzelfde ongeacht het geslacht, de nationaliteit, voorkeuren, culturele achtergrond, enz.
9. S.M. VIÑAS, *The transactional nature of heritage conservation*, Amsterdam, Reinwardt Academie, 2017.
10. Denk aan 'The conservation space' (Michalski, 1994) of het RIP (Revelation, Investigation and Preservation)-model (Caple, 2000) waarbij het sociale aspect wordt aangekaart binnen de conservatie. S.M. VIÑAS, *Contemporary theory of conservation*, 2005 en Museums, ethics and cultural heritage (ICOM, 2016) Stephanie de Roemer, *Conservation, How ethics work in practice*.
11. S.M. VIÑAS, *The transactional nature of heritage conservation*, Amsterdam, Reinwardt Academie, 2017.
12. S.M. VIÑAS, *Contemporary theory of conservation*, New York, Elsevier Ltd., 2005.
13. S.M. VIÑAS, *The transactional nature of heritage conservation*, Amsterdam, Reinwardt Academie, 2017.
14. S.M. VIÑAS, *Contemporary theory of conservation*, New York, Elsevier Ltd., 2005.
15. Zie: www.ecco-eu.org/documents.
16. R. BERTHOLON, *Analyser les enjeux et choisir les objectifs: Le processus de conservation-restauration comme espace de discussion et base de decision*, BRK-APROA colloquium 2017 : Keuzes en dilemma's in de conservatie-restauratie.
17. J. ASHLEY-SMITH, *A role for bespoke codes of ethics*. ICOM-CC (18th Triennial Conference), 2017.
18. Een overzicht van de standaarden kan u online raadplegen via de website van 'European Committee for Standardization', <https://standards.cen.eu>. N. VERNIMME, 'Europese normen voor instandhouding van erfgoed', in: *faro tijdschrift over cultureel erfgoed*, 7 (2014)2, pp. 55-63. Het biedt meer uitleg over normen en wetgeving in de erfgoedsectoren en het belang en nut ervan.
19. R. BERTHOLON, *Analyser les enjeux et choisir les objectifs: Le processus de conservation-restauration comme espace de discussion et base de decision*, BRK-APROA colloquium 2017 : Keuzes en dilemma's in de conservatie-restauratie.
20. Dit is een verwijzing waarbij conservatie als een transactie wordt gezien, en de kosten en baten van de conservatiebehandeling voor de betrokken partijen als criterium worden gebruikt bij de conservatiebesluitvorming. (S.M. VIÑAS, *The transactional nature of heritage conservation*, Amsterdam, Reinwardt Academie, 2017)
21. R. MACEDO E.A., *From the periphery to the centre: Community engagement and justice in conservation decision making*. ICOM-CC (18th triennial conference), 2017
22. *Sharing Conservation Decisions, Current Issues and Future Strategies*, ICCROM, 2018
23. S.M. VIÑAS, *Contemporary theory of conservation*, New York, Elsevier Ltd., 2005
24. *Sharing Conservation Decisions, Current Issues and Future Strategies*, ICCROM, 2018
25. Zie: www.icom-cc.org/330/about-icom-cc/what-is-conservation/conservation:-who,-what-amp;-why/#.W2gHf1zBIU.
26. Museums, ethics and cultural heritage (ICOM, 2016) S. DE ROEMER, *Conservation, How ethics work in practice*.
27. P. DE GROOF, 'E.C.C.O. European Confederation of Conservator-Restorers' Organisations', in: *Bulletin BRK-APROA*, 2018-2.
28. Zie: <https://europa.eu/cultural-heritage/european-day-conservation-restoration-cultural-heritage-en>
29. Zie: <https://faro.be/kalender/het-groot-onderhoud-2018>. U kunt een Socratische (open) dialoog meemaken, met Bill Wei (senior conservation scientist, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Nederland) als moderator.

ERFGOED
DAG

HOE MAAKT U HET?

HOE MAAKT U HET? MET ERFGOEDDAG!

Onder het motto 'Hoe maakt u het?' richt de 19e editie van Erfgoeddag op zondag 28 april 2019 de schijnwerpers op vakmanschap. Centraal staan meesterschap, leren en maken. Laat mensen tijdens Erfgoeddag zelf de handen uit de mouwen steken en de wonderlijke wereld van ons erfgoed en vakmanschap aanraken.

WWW.ERFGOEDDAG.BE

Vraag de gratis **ASPIRATIEGIDS** aan.

Schrijf je in voor een **INSPIRATIESESSIE** in je provincie.

Meld je **ERFGOEDDAGACTIVITEITEN** aan.

faro

 Vlaanderen
verbeelding werkt.

Ongeziene schoonheid

Naar een erfgoedgemeenschap voor de Belgische tegel

TEKST Mario Baeck

Wand- en vloerbetegelingen in interieurs of tegeltoepassingen in gevels uit de 19e en 20e eeuw kregen in het verleden – ook in officiële inventarisbeschrijvingen van monumenten¹ – doorgaans weinig aandacht. Dit is niet zo verwonderlijk. Al van bij de start van de industriële productie is er namelijk onduidelijkheid over de status van industrieel vervaardigde objecten. Kunnen dergelijke voorwerpen wel artistieke of andere kwaliteiten hebben? Bij tegels bleek het zeer lang onmogelijk om er meer in te zien dan een oninteressant seriematig vervaardigd bouw materiaal, zelfs als het ging om producten van toonaangevende keramiek-bedrijven naar ontwerpen van gerenommeerde architecten of kunstenaars.

En dit bepaalt tot op vandaag onze kijk op een onmisbaar onderdeel van onze gebouwen. Zo evident aanwezig is de tegel dat de artistieke of decoratieve kwaliteiten ervan meestal over het hoofd worden gezien.² Dat is duidelijk anders voor de meer ambachtelijke tegelproductie tot de 18e eeuw – nochtans ook een serieproduct dat in grote aantallen werd vervaardigd – en voor de artistieke productie van na 1945 die beide al langer in onze Belgische museumcollecties zijn opgenomen, waardoor ze ‘erfgoedwaarde’ kregen.

Tot 1996 bleef het onderzoek naar vloer- en wandtegels in België dan ook logischerwijze hoofdzakelijk gericht op de bestudering van tegelvondsten en in-situensembles van de middeleeuwen tot en met de 18e eeuw.³ De kennis beperkte zich daardoor vooral tot middeleeuwse loodglazuurtegels, Antwerpse majolicategels, tinglazuurtegels in Delftse stijl en West-Vlaamse haardtegels. De ‘moderne’ industriële tegel bleef daarbij zo goed als totaal buiten beschouwing. Enkel over zeer belangrijke producenten als Boch Frères La Louvière, Gilliot Hemiksem en de Céramiques Décoratives de Hasselt, over het kleine glas- en keramiekatelier Charlier uit Leuven of de vloertegelfabrieken uit de regio Chimay werd waardevol deelonderzoek verricht. Slechts zeer uitzonderlijk werden betegelde interieurs of exterieurs bestudeerd en ook in de vele studies over kunstenaars en keramisten werd slechts uitzonderlijk aandacht besteed aan hun tegelproductie en -ontwerpen. Globale studies of syntheses met oog voor technische, sociaaleconomische, functionele en artistieke aspecten en met oog voor erfgoedwaarde en onderhouds- en restauratieaspecten ontbraken echter lang. Wel leverde de toen nog jonge discipline van de industriële archeologie in de late jaren 1980 op dit specifieke terrein enkele onderzoeks aanzetten.⁴

Van lokaal erfgoedonderzoek naar internationale erkenning

In deze context startte mijn eigen studie van de industriële Belgische tegel eerder toevallig. Het begon in 1990 in het kader van een kunsthistorische en materiaal-technische studie van de wintertuin in het Instituut van de Ursulinen in Onze-Lieve-Vrouw-Waver.⁵ Het eerste bescheiden onderzoek

naar de producenten van vloer- en wandtegels op deze site leidde, na een bezoek van de Nederlandse tegelspecialisten ir. Bart Verbrugge en Henk Nijenhuis, tot een diepgaandere vervolgstudie en een boek.⁶

Sindsdien liet het onderwerp mij – germanist van opleiding – niet meer los, sterk gestimuleerd door een aanhoudende stroom van vragen, zowel van eigenaars, architecten en gespecialiseerde studie bureaus als van diverse openbare besturen in Vlaanderen, Brussel en Wallonië, en niet in het minst ook door deze van gespecialiseerde musea en instellingen en onderzoekers uit binnen- en buitenland. Het verbaasde en maakte me blij bezig te kunnen zijn met een studieonderwerp dat maatschappelijk relevant bleek.⁷ Tijdens de voorbije 20 jaar kreeg ik verder diverse keren de kans om de Belgische tegel uit de 19e en 20e eeuw bij een breder en ook internationaal publiek te introduceren via – telkens verrassend succesvolle – overzichtstentoonstellingen⁸ en een veelheid aan lezingen, presentaties en gastcolleges in binnen- en buitenland. De bewustwording van vakkringen en het grote publiek rond de problematiek van inventarisering, behoud, onderhoud en restauratie van tegelrealisaties, zowel in situ als in een museale context, is mede daardoor de laatste jaren sterk toegenomen. Zelf leverde ik – soms in samenwerking met andere specialisten – diverse bijdragen over de problematiek van gevelbekledingen, keramische en cementtegelvloeren en het onderhoud ervan en over succesvol uitgevoerde restauratieprojecten. Verder zijn er binnen de drie opleidingen keramiekrestauratie van ons land – in Antwerpen, Brussel en Luik – en in de opleiding monumentenzorg in Antwerpen vanaf 2001 geregeld scripties gemaakt die door de koppeling aan concreet praktijkwerk tot een sterke kennistoename over restauratiemogelijkheden hebben geleid.

Gered door de lokale erfgoedgemeenschap

Zowat elke Portugees is zich bewust van het belangrijke tegelerfgoed in het land en fier op de collectie van zijn nationaal tegelmuseum in Lissabon. Ook in Groot-Brittannië (Jackfield/Stoke-on-Trent), Nederland (Otterlo) en Duitsland (Boizenburg) zijn er breed georiënteerde en vrij goed bezochte tegelmusea en in andere landen, zoals Spanje (Onda en Manises) en Frankrijk (Devres en Romorantin) zijn er door lokale besturen diverse musea opgebouwd rond de plaatselijke tegelproductie. Dat laatste is gelukkig ook in Vlaanderen het geval sinds de oprichting in 1988 van het toenmalige Roelantsmuseum – in 2009 omgedoopt tot Gilliot & Roelants Tegelmuseum – in Hemiksem.⁹ Dit gemeentelijke mu- ►

■ Deel van een tegellambrisering van Gilliot & Cie, ca. 1911 ontworpen door H. Bonnerot voor toepassing in vishandels. Collectie Roberto Pozzo. © Koning Boudewijnstichting

Scan de afbeelding met de ErfgoedApp (cf. p. 3): struin door de schitterende collectie.

■ Foto links: de studie van Mario Baeck van tegels begon in 1990, met de ingelegde vloertegels van de Céramique Nationale de Welckenraedt in de wintertuin en de La Fontaine-refter van het Ursulineninstituut in Onze-Lieve-Vrouw-Waver. © Mario Baeck

■ Foto rechts: een van de topstukken van het tegelmuseum in Hemiksem is het paneel Mercurius naar ontwerp van Joseph Roelants voor de Wereldtentoonstelling van 1935 in Brussel. © Mario Baeck

seum kwam tot stand op initiatief van de lokale heemkring Heymissen en enkele oud-werknemers van de kort daarvoor definitief stilgelegde N.V. Sphinx-Hemiksem, een voortzetting van de over heel de wereld bekende Manufactures Ceramiques d'Hemixem, Gilliot & Cie, lange tijd de grootste en modernste tegelfabriek van het Europese vasteland.

Het Gilliot & Roelants Tegelmuseum toont vandaag in drie zalen van de historische Sint-Bernardusabdij een schitterende collectie van keramische tegelpanelen samen met unieke industriële erfgoedobjecten uit de Gilliotfabriek. Een belangrijk deel van de tegeltableaus is afkomstig uit de vroegere toonzaal. Deze stukken van uitzonderlijke kwaliteit zijn vaak in moeilijke omstandigheden door gepassioneerde vrijwilligers, tegel per tegel, van de muren van de oude fabriek verwijderd en zorgvuldig opnieuw samengesteld. Het resultaat is een waar feest voor het oog.

Van bij de opstart van het museum kon men rekenen op de steun van de heemkring en de enthousiaste inzet van vrijwilligers voor toezicht en groepsrondleidingen. In de loop der jaren is daardoor een kerngroep van ervaren gidsen ontstaan die een geleid bezoek tot een bijzondere ervaring

maken. Om het museum en de waardevolle tegelcollectie op een publieksvriendelijke manier meer bekendheid te geven, heeft het museum zeer geregeld geparticipeerd aan de Open Monumentendag en Erfgoeddag, net als aan bovenlokale initiatieven in de Rupelstreek. Daarnaast is in 2007 gestart met de organisatie op de derde zondag van juni van een jaarlijkse Gilliotmarkt.¹⁰ De verschillende activiteiten op die dag, gaande van een lezing en de presentatie van nieuwe aanwinsten en initiatieven, een gratis tegel-taxatie en restauratie-adviesuurtje tot een tegel(ruil)beurs bedienen zowel inwoners als liefhebbers uit de brede erfgoedgemeenschap. De markt is ook een ontmoetingsdag voor ex-werknemers om herinneringen op te halen en om met de tegelliefhebbers hun verhalen te delen. Deze aantrekkelijke, want gevarieerde formule vindt elk jaar steeds meer aansluiting bij de inwoners en liefhebbers en zorgt voor animo én herkenning van het erfgoed bij het publiek.

Geregeld worden ook bijzondere initiatieven genomen. Zo is in 2014 een themaroute uitgewerkt – *De Gilliotroute: op stap langs tegels met wereldfaam* beschikbaar als brochure en onlinepublicatie¹¹ – die de wandelaar of fietser leidt langs restanten en getuigenissen van de succesvolle lokale tegel-

productie. De voorbije jaren investeerde het museum in nauwe samenwerking met de cultuurdienst en studenten van de Karel de Grote Hogeschool ook in twee mondelinge geschiedenistractanten om ex-werknemers van de fabriek aan het woord te laten. De beide filmclips geven een bijzondere inzicht in de fabrieksgeschiedenis, met onder meer pakkende getuigenissen over de definitieve sluiting van de fabriek. Ook werd een app ontwikkeld die op een eigentijdse manier toelichting geeft bij de topstukken uit de collectie. Er was ook samenwerking met DBSO Provinciaal Technisch Onderwijs Boom rond de restauratie en opstelling van een historische tegelpers, en momenteel wordt de montage van de door hen gerestaureerde monumentale kleibreekmolen voorbereid.

De Pozzocollectie, een referentiecollectie voor de Belgische tegelproductie

In 1968 kwam Roberto Pozzo als Italiaan in Leuven sociologie studeren. Hij bleef hier uiteindelijk 33 jaar. Al gauw werd hij gegrepen door de esthetiek, de techniek en het vakmanschap van de Belgische keramische wandtegels. Het begon met de aankoop van een paar tegels op rommelmarkten in

“ De ‘Pozzocollectie’ is uitzonderlijk door haar indrukwekkende omvang, haar diversiteit en kwaliteit. De Belgische productie vindt er haar plaats binnen een ruime selectie van wandtegels uit alle belangrijke Europese landen, Japan, India en de Verenigde Staten. Daarmee is ze uitgegroeid tot dé referentieverzameling van Belgische keramische wandtegels. Geen enkel Belgisch museum beschikt immers over een vergelijkbare collectie.

de jaren 1970. Uiteindelijk werd het een indrukwekkende collectie van meer dan negenduizend tegels, die alles samen zowat vier ton weegt. De ‘Pozzocollectie’ is uitzonderlijk door haar indrukwekkende omvang, haar diversiteit en kwaliteit. De Belgische productie vindt er haar plaats binnen een ruime selectie van wandtegels uit alle belangrijke Europese landen, Japan, India en de Verenigde Staten. Daarmee is ze uitgegroeid tot dé referentieverzameling van Belgische keramische wandtegels. Geen enkel Belgisch museum beschikt immers over een vergelijkbare collectie.

Om het behoud van de collectie te verzekeren en om de tegels voor het grote publiek toegankelijk te maken, schonk Roberto Pozzo ze op 10 oktober 2016 aan de Koning Boudewijnstichting, die ze zelf op 23 november 2016 in beheer gaf aan het Gilliot & Roelants Tegelmuseum, het enige gespecialiseerde tegelmuseum in België. Ondertussen is de collectie voor iedereen toegankelijk via een collectiewebsite raadpleegbaar in vier talen – Nederlands, Frans, Duits en Engels¹² en met in de eerste twee maanden van de monitoring via Google Analytics al 30 % buitenlandse unieke bezoekers, ook een duidelijk teken dat dit industrieel en artistiek erfgoed een breed internationaal publiek kan boeien. Achter de schermen wordt overigens hard gewerkt aan een ruimere beschrijving van elk object, maar gezien de omvang van de collectie vraagt dit nog heel wat tijd.

Op weg naar een Belgisch tegelmuseum?

Om beide collecties – de Gilliot- en de Pozzocollectie – in lijn met de jaar na jaar groeiende publieksbelangstelling voor het museum en na het grote en ook internationale succes van een kleine Pozzotegelpresentatie dit jaar op de BRAFA-antiekbeurs – duurzaam te valoriseren, wil het museum in samenwerking met de Koning Boudewijnstichting de museumwerking professionaliseren en het museum ook ruimtelijk uitbouwen. Zo wordt een permanente presentatie van een deel van de Pozzocollectie mogelijk en komt een infrastructuur ter beschikking voor het realiseren van wisseltonstellingen. Daartoe is bij de Vlaamse Gemeenschap in het kader van het transitierglement voor de subsidiëring van culturele projecten met een bovenlokale uitstraling het project *Glazed Elegance-Verglaasde elegantie* ingediend, dat ondertussen ook is goedgekeurd en loopt van 1 juli 2018 tot 30 juni 2019. Het project brengt intergemeentelijke samenwerking, ondersteuning vanuit de Koning Boudewijnstichting op vlak van erfgoedwerking en privésporsoring samen. Opzet van ►

■ Een selectie uit de Pozzocollectie vormde onverwacht een succesvolle blikvanger op de stand van de Koning Boudewijnstichting tijdens de BRAFA-beurs in 2018. © Koning Boudewijnstichting

het project is om te komen tot een professionelere en actievere museumwerking. Daartoe zal onder meer een degelijk juridisch statuut voor het gemeentelijk museum worden uitgewerkt, ter vervanging van de huidige beheersstructuur (een door de gemeenteraad gecontroleerde feitelijke vereniging), zullen de openingstijden worden verruimd (nu enkel toegankelijk op zondagen), zal een aangepaste marketing en toeristische promotie van het museum worden ontwikkeld in samenwerking met Toerisme Rupelstreek en zal de digi-

tale zichtbaarheid van het museum en zijn collectie verder geoptimaliseerd worden. In een latere fase kan gedacht worden aan publieksprojecten rond tegelerfgoed, zoals deze in Groot-Brittannië¹³, Spanje¹⁴, Portugal¹⁵ of Nederland¹⁶. Ten slotte zal op korte termijn een ruimtelijke uitbreiding van het huidige museum worden gerealiseerd door de integratie van enkele aanpalende ruimten. Door dit alles kan het museum zich ongetwijfeld een steviger basis verwerven en zich toekomstgericht ontwikkelen.

Mario Baeck (*1958 Waasmunster), licentiaat Germaanse filologie en doctor in de kunstwetenschappen UGent, is wetenschappelijk adviseur van het Gilliot & Roelants Tegelmuseum in Hemiksem, bestuurslid van vzw ETWIE en secretaris van de lokale erfgoedvereniging vzw Jozef van Rompay-Davidsfonds-Genootschap in O.-L.-V.-Waver. Hij publiceert over zeer diverse onderwerpen op het gebied van literatuur, (kunst)geschiedenis, erfgoed- en monumentenzorg.

1. In de officiële beschrijving van de Antwerpse Onze-Lieve-Vrouwekathedraal in de online Inventaris Onroerend Erfgoed wordt geen melding gemaakt van de nochtans zeer bijzondere en kunsthistorisch interessante neogotische vloeren in de diverse kranskapellen. Zie: <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/dibe/relict/4092> [geraadpleegd 1.08.2018].
2. Zie E. KOLDEWEIJ (RED.), *Over de vloer. Met voeten getreden erfgoed*. Zwolle, Uitgeverij Waanders, 2008, p.8: "Er is geen gebouw zonder vloer. Niets lijkt vanzelfsprekender. Desondanks blijkt het met voeten getreden erfgoed."
3. Het beste, weliswaar beknopte maar zeer goed gedocumenteerde overzicht van de evolutie van de Belgische tegel vanaf de middeleeuwen tot de jaren 1900 is terug te vinden in: J. HELBIG, 'Ancienne céramique de carrelage et de revêtement en Belgique', in: *Revue belge d'archéologie et d'histoire de l'art : Belgisch tijdschrift voor oudheidkunde en kunstgeschiedenis*, jrg. XXII, 1953, p. 219-240. Helbig stelde ook een bibliografie samen met een overzicht van de belangrijkste publicaties over Belgische tegels, met name p. 58-60 van: J. HELBIG, 'Wat weten wij over de Belgische keramiek, het gebruiks- en sier-aardewerk uit ons land?', in: *Ons Heem*, jrg. 10, 1952, nr. 3-4, p. 53-72.
4. R. BAETENS (RED.), *Industriële revoluties in de provincie Antwerpen*. Antwerpen-Weesp, 1987, met hoofdstuk 'De Kleinijverheid en aanverwante bedrijven'; A. LINTERS, *De wortels van Flanders Technology. Industrieel erfgoed. Industriële archeologie in Vlaanderen*. Leuven, Uitgeverij Kritak, 1987.
5. M. BAECK, *De wintertuin van het Instituut der Religieuze Ursulinen te O.-L.-V.-Waver*. O.-L.-V.-Waver, vzw Jozef van Rompay-Davidsfonds-Genootschap, 1993 (Mededelingen V).
6. Wat aanvankelijk bedoeld was als een korte bijdrage voor het tijdschrift *Tegel*, uitgegeven door de Stichting Vrienden Nederlands Tegelmuseum in Otterlo, groeide onverwacht uit tot het boek: M. BAECK & B. VERBURGHE, *De Belgische Art Nouveau en Art Deco wandtegels 1880-1940*.

Brussel, Ministerie van de Vlaamse Gemeenschap, afdeling Monumenten en Landschappen, (M&L-cahier, 3), 1996.

7. Bewust van de vele lacunes in het in 1996 gepubliceerde onderzoek, heb ik in de jaren die volgden diverse deelaspecten verder onderzocht, wat leidde tot een 80-tal kleinere publicaties, een aantal syntheses teksten in het Nederlands, het Frans, Engels en Duits en in 2015 uiteindelijk ook in een doctoraat aan de Universiteit Gent, onder leiding van prof. Dr. Anna Bergmans. Zie voor een beperkt overzicht en een aantal digitale versies van boeken, bijdragen artikelen, presentaties en georganiseerde tentoonstellingen: <https://independent.academia.edu/MarioBaeck>. Zie ook: M. BAECK, *De schoonheid van het materiaal. Ontwikkeling van de Belgische industriële tegel (1840-1980) in een Europese context*. Proefschrift voorgelegd tot het bekomen van de graad van Doctor in de kunstwetenschappen. Universiteit Gent, S.I., eigen beheer, 2015, XII + 588 p., ill., niet in de handel.
8. Met name 'Industrial Tiles. Industriële Fliesen. Industriële Tegels. Carreaux Industriels 1840-1940', in Boizenburg (D), Hasselt, Otterlo (NL) & Stoke-on-Trent (UK) in 2004-2005, 'Belgische Jugendstilpracht auf Fliesen', in Erstes Deutsches Fliesenmuseum Boizenburg, 2011-2012; 'Gevloerd en betegeld', in MIAT Gent, 2012-2013 en 'Splendeurs domestiques' in Musée de la céramique Andenne, 2013-2014.
9. Zie: <http://gilliottegelmuseum.be>
10. Een samenwerking tussen het museumbestuur, de intergemeentelijke cultuurdienst Ivecica Hemiksem Schelle Niel en de heemkring Heymissen, ondersteund door Toerisme Rupelstreek.
11. Zie: <https://hemiksem.be/content/media/995/Gilliotroute.pdf>
12. Zie: <http://pozzo.collectiekbs.be>
13. Cfr. Potteries Tile Trail, Stoke-on-trent: <https://ceramiccitystories.info/potteries-tile-trail>
14. Cfr. El mosaico del meu barri, Barcelona: <http://ajuntament.barcelona.cat/arqueologiabarcelona/mosaics>
15. Cfr. Rede Azulejo, Portugal: http://redeazulejo.fl.ul.pt/pesquisa-az/imovel_pesquisa.aspx
16. Cfr. Tegels op locatie, Vrienden Nederlands Tegelmuseum Otterlo: <https://vriendennederlandstegelmuseum.nl/onderzoek/tegels-op-locatie>

WERELDGESCHIEDENIS VAN VLAANDEREN

Een sprankelende nieuwe manier van collectieve geschiedschrijving.

Wie zijn we? Waar komen we vandaan? Wat heeft ons gevormd?

Meer dan 70 toonaangevende historici, essayisten en schrijvers geven antwoord in een monumentaal en onmisbaar boek.

Vanaf
15 oktober
te koop in de
boekhandel

polis.be

Lumière
KIJK SERIES DIGITAAL!

**ONTDEK DE
NIEUWSTE SERIES**

Mail PICNIC naar win@lumiere.be en maak kans op een leuk verrassingspakket!*

*(Deelnemen voor donderdag 27.09.2018)

Denken erfgoedwerkers te weinig na over de toekomst?

Wat nucleair afval ons kan leren

Op 14 maart was de Zweedse hoogleraar Cornelius Holtorf te gast in ons land. Holtorf is archeoloog en houder van de UNESCO leerstoel Heritage Futures.² Hij kwam naar Antwerpen op uitnodiging van FARO en Herita, in het kader van een lezingenreeks die beide organisaties samen organiseren naar aanleiding van het Europees Jaar van het Cultureel Erfgoed.³ Holtorf gaf een boeiende en bijwijlen provocerende lezing over de 'toekomst van erfgoed en Europa'. U leest het goed: de toekomst (meervoud) van erfgoed. Na afloop strikten we hem voor een gesprek.

TEKST Julie Lambrechts en Alexander Vander Stichele

Holtorf is een van de drijvende krachten van het internationale onderzoeksproject *Heritage Futures | Assembling Alternative Futures for Heritage*. Een interdisciplinair team van archeologen, antropologen, sociale geografen enz. gaat na hoe er (op andere dan de gekende, ‘klassieke’ manieren) kan worden nagedacht over erfgoedwerk en -zorg. Ze kijken hierbij bewust

over de muren van het eigen vakgebied en gaan daarbij op zoek naar inspirerende praktijken van buiten het erfgoedveld. Zo doet Holtorf onder meer onderzoek naar onze omgang met nucleair afval. Uit zijn lezing bleek alvast dat die blik over het muurtje ons niet alleen toelaat om onze huidige denk- en werkwijzen kritisch te bevragen, maar dat hij evenzeer een aantal inzichten aanreikt. Die zijn vervolgens op hun beurt ook weer bruikbaar om die denk- en werkwijzen te herzien én aan te passen.

Maar Holtorfs verhaal roept gemengde reacties op bij erfgoedwerkers. Hij schuwt namelijk de boude uitspraken niet. Wat hij zegt vertrekt echter altijd vanuit de empirie. Als hij het erfgoedveld een spiegel voorhoudt en bepaalde zaken – zoals wat hij “het gebrekkige toekomstdenken” noemt – aankaart, dan doet hij dit vooral vanuit een bekommernis voor een veld dat hem als archeoloog na aan het hart ligt. Dat is dan ook het startpunt van ons gesprek. We vragen hem wat de sterktes van het erfgoedveld zijn.

Holtorf: “Een van de sterkste punten van de erfgoedsector is de nauwe verwevenheid met de samenleving. Erfgoed – hoe oud het ook is – is van en gaat over mensen. Met alle gevolgen van dien. Erfgoed en erfgoedwerk zijn niet neutraal. Er bestaan uiteenlopende meningen over en aanspraken op erfgoed: mensen voelen zich zowel betrokken als uitgedaagd. Denk bijvoorbeeld aan discussies als die over inheemse rechten, de representatie van minderheidsgroepen, kolonialisme en genderkwesties. Vroeger was dat veel minder het geval. Erfgoed was bij uitstek iets waarover enkel professionals of experts hun zeg mochten doen. Vandaag zien we in dat erfgoed meerstemmig is. Dat moet je accepteren en omarmen. Ik heb me de voorbije jaren verdiept in de nucleaire sector. Die is zich weliswaar bewust van de problemen rond het maatschappelijk draagvlak voor kernenergie. Desalniettemin wordt het gesprek hierover als een publicrelationskwestie gezien. En ook niet meer dan dat. Dat gesprek gaat niet tot de kern. In het erfgoedveld worden toch meer inhoudelijke discussies gevoerd over het verleden en wie dit toebehoort.”

Holtorf kent de nucleaire sector op z’n duimpje. In het kader van het *Heritage Futures*-project spendeerde hij talloze uren

■ Volgens Holtorf is het nog de vraag of een investering in opslagplaatsen voor de toekomst tot het gewenste resultaat zal leiden. Projecten zoals het Svalbard Global Seed Vault, een opslagplaats voor zaden op Spitsbergen, proberen alternatieve behoud- en beheerformules te ontwikkelen. Foto: ICARDA, CC BY-NC-ND 2.0

“Een van de sterkste punten van de erfgoedsector is de nauwe verwevenheid met de samenleving. Erfgoed – hoe oud het ook is – is van en gaat over mensen.”

op nucleaire sites en voerde hij er heel wat gesprekken.⁴ Nucleaire installaties en het afval dat ze produceren zijn bij uitstek menselijke artefacten. Die moeten op een oordeelkundige en doordachte wijze beheerd worden, vanwege de schaal van de installaties en het hoge potentiële gevaar dat ervan uitgaat, niet alleen nu maar ook in de toekomst. Die toekomst van de nucleaire sector gaat immers veel verder dan een paar generaties en strekt zich uit in *deep time*, vele duizenden jaren na vandaag. En precies dat perspectief zorgt voor (specifieke) uitdagingen waar wij als erfgoedsector best wel wat kunnen van opsteken. Het deed Holtorf inzien dat “erfgoedwerkers op een nogal naïeve manier met de toekomst bezig zijn.”

Het naïeve toekomstdenken

Hij verklaart: “Erfgoedwerkers zeggen wel altijd dat ze het erfgoed bewaren en beschermen voor de toekomstige generaties. Maar over welke toekomst hebben ze het dan? Daar wordt nauwelijks over nagedacht. Ik heb er onderzoek naar gedaan.⁵ Op mijn vraag voor hoelang een archiefdienst of museum iets wenst te bewaren, kreeg ik geregeld als antwoord: “voor zolang mogelijk” of “voor altijd”. Dat is een naïeve gedachte. Ook vragen als: “Wat moeten we bewaren voor toekomstige generaties en waarom moeten we dat doen?” worden veel te weinig gesteld. Hoe kan en zal het erfgoed dat we nu zo zorgvuldig proberen te bewaren de toekomstige generaties ten goede komen? Daar kunnen we op zijn minst toch proberen over na te denken. Gezien de aard van het materiaal en alle mogelijke risico’s zijn denkoefeningen als deze standaard in de nucleaire sector.”

Volgens Holtorf leidt het erfgoedveld – “net zoals veel andere maatschappelijke sectoren” – aan ‘presentisme’: de neiging om te veronderstellen dat de toekomst in meerdere opzichten zal zijn zoals het heden. De nucleaire sector kan zich echter geen presentisme veroorloven. “Dat kunnen we van hen leren. Gezien de zeer trage afbreektijd van nucleair afval moet men echt gaan kijken in *deep time*. In hun scenario’s houden ze er expliciet rekening mee dat ze aan generaties in de verre toekomst duidelijk moeten kunnen maken waar het precies over gaat, en waarom bijvoorbeeld kernafval diep onder de grond wordt opgeslagen. Wij gaan er veel te gemakkelijk van uit dat hetgeen we nu (willen) bewaren voor de toekomstige generaties door hen op dezelfde wijze zal begrepen en beoordeeld worden. Eigenlijk bewaren we nu vooral voor onszelf, en misschien voor een paar generaties verder. Verder in de tijd denken we nooit. Of menen we niet te kunnen denken. Misschien nog een kanttekening: ik denk dat zij die bezig zijn met de materiële conservatie iets verder staan op het vlak van toekomstgericht denken. Precies omdat ze zo dicht op het materiaal zitten. Ze kunnen exact berekenen wat bijvoorbeeld de degradatie is van bepaalde materialen in

■ Nucleaire installaties en het afval dat ze produceren zijn bij uitstek menselijke artefacten. Die moeten op een oordeelkundige en doordachte wijze beheerd worden, vanwege de schaal van de installaties en het hoge potentiële gevaar dat ervan uitgaat, meent Holtorf. Fotomontage van het SKB-laboratorium in het Zweedse Äspö, waar onderzoek gebeurt naar nucleair afval. © SKB, Foto: Lasse Modin

de loop van de tijd. Maar dat is een ding. Kan je ook berekenen wat de degradatie van betekenis(sen) is in de loop van de tijd? Ik denk het niet. Of er wordt in ieder geval niet of nauwelijks over nagedacht, terwijl dat wel hetgeen is wat we zouden moeten doen.”

Beredeneerde en realistische toekomstscenario's

Vraag is natuurlijk hoe ver we als erfgoedwerkers in de toekomst moeten kijken. En hoe we dit op een beredeneerde manier kunnen doen, zonder in al te fictieve toekomstvoorstellingen te vervallen. **Holtorf:** “Ja, goeie vraag. Doorgaans denkt men niet op een meer fundamentele manier na over het waarom van het bewaren, over een langere tijdsduur. Volgens mij zou het behoud en beheer van erfgoed wel varen bij een meer doorgedreven tijdsdenken. Bepaalde soorten erfgoed zijn bijvoorbeeld gemakkelijker te bewaren voor de toekomst dan andere. Men dient dus na te gaan wat het mogelijke belang van diverse soorten erfgoed over verschillende tijdsperiodes kan of zal zijn. Dat zal verschillen van soort tot soort en item tot item. Centraal staat hierbij de vraag over welke tijdsduur we als erfgoedwerkers willen of moeten nadenken, zonder te vervallen in puur gespeculeer. Het gaat dus niet over *duizenden jaren*, zoals het geval is bij nucleair afval of ‘voor altijd’, zoals je wel eens te horen krijgt. Ik denk dat 30 tot 50 jaar realistisch is en dat 50 tot 100 jaar al problematisch wordt. We moeten hier realistisch in zijn. Het komt erop neer dat we op basis van de huidige wetenschappelijke kennis over toekomstige ontwikkelingen inzake demografie, technologie, wetgeving, politiek, milieu ... op een door-

dachte wijze toekomstscenario's opstellen die als leidraad dienen voor ons huidige en toekomstige verzamelbeleid en ons beleid inzake behoud en beheer. De centrale vragen moeten zijn: voor welke toekomst(en) werken we en waarom? We moeten hier zinvolle uitspraken over kunnen doen, in het volle besef van de tijdelijkheid van ons erfgoedwerk. De scenario's die we uittekenen en het beleid dat we hierrond ontwikkelen moeten dan ook op geregelde tijdstippen beoordeeld en herijkt worden. Enkel zo kunnen we een erfgoedbeleid ontwikkelen dat echt gericht is op het versterken van toekomstige generaties.”

Memory of Mankind

We vragen Holtorf of hij erfgoedprojecten kent waarbij men probeert voorbij te gaan aan het door hem geschetste ‘presentisme’. Hij verwijst spontaan naar het *Memory of Mankind*-project.⁶ **Holtorf:** “Momenteel gaan heel veel middelen naar het digitaliseren van erfgoed. Maar hoe kunnen we er zeker van zijn dat dit een duurzame strategie is? Los van het feit dat het digitale universum energieverblindend en dus überhaupt niet ecologisch duurzaam is, is het ook een relatief jonge technologie. Niets garandeert ons dat we binnen honderd jaar nog op dezelfde wijze zullen werken en dat het digitale materiaal nog te consulteren zal zijn. Ik ben zelf zijdelings betrokken bij het Oostenrijkse *Memory of Mankind*-project dat precies met dergelijke vragen omgaat. Hoe kunnen we onze cultuur handhaven en doorgeven, over de digitale tijd heen? Ons vertrouwen in het digitale dreigt namelijk op termijn een grote culturele amnesie teweeg te brengen. Hoe

■ Erfgoedwerkers zeggen dat ze het erfgoed bewaren en beschermen voor de toekomstige generaties. Maar over de toekomst wordt volgens Holtorf nauwelijks nagedacht. Het Memory of Mankind in de bergen van het pittoreske Oostenrijkse Hallstatt gaat met die vragen om en voorziet in een low tech analoog archief dat 100.000 jaar zou moeten kunnen meegaan. Foto: Jacob Surland, CC BY-NC 2.0

kunnen we ervoor zorgen dat generaties die binnen duizenden jaren zullen geboren worden kennis kunnen vergaren over onze huidige samenleving, over de wijze waarop wij in het leven stonden en de betekenis(sen) die we gaven aan de dingen? *Memory of Mankind* probeert hierin te voorzien op basis van een *low tech* analoog archief dat honderdduizend jaar zou moeten kunnen meegaan. Of dit de beste strategie is en of dit initiatief überhaupt tot het gewenste resultaat zal leiden valt nog af te wachten ... Neem nu de *Svalbard Global Seed Vault* op Spitsbergen.⁷ Het is een spraakmakend project waar collega Rodney Harrison onderzoek naar deed en waarover heel wat twijfel bestaat. Zal en kan het wel zijn doelstellingen realiseren?⁸ Hoe dan ook, het zijn projecten waarbij men – op basis van de huidige kennis over de toekomstige planetaire ontwikkelingen – alternatieve behoud- en beheerformules probeert te ontwikkelen.”

In zijn lezing verwijst Cornelius Holtorf ook naar het feit dat het opmaken van dergelijke toekomstscenario's eveneens lacunes in het huidige verzamelbeleid of mogelijke nieuwe verzamelen- en onderzoeksdomeinen kan blootleggen. Zo verwees hij naar ruimtearcheologie als onderzoeksdomein en naar het door robots of niet-humanoïde systemen (*Artificial Intelligence*)

“Hoe kunnen we onze cultuur handhaven en doorgeven, over de digitale tijd heen? Ons vertrouwen in het digitale dreigt namelijk op termijn een grote culturele amnesie teweeg te brengen.

geproduceerde en/of gegenereerde materiaal (de zogenaamde 'robofacts') als potentieel verzameldomein. Een meer toekomstgericht collectie- en erfgoedbeleid doet ons alvast stilstaan bij en discussiëren over het verzamel- en bewaarbeleid *as such*.

We zijn vergeten om te vergeten

Holtorf: “De digitale wereld wijst ons nog op een tweede probleem dat eigen is aan onze cultuur. In principe is het mogelijk om *alles* te bewaren. En dat doen we dus ook. We bewaren veel te veel informatie. Denk bijvoorbeeld maar aan het internet. Slechts een fractie ervan wordt actief geconsulteerd en gebruikt, de rest is ruis. Eigenlijk komt het probleem erop neer dat we vandaag vergeten zijn dat we ook *kunnen* en *moeten* vergeten. Een tijd geleden schreef ik een paper met als titel ‘*Averting loss aversion in cultural heritage*’⁹ – een referentie naar Daniël Kahnemans theorie¹⁰ – over het feit dat we meer geraakt zijn door hetgeen we verliezen dan door hetgeen we verwerven, ook al zijn beide evenveel waard. En al is het concept ‘*loss aversion*’ niet onomstreden, toch denk ik dat dit eveneens opgaat voor erfgoed. Er is steeds meer erfgoed en we willen steeds zoveel mogelijk behouden en bewaren. *Liefst voor altijd*. Er is dus zeker geen tekort aan erfgoed. (glimlacht) Erfgoedprofessionals ondervinden vandaag meer moeilijkheden om keuzes te maken. Dit heeft vooral te maken met het feit dat ze, zoals ik eerder zei, te weinig nadenken over de toekomst. Nogmaals: wat willen we voor wie bewaren en waarom? Het feit dat het vandaag veel meer dan vroeger mogelijk is om zaken te bewaren en te vrijwaren voor de toekomst, eventueel in digitale vorm, versterkt hen hierin.” ▶

■ Volgens Holtorf is het nog de vraag of een investering in opslagplaatsen voor de toekomst tot het gewenste resultaat zal leiden. Projecten zoals het Svalbard Global Seed Vault, een opslagplaats voor zaden op Spitsbergen, proberen alternatieve behoud- en beheerformules te ontwikkelen. Foto: Dag Terje Filip Endresen, Publiek domein

■ Toekomstscenario's moeten ook mogelijke nieuwe verzamel- en onderzoeksdomeinen blootleggen. Ruimtearcheologie is een van die mogelijke onderzoeksdomeinen. De kaart toont bijvoorbeeld het ruimtepuin in een loop op 2.000 km van het aardoppervlak. © NASA

Van buzzword naar kans

De facto pleit Holtorf voor een *duurzamer* erfgoedbeleid, waarbij er op een meer fundamentele wijze wordt nagedacht over de toekomst en de wijze waarop de erfgoedwereld zich hiertoe dient te verhouden. We vroegen hem dan ook hoe hij die relatie tussen erfgoed en duurzaamheid precies ziet. **Holtorf:** “Duurzaamheid is een *buzzword* dat momenteel veel gebruikt wordt, ook in relatie tot erfgoed. Daarom moet je er als erfgoedveld ook mee aan de slag gaan. Dat is het tactische element en voordeel ervan. De vraag die we ons volgens mij moeten stellen is: ‘Wat is de relatie tussen erfgoed en duurzaamheid?’ Een van de belangrijkste zorgen van erfgoedwerkers is bijvoorbeeld hoe we kunnen voorkomen dat ons erfgoed geschaad wordt door de klimaatverandering. Maar eigenlijk is dat maar een randprobleem. We moeten ons veel eerder afvragen welke bijdrage erfgoed kan leveren aan elk van de *Sustainable Development Goals* (SDG's)¹¹. En dat gaat veel verder dan het duurzaam behouden en beheren van erfgoed. Een van de zaken die er bijvoorbeeld voor zullen zorgen dat onze samenlevingen echt duurzaam zullen zijn, is de mate waarin ze zich kunnen aanpassen aan de komende veranderingen. Laat erfgoed nu net een van die domeinen zijn waar je als samenleving iets kan leren over de aanpassingsmogelijkheden en de kracht van de mens. Want erfgoed, of het nu materieel of immaterieel is, heeft een bij uitstek dynamisch karakter. Als we dit dus ter harte nemen en kijken wat erfgoed ons kan vertellen over hoe we ons kunnen aanpassen aan veranderende omstandigheden, dan zetten we stappen in de goede richting.”

Met deze uitsmijter sluiten we ons gesprek af. En alsof hij zelf wil bewijzen er geen probleem mee te hebben om zaken anders aan te pakken dan doorgaans de gewoonte is in academische kringen, geeft Holtorf nog mee dat de bevindingen en inzichten uit het *Heritage Futures*-project zullen verwerkt worden in een beeldverhaal, bedoeld voor 8- tot 10-jarigen. “Omdat zij immers diegenen zijn die het toekomstige erfgoedbeleid mee vorm zullen geven,” zegt hij glimlachend. Van een vooruitziendheid gesproken!

Alexander Vander Stichele is adviseur participatie en veldanalyse bij FARO. Julie Lambrechts is er stafmedewerker behoud & beheer.

1. Zie: <https://lnu.se/en/staff/cornelius.holtorf>
2. Zie: <https://heritage-futures.org>
3. Onder de roepnaam ‘TEIM: Thank Europe it's Monday’ organiseerden FARO en Herita in het voorjaar van 2018 een lezingenreeks met toonaangevende internationale specialisten in de erfgoedstudies. Dat gebeurde in het kader van het Europees Jaar van het Erfgoed: <https://faro.be/blogs/marc-jacobs/thank-europe-its-monday-faro-en-herita-organiseren-lezingenreeks-voor-eych-2018>. Eind dit jaar brengen FARO en Herita een publicatie uit over de inhoud van deze lezingenreeks.
4. Zie: https://read.oecd-ilibrary.org/nuclear-energy/radioactive-waste-management-and-constructing-memory-for-future-generations_9789264249868-en#page99
5. Zie: https://www.researchgate.net/publication/322611826_No_future_in_archaeological_heritage_management?ev=auth_pub
6. Zie: <https://www.memory-of-mankind.com>
7. Zie: <http://www.seedvault.no>
8. Zie: https://www.researchgate.net/publication/321714433-Freezing_Seeds_and_Making_Futures_Endangerment_Hope_Security_and_Time_in_Agrobiodiversity_Conservation_Practices
9. Zie: https://www.researchgate.net/publication/271866001-Averting_loss_aversion_in_cultural_heritage
10. Zie: https://nl.wikipedia.org/wiki/Daniel_Kahneman
11. Zie de labels bij de artikelen in dit blad.
12. Holtorf verwijst hiermee naar het ‘resilience’-concept dat de laatste jaren sterk in de belangstelling staat in zowel sociale, economische, ecologische als technologische wetenschappen.

- Tijdens de verzameldagen brachten de nazaten van vluchtelingen foto's en brieven mee, maar ook officiële registratieformulieren.
© Amsab-ISG

Digitaal tentoonstellen, hoe doe je dat?

Veel meer dan 24/24 en 7/7 te bezoeken

Na het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog en bij de inval van de Duitsers in België kwam er een massale vluchtelingenstroom op gang. Van de ruim anderhalf miljoen Belgen die tijdens de Eerste Wereldoorlog naar het buitenland vluchtten, kwamen er in het Verenigd Koninkrijk alleen al circa 250.000 terecht; zowat 90 % van hen verbleef in Engeland. De digitale tentoonstelling op www.belgianrefugees14-18.be brengt hun verhaal. Verslag van een bijzonder project.

TEKST Martine Vermandere

■ De digitale tentoonstelling op <http://tour.belgianrefugees14-18.be> brengt het verhaal van de circa 250.000 Belgische vluchtelingen uit WOI in het Verenigd Koninkrijk. De website vertrekt vanuit een boomstructuur. Met acht thema's, zoals kunst of het dagelijks leven, zoom je in op details.

Opzet van het project was om het wedervaren van de Belgische vluchtelingen in Engeland te belichten. Van bij de conceptfase kozen we resoluut voor een participatieve aanpak. Om zoveel mogelijk mensen te betrekken, organiseerden we twee 'verzameldagen': een in het People's History Museum in Manchester en een in het Red Star Line Museum in Antwerpen. De instelling uit Manchester, die inhoudelijk heel erg aan Amsab-ISG verwant is, hielp ons met het rekruteren van getuigen in Engeland. Het Red Star Line Museum werkte graag mee omdat bijna de helft van de vluchtelingen uit Antwerpen kwam. Bij hun terugkomst werden zij trouwens ook opgevangen in de hangars van de rederij. Via Heemkunde Vlaanderen en Familiekunde Vlaanderen bereikten we zowel heemkundige kringen als genealogen, die eerder over dit thema publiceerden. Daardoor kreeg het project echt vleugels, net als door de input van heel wat Engelse *local history groups*.

Het aantal nog bewaarde documenten dat we vonden overtrof onze verwachtingen. De nazaten van vluchtelingen brachten niet alleen veel foto's mee, maar ook talrijke officiële registraties. Belgen hadden toen immers nog geen identiteitskaart. Die werd pas in 1915 door de Duitsers ingevoerd, waarna de Belgische wetgever deze maatregel in 1919 overnam. Tijdens WOI moest iedereen echter nog een *laissez passer* (doorgangsbewijs) aanvragen. Vele vluchtelingen bewaarden ook een uitgebreide briefwisseling met het thuisfront, en later met hun hulpverleners in Engeland. Zo konden we, met de hulp van de nazaten, familie- en heemkundigen en erfgoedprofessionals in Engeland en Vlaanderen, het bijna vergeten verhaal van de Belgen die naar Engeland vluchtten tijdens de Grote Oorlog opnieuw vertellen.

De ervaring die we opdeden tijdens de verzameldagen schreven we neer in een draaiboek met *do's-and-don'ts* om aan crowdsourcing te doen.¹ Bij de voorstelling van de online tentoonstelling kwamen alle deelnemers ook daadwerkelijk opdagen, met als gevolg dat onze locatie veel te klein bleek. Al dit materiaal wordt zowel bij Amsab-ISG als bij Red Star Line bewaard en wordt momenteel grotendeels ontsloten op Europeana 14-18.²

De tentoonstelling

Om zoveel mogelijk participanten te betrekken leek een digitale tentoonstelling het meest geschikt. Zo kon ook het Britse publiek makkelijker bereikt worden. Bovendien was een fysieke tentoonstelling logistiek noch financieel haalbaar. Op de websites van de Vlaamse en Engelse partners werd een artikel aangemaakt over het project met een link naar de website. Het project wil niet alleen een complex historisch verhaal schetsen, maar ook wijzen op de hedendaagse parallellen. Zo leert de bezoeker er over de levensverhalen van de vluchtelingen. Maar ook over onderwerpen als de vlucht, noodopvang, onderwijs, werken, dagelijks leven, cultuur, terugkeer en nalatenschap. Door te scrollen navigeert de bezoeker tussen de verschillende onderwerpen.

Net zoals bij een echte tentoonstelling kies je zelf welk pad je wil bewandelen, bij welke onderwerpen je even stil wil blijven staan of wat je verder wil exploreren. De basisstructuur vertrekt vanuit een boomstructuur met een navigatie naar thema's en subthema's (sporen en zijsporen). De onderwerpen worden visueel ondersteund met foto's, filmpjes, documenten, maar zijn ook gelinkt aan getuigenissen met context. Die kregen een eigen structuur, met telkens de biografie van de getuige en quotes uit de getuigenis die bij het thema passen. Je kan ook het volledige verhaal van de getuige volgen via links onderaan de pagina.

“ Het aantal nog bewaarde documenten dat we vonden overtrof onze verwachtingen. De nazaten van vluchtelingen brachten niet alleen veel foto's mee, maar ook talrijke officiële registraties.

Voordeel van een tentoonstelling als deze is dat ze niet na enkele weken of maanden wordt opgedoekt, maar zeker voor vijf jaar online raadpleegbaar is. Bovendien kan ze ook aangevuld worden met nieuwe informatie. Zo kregen we bij de lancering informatie van een onderzoekster over Belgische vluchtelingen in Frankrijk, Nederland en Groot-Brittannië die vrijmetselaarsloges oprichtten. De verhouding tussen de gasten en gastheren binnen deze maçonnieke context leverde interessante inzichten op over de bredere verhouding tussen vluchtelingen en hun gastland.⁴ Dat was een voor ons onbekend gegeven en wordt toegevoegd aan de tentoonstelling.

Centraal bij de ontwikkeling van de tentoonstelling stond de *storytelling*. We kozen er daarom bewust voor om ons verhaal niet te ontsluiten via ons collectiebeheersysteem Opac (de Amsab-catalogus). Koppelingen met collectiebeheersystemen zijn weliswaar technisch mogelijk en zijn vaak tijdsbesparend, maar voor dit project was dat – om verschillende redenen – niet wenselijk. Zo werd het gebruikte materiaal grotendeels verkregen via crowdsourcing en behoort het dus fysiek niet tot de collectie van Amsab-ISG. De content werd beschreven en belicht in de context van het verhaal van de tentoonstelling en dus niet op een algemene, wetenschappelijk beschrijvende manier. Ten slotte - niet onbelangrijk - was er ook de extra kostprijs voor het aanmaken van een aparte databank. We linken niet aan onze databank, gezien het meeste materiaal uit andere catalogi of uit privéverzamelingen kwam.

De technische kant

Naast het brengen van een opmerkelijk inhoudelijk verhaal hadden we nog een andere ambitie met dit project. We wilden de achterliggende ‘infrastructuur’ van de online tentoonstelling herbruikbaar maken voor zowel nieuwe, eigen tentoonstellingen als voor tentoonstellingen van andere erfgoedorganisaties. De interface werd specifiek ontwikkeld voor deze virtuele tentoonstelling, maar moest dus ook bruikbaar zijn voor nieuwe projecten als een tool waarmee ook andere erfgoedorganisaties complexe historische verhalen digitaal kunnen vertellen. Anders gezegd: de thematische (verhalen) én chronologische (verhaallijn)structuur moest ook op een andere manier, met nieuwe content, kunnen worden ingevuld.

Bij de start van het project deden we een beroep op de know-how van DEVINE, de multimedia-afdeling van hogeschool HoWest. Een aantal docenten maakten een eerste analyse op basis van een voorstel van ontwerpbureau Pièce Montée. In de ontwikkelingsfase waren zij belangrijk voor ondersteunende feedback en fungeerden ze als *test user group*. Ook PACKED, het expertisecentrum voor digitaal erfgoed, consulteerden we in verschillende fases van het project voor advies. De ontwikkeling zelf gebeurde, na analyse van de offertes, door de creatieve digitale ontwikkelaar Lunar Gravity.

De ontwikkelaar is eigenaar van de achterliggende code van de online tentoonstelling, maar toch is deze onder een opensourcelicentie beschikbaar. Wanneer een stuk software ‘open source’ is, geeft de programmeur buitenstaanders ►

- Om zoveel mogelijk deelnemers te betrekken leek een digitale tentoonstelling het meest geschikt. De bezoeker kiest zelf welke ingangen hij of zij wil volgen. De onderwerpen bij de thema's en subthema's worden visueel ondersteund met foto's, filmpjes, documenten, maar zijn ook gelinkt aan getuigenissen met context.

■ Bij de voorstelling in het MSK Gent op 10 november 2017 konden de aanwezigen meteen de virtuele tentoonstelling op tablets testen en hun mening geven. Foto: Geert Bonne

toegang tot de broncode. Dit geeft de gebruikers de mogelijkheid om de software te bestuderen, aan te passen, te verbeteren en te verspreiden. Er werd gewerkt met bestaande opensourcesystemen, zoals Fork CMS. De configuratie en gebruikte extensies werden gedocumenteerd en gepubliceerd op het open platform Gitlab. Waarom we dit allemaal deden? Omdat zowel Amsab-ISG als andere geïnteresseerde erfgoedorganisaties met behulp van de vrijgegeven code (en de bijhorende boomstructuur) voortaan andere online tentoonstellingen kunnen maken over andere onderwerpen. Op die manier is het subsidiebedrag dat we voor dit project kregen ook veel duurzamer besteed. Dat vereist echter wel enige kennis van het gebruikte Fork CMS. Voor het hergebruik van de code werkte Lunar Gravity een handleiding uit.⁵ Omdat deze code vrij beschikbaar is, is het in principe ook mogelijk om de code op een participatieve manier te actualiseren en verder te ontwikkelen. Iedere ontwikkelaar kan

“ We wilden ook graag een community van gebruikers uitnodigen om de code van de online tentoonstelling verder te ontwikkelen.

daar vrij aan bijdragen. Onze tentoonstelling draait op een eigen server. We voorzien daarbij voor twee jaar ook het onderhoud. We wilden ook graag een *community* van gebruikers uitnodigen om de code van de online tentoonstelling verder te ontwikkelen. Wie dat wenst, kan een introductie over het gebruik van de CMS krijgen. De vraag is echter of er binnen de verschillende instellingen in de erfgoedsector voldoende IT-kennis aanwezig is voor het uitbouwen van een dergelijke open source ontwikkelingsgemeenschap.

Lessons learned

Het was aanvankelijk de bedoeling dat de tentoonstelling op verschillende toestellen (desktop computers, laptops, tablets, smartphones, iPads, iPhones ...) bekeken kon worden. Uiteindelijk blijkt ze best te bekijken op een tablet, en, beter nog, op een laptop of een desktop computer. De kwaliteit van de beelden en het gemak van de navigatie vergroten immers met de schermgrootte. Het artwork stelt wel enkele beperkingen bij het hergebruik van de applicatie voor andere tentoonstellingen. Het systeem is wel veelzijdig genoeg om verschillende types artwork, zij het wel telkens op basis van de nu voorgestelde interface-elementen (o.a. boomstructuur, zoomniveaus, datafiches en links), te bevatten. Kleurschema's, achtergronden, lettertypes enzovoort kunnen aangepast worden vanuit het CMS.

Na evaluatie van de tentoonstelling door verschillende testgebruikers bleek dat de navigatie voor verbetering vatbaar was. Het is de bedoeling om in te zoomen tot je aan een kaartje komt dat je kan aanklikken om vervolgens een pagina te openen. Die zoomfunctie bleek voor veel gebruikers niet vanzelfsprekend. We plaatsten daarom een introductiefilmpje met een handleiding op de beginpagina. Een groep gebruikers merkte dan weer op dat de beelden te traag opladen en dat je het overzicht van de boomstructuur verliest.

Maar van andere gebruikers kregen we daarentegen net heel positieve reacties. Zij vonden heel vlot hun weg in de expo, en waren enthousiast over de mogelijkheid om in te zoomen op de documenten zodat ze goed leesbaar worden, of op foto's die zo meer details vrijgeven. Ook de zeer rijk gestofeerde content wordt positief geëvalueerd.

De herbruikbaarheid van de achterliggende code voor andere tentoonstellingen is geen evidentie. Enkele maanden na oplevering van de code bleek dat de gepubliceerde documentatie niet voldeed om de code zelf te kunnen installeren. Intussen heeft Lunar Gravity de handleiding aangepast en hebben wij ook zelf meer technische documentatie voor intern gebruik gemaakt. Lunar Gravity opteerde echter bij de opstart van het project (2015) voor de Fork CMS 3.9. Momenteel is er al een versie 5.2.2 voorhanden. Lunar Gravity deed echter geen upgrades en ondertussen is dit ook niet meer mogelijk. Hierdoor stelt zich voor Amsab-ISG en andere potentiële

■ Om van bij aanvang zoveel mogelijk mensen te betrekken, werden er twee 'verzamelingsdagen' georganiseerd, waaronder een in het Red Star Line Museum in Antwerpen. De helft van de Belgische vluchtelingen naar het Verenigd Koninkrijk kwam immers via Antwerpen.
© Amsab-ISG

in Engeland geen les in hun moedertaal kregen en de meeste Belgen aan de slag gingen in de metaalnijverheid, zijn er in dit project wel parallellen met leerlingen uit deze richtingen. We deden alvast een eerste, en zeer succesvol, experiment

met de leerlingen in het Hoger Technisch Instituut Sint-Antonius in Gent?

Voor de financiering van het educatieve luik klopten we aan bij de provincie Antwerpen omdat bijna de helft van de vluchtelingen die in Engeland verbleven uit deze provincie kwamen. We werken daarnaast samen met partners die ook al bij de virtuele tentoonstelling waren betrokken: het Vredescentrum Antwerpen, In Flanders Fields Museum en het Red Star Line Museum. De online tool is ondertussen zo goed als klaar. Hij staat mee vermeld op het Archief voor Onderwijs van VIAA, klaar om in de klas uit te testen.⁸

hergebruikers meteen een pittige uitdaging m.b.t. de actualisering ervan. Het onderhoud van deze software-infrastructuur vergt ook een permanente aandacht die met de projectsubsidie onvoldoende kan worden gegarandeerd.

Meer dan een online tentoonstelling

In de tentoonstelling worden ook tips aangereikt om zelf een onderzoek op te starten naar de verhalen over toenmalige vluchtelingen. Die zoektocht verloopt immers vaak zeer moeizaam. Informatie vinden over de naar Engeland gevluchte Belgen is namelijk niet eenvoudig; er is geen eengemaakte databank met gegevens over hen. Meer nog, de resterende archiefstukken zijn verspreid over Vlaanderen en Engeland. Sommige stukken belandden uiteindelijk zelfs in de Verenigde Staten.⁶

Op www.belgianrefugees14-18.be vind je, naast een link naar de tentoonstelling, ook nog andere informatie: de waardevolle verzamelde getuigenissen die niet (of niet volledig) in de tentoonstelling konden worden opgenomen en een bronnenapparaat met een handleiding voor de zoektocht naar voorouders die naar Engeland vluchtten. Zo is de website ook een centrale plek en een organische databank voor een gemeenschap van de nakomelingen van deze vluchtelingen.

Educatieve online tool

Als vervolg op het project zijn we begin 2018 gestart met de ontwikkeling van een educatieve online tool waarmee leerkrachten hun leerlingen kunnen uitdagen om kritisch na te denken over de complexe problematiek van migratie en vluchten. Hierbij willen we ook focussen op het technisch en beroepsonderwijs. Over het algemeen vinden we makkelijker aansluiting voor onze projecten bij het ASO; het TSO en BSO liggen moeilijker. Omwille van het feit dat de kinderen

Martine Vermandere studeerde geschiedenis aan de Universiteit van Gent en cultureel management aan de Universiteit van Antwerpen. Sinds 1991 is ze verbonden aan Amsab, het Instituut voor Sociale Geschiedenis waar ze sinds 2000 vooral bezig is met participatieve publiekprojecten.

1. We ontvingen van Mia Jespers (auteur van *Meesteremy, Verzameld werk met levensverhaal Jan Remy Alloing 1883-1953*) naar aanleiding van de voorstelling van de virtuele tentoonstelling op 10 november 2017 een e-mail. Hierin schrijft ze: "Ik heb het levensverhaal van mijn grootouders bijeen gepuzzeld, gereconstrueerd en in een boek samengebracht (...): getuigenissen van mijn grootmoeder vooral, want zij vertelde er nog af en toe eens over ... Grootvader (ver) zweeg. Grootmoeder had trouwens een jongere zus die met een Engelsman trouwde en er kinderen kreeg. Ook een tweede zus is in Engeland gebleven. (...) Nu ben ik heel blij dat eindelijk de oorlogsvluchtelingen naar Engeland in de aandacht komen." We stelden het project voor op 10 november 2017 in het Museum voor Schone Kunsten te Gent.
2. Dit delen we graag, op eenvoudig verzoek.
3. Zie: www.europeana.eu/portal/nl/collections/world-war-1
4. A. MAES, *La franc-maçonnerie et la construction d'identités nationales en Belgique (long XIXe siècle)*. Brussel, VUB, 2012.
5. Zie: <http://git.lunargravity.be/project/amsab-fork>
6. Zie: www.belgianrefugees14-18.be/index.php/bronnen
Zie ook: 'Virtuele tentoonstelling over Belgische vluchtelingen in Engeland tijdens de Eerste Wereldoorlog', in: *Bladwijzer*, 20 (2017). Te raadplegen op: www.heemkundevlaanderen.be/images/Belgische_vluchtelingen_def.pdf
Zie ook: <https://familiegeschiedenis.be/dossiers/eerste-wereldoorlog/toolsenhulp/amsab-isg-belgian-refugees-project>
7. M. VERMANDERE, 'Welkom in Gent', in: *Brood & Rozen*, 22(2017)2, pp. 54-56.
8. Met dank aan Rony Vissers voor het nalezen van dit artikel.

Tinne Langens (32): “Durf je aanbod kritisch te bekijken en in vraag te stellen.”

Op de laatste pagina ontmoet u iemand uit de cultureel-erfgoedsector die zijn of haar passie met u deelt.

WIE

Naam Tinne Langens

Leeftijd 32 jaar

Woonplaats Antwerpen

Bijzonderheden Ik studeerde kunstwetenschappen in Gent, aangevuld met een lerarenopleiding en een masterclass cultuurmanagement in Antwerpen. Ik startte als interimleerkracht kunstgeschiedenis in het secundair onderwijs en begon tegelijkertijd als gids en workshopbegeleider in het FOMU. Ik werd aangeworven nadat ik een collega in zwangerschapsrust verving. Ondertussen werk ik 8 jaar voor het museum, zowat mijn eerste echte werkervaring, en coördineer ik er de publiekswerking. Toen ik hier startte was ik alleen, maar ondertussen is het team gegroeid en bestaat het uit drie vaste medewerkers dankzij de bijzondere aandacht van de directie voor publiekswerking. We hebben in ons museum een vrij breed basisaanbod met workshops voor de allerkleinsten, voor kinderen, jongeren en volwassenen in de vrije tijd en daarnaast voor alle onderwijsvormen, ook voor NT2 en OKAN. We organiseren daarnaast de evenementen in het museum, zoals vernissages en specifieke events voor jongeren, zoals ‘Nightwatch’, waarbij jonge makers na een coachingtraject voor één avond het museum overnemen. Uiteraard bewaken we ook de basiswerking van het museum, zoals de gidsenwerking, zaalteksten ...

WAT

Fotografie is een laagdrempelig medium. Mensen komen continu in contact met een beeldenstroom, fotografie is overal. We proberen mensen te laten stilstaan bij een beeld en in te zetten op de kijkervaring. We proberen hen trager te laten kijken en zo een gesprek over een beeld op te starten. Dit doen we via een aantal methodes, zoals *slow focus*, waarbij we mindfulness, ademhalings technieken, yoga ... in het museum introduceren. Daarnaast werken we met VTS, *Visual Thinking Strategies*. Dit is een gesprekstechniek om mensen te laten kijken en beschrijven wat ze zien, als tegenpool voor het zappen en vluchtig interpreteren. Dit doen we ook voor het onderwijs door het museum uit te spelen als een plek waar je de magie van analoge fotografie kan ontdekken.

WAAR

Via fotografie en onze collectie willen we relevante verhalen vertellen die mensen inspireren en raken. Zo proberen we betrokkenheid te creëren door veel samen te werken en te vertrekken vanuit een reële behoefte of vraag. We moeten afstappen van het idee dat wij weten wat relevant of goed is. Er zijn heel wat interessante initiatieven en organisaties in de stad rond fotografie en beeldvorming. Durf een stap opzij te zetten, te luisteren en hen de ruimte te geven om iets te realiseren in je museum. Op die manier hopen we verschillende perspectieven te brengen, zodat we dit verhaal volledig vertellen, en niet enkel vanuit onze eigen gekleurde invalshoek. Gelukkig zijn we een vrij klein museum waarin heel wat kan gebeuren, er is een grote dynamiek.

WAAROM

Ik probeer onze werking mee om te vormen van een objectgedreven naar een publieksgedreven museum. Dit vraagt een mindshift die zich niet beperkt tot de afdeling publiekswerking, maar verweven zit in de hele werking. Naast co-creatie en samenwerkingen zetten we sterk in op een programma dat focust op impact. Hierbij willen we zoveel mogelijk drempels wegwerken voor mensen die moeilijk in contact komen met cultuur. Het is belangrijk om te beseffen dat niet iedereen dezelfde kansen krijgt en dat je deze ongelijkheid als museum in stand houdt als je hier geen inspanningen voor levert. Musea zijn niet neutraal en kunnen een betekenisvolle rol opnemen binnen een stad of buurt.

GOUDEN RAAD

Kijk kritisch naar je aanbod en durf bestaande formules in vraag te stellen. Vertrek hierbij vanuit je publiek en niet vanuit jezelf. Je moet voortdurend nagaan voor wie en waarom je iets doet. Dat heb ik in de loop van de jaren geleerd. Je moet je durven gooien en experimenteren. Probeer nieuwe dingen uit, durf te falen en hieruit te leren. Werk maximaal samen met andere organisaties en partners, bundel je krachten en verbreed hierdoor je netwerk en relevantie.

LAM GODS

Regisseur Milo Rau brengt het *Lam Gods* van de gebroeders van Eyck tot leven. Wie zijn de kruisvaarders en de rechtvaardige rechters van vandaag? De mecenasen? Wie speelt Adam en wie Eva? Wat vertellen zij over de thema's van dit schilderij, over de erfzonde en het menselijk lijden, over geloof en tragedie, dood en verlossing?

Van 28 september tot 20 oktober,
NTGent Schouwburg

THE HERITAGE OF THE FUTURE #2

Kunst in de openbare ruimte

Hoe gaan we om met onze geschiedenis en het patrimonium? Een debat over culturele identiteit binnen de kunsten.
18 oktober, gratis, NTGent Schouwburg

Tickets en info op ntgent.be | +32 9 225 01 01

- FARO. VLAAMS STEUNPUNT VOOR CULTUREEL ERFGOED VZW
- PRIEMSTRAAT 51 | BE-1000 BRUSSEL
- T +32 2 213 10 60 | F +32 2 213 10 99
- INFO@FARO.BE | WWW.FARO.BE
- PRIJS LOS NUMMER: 8 EURO